

84 (5кaz) Казт

Ш22

Аманжол
Шашенов

Оңғұр
тығызы

АМАНЖОЛ ШАМКЕНОВ

Библиотека № 3

4422

ӘМІР ТЫНЫСЫ

Әңгімелер мен оварктер

АЛМАТЫ
«ҚАЗАКСТАН»

4422 966

1996

Павлодарская областная
библиотека
им. С. Тораймурса

М ББК 84Каз7-44
Ш 22

Редакторы А. Берманов

Шамкенов А.

Ш 22 Өмір тынысы: Әнгімелер мен очерктер.— Алма-
ты: Казакстан, 1996.— 104 бет.

Бұл жиында авторданған бүгінші даңықтардың жаңа әнгімелері
мен сценарийлері түскен.
Классик оқырман даудың арналған.
Дибы-жарықы ғасырынан.

III 4702250204—05
401(05)—96 15—96

ББК 84 Каз 7-44

ISBN 5-615-01817-8

© Шамкенов Аманжол, 1996 жыл.

ӘҢГІМЕЛЕР

ТІЗІМ

Коммунистік партия, оның әuletі таратылғанмен азай койған жок секілді. Ағайындар тек бір жұмсақ орыннан екінші жұмсақ орынға жылжыды той. Аты өзгергенмен затына закым келмеген сиякты. Заты деп, дүниe-мұлтқы емес, какын айтамыз да... Каланың сондай көп әкімдерінің бірі қарамағындағы қызметкерін шақырып алғыл әнгімелесіп отырды.

— Жігітім, бұл қаланың тірлігі қызық болып барады-ау. Күнде бір партия, күнде бір үйим, күнде бір қоғам, қозғалыстар туып жатыр. Не істейміз?

— Енді, Секе, қазіргі өмірдің аясы солай бол түрғой. Толқынға қарсы тұра аламыз ба?

— Солайы солай-ау! Бірак енді... Жараймы, социалистік, демократиялық, халықтық сиякты партиялармен келіеуге болар. Ал енді Токырау-Бокырау дегендердай қалай түсінеміз?

— Токыраудың аты айттың түр той. Сол бір заманды аңсайтындар шығар. Қаша айтқанмен токшылық, молшылық болып еді той. Ал енді Бокырауы, сіра қысқы аязбен байланысты ма, қалай?

— Жақында тағы Оң курес, Сол курес, Конгресс, Прогресс дегендер пайда болды.

— Сәке, Оң курес — оншылдар, Сол курес — солшылдар емес не? Ал, Конгресс — шет елдің сөзі болу керек, мейімше біrlікті білдіретін сиякты. Сонда «Дүниe жүзінің пролетарлары, бірігіндер!» дегенге кайтадап келмекпіз бе? Газеттер оны шекелерінен шертіп тастап еді той. Ал енді, Прогресс деген бір орында тұrmай, жылжу керек деген емес не? Біз өзі жетпіс жылдай жылжып, жетер жерімізге жеткен жоқ на елік? Енді, жуз еексен градус бет бұрыс жасап, аттаған жағымызға қарай жылжымасак...

— Соның айтам-ау! Тіпті ар айдаң аттарына бағышталған козғалыс, үйымдардың қайтерең. Жарайды, Желтоқсанның жайы белгілі. Оның күлагын шулатпай-ак қоялық. Басқаес да жетеді. Алрель дей ме, тагы нене? Соңда ар көшениң өзінің партиясы болмак па? Әйтеп болсенділер қара қаргадай қаптап кетті.

— Шаян болдық кой.

— Не дейсін?

— Элгі, Крыловтың шаяныңдай, біреуі тұңғышкка, біреуі аспанға, біреуі құргакқа жүлкәласа, не болғанымыз? Бір жерді тантап тұра береміз де баяғы.

— Сондыктан да, жігітім, сен былай ет. Кол кусырып қарап отыруға болмас. Соның бәрін бакылауымыз керек. Сөздің кысқасы, дерев осылардың тізіміш жасашы.

— Тізім дейсіз бе? — дей қызметкер мырс етіп құлді.

— Неге құлдің?

— Жәй, әшейн... Қожанәсірдің бір әнгімесі есіме түсіп кеткені...

— Иә, не депті?

— Аксак Темірге біреу Сарайда есугастар көбейіп барады деген хабар жеткізілті. Содан Эмірші Қожанәсірді шакырып алғып, «Сарайдағы есугастардың дерев тізімін жасап бер» деп бұйырган екен. Қожанәсір сол ойланып кал: «Таксыр-илем! Әрине әміріңізге құлдық, орындаимын ғой. Бірақ, маган Сарайдағы есі барлардың тізімін тапсырасаңыз тез арада жасап берер едім. Олар онша көп емес. Ал, есугастардың есеп-қисабы жоқ қой!» деген екен.

— Мұнымен це айтпаксың, жігітім? Соңда, немене, Қожанәсірдің дәүіріне бет алғанымыз ба?

— Олай демесін. Әйтсе де, Секе, маган коммунистердің, яғни бұрынғы коммунистердің тізімін бер десеніз, қолма-қол сарт еткізер едім. Ал енді жаңаты, өзіңіз айткандаң, қырдаланың қаулап өсіп келе жатқан жусаны тәрізді, қаптаған партия, үйым, қоғам, козгалистардың санын, олардың мүшелеріңің бәрін тәптіштеп тізіп шыту — тез істелетін шаруа емес қой, Секе!

— Солайы солай енді, иә!.. Дегенмен, жігітім, бұдан былай сен осы мәселемен шұтылданышы! — дей бастыры қарамағындағы қызметкерін коя беріп, тоқсан түйінді қалып ойға омалып отырып калған еді.

ҚҮЙІКТЕН ТУҒАН КҮН

Белгілі ғалым Рахымның анда-санда от басын ауыл жакка бұрыш тұратын әдеті бар еді. Оның бір еріккен-дік емес, өзінді мамандығына байланысты ел ішіндегі зияны қауым мен дидәрласып, сұхбаттасып нор алып кайту болатын. Сондай бір сапардан әсті түсін, келе жатқанда:

— Аудан орталығына бұрышша, соға кетейік.— деді айдаушысына.

Есіне көнтеп аралас-куралае бол ағайынга айналып кеткен бір жолдасы түскен еді. Жалпы оңай-былай откенде, бұл үйге соқпақа қызы-кызыл дауга қалатын. «Пәндердің үзіліктері» дегендегі, бүгін де сол әдеттің жүгінді. Оның үстінде, Рахымның ғалымдығыңыз былай койғанды, жалпы өнерге жаңы құмар болатын. Одан өзі де күр алған емес еді. Бойында сондай касиеті барларды ете жоғары бағалац, шалын дәріптеп жүретін. Келе жатқан жолдасының да еңбек домбыра шертін, ажертоуір ин айтатмын бар еді. Есімі де базарбай деп бекер койылмаган секілді. Десе дегендегі, жүрген жері обын-кулкі, думай болатын.

Сол Базарбай түскі тамактан еон, тыска шыға бергенде, кең ауласына кіріп келе жаткан келді, оның ішінде отырган Рахымды көріп, тұра үмтилды. Жылдар бойы кириспегендегі, тес тақасын, күйышкә белсенді. Үйге кіріп, амандық саулық сурасқанин кейін, Базарбай:

— Бүгін енді ешқайды барылсын, конасын, мол соғымын,— деп кесіп айтты.

Рахым холың кетеріп:

— Жок, зуре болмандар. Корші ауданға бара жатырмын. Қазір кетеміз. Жол алыс.— деді.

Оған разы болматан Базарбай:

— Оу, Раха, бұл иемене өзі, әнда-санда бір кездескенде жөндел отыра алмаймыз. Өмір отің бара жатыр гой.— деп ренжігендегі кейіп білдірді.

— Солайы солай гой, бірақ енді...— деп Рахым да сапарының мәй-жайын башынан, акталып жатты.

— Сонда қалай, тіні шайта да карамайсың ба?

— Шайта деймісін? Оған карайық. Эйтпесе бұл үйден дәм татпай шыксак, жолымыз болмай калар.

Базарбай сал жадырап, бұтаң да риза болғандай:

— Онда, былай келісейік,— деді.— Қайтарында қонып кететін бол.

Ракым макұлдағандай басын изеп еді, ол есікті ашып:

— Ал, тездетіп шай үйымдастырып жіберіндері— деп зыйбына әмір беріп, қайта оралды.

Ракым осы өнірде тұратын ағайын-туыс, жора-жол дастардың хал-акуалдарын сұрап, сәл-пәл әңгімелескен иен кейін, ілулі домбыраға көзі түсін кетіп:

— Базеке, сенің әуеніңді естімегелі де біраз уақы бол қалған екен-ау! Бір ән шырқап жіберші,— деп қол қа салды.

Базарбай баяу қыймылдан, домбыраны алып бабына келтіріп, дыныладатып отырды да:

— Эндеймісің? Эн шырқайтында жетісіп журғез жокпын гой, Рақа. Одан да мен бір күй шертіп берейін.— деп мұнлы көзін жалт еткізіп, төмен карады.

— Оу, сен күй шерте білмеуші едің гой. Ондай өнір кайдан пайда болған?— деп Ракым қайран қалды.

— Бәрі көңілге байланысты, Көңіл бүйірса, не қаласа, адамның колынан келмейтін нәрсе жок екен гой. Кәне, тыңдал көрші,— деп Базарбай енкейіңкіреп басын тұқырайтып шерте жөнелді...

Ракым ішінен «ой, алла-ай, мынасы қызық екен» дегендегі, тесіле қарап, үн-түнсіз құлағын тұрді. Базарбай болса, иілген басын онды-солды шайкалтын төпей берді. Кейде баяу, кейде қатты, кейде мұнлы, кейде ызаль жеп ескендегі. Эйтеур ол бүкіл дүниені ұмытып, бар болымысымен берілгендей, екі көзін тастай жұмып алып тербеліп, кейде шалқайып кетеді. Қайтадан ызага бұлыққандай, домбыраның шанағыш сындыра жаздаш төпелейді-ай кеп. Қүйдің мазмұны домбыраның сазынағері, Базарбайдың өзгерген өнінен ацгарылғандай еді. Кейбір тұсы қайталана беріп, едауір шертілді. Қүйлердің жай-жапсарларың жаксы түсінетін Ракым оның үйлеспейтін олқылықтарын, қыйыспайтын қыр-сырларын сезбекенсіп, үйіп тыңдады.

Базарбай шертіп болып, іштей күрсінів ауыр демалды да, төмен караган күйінсіз отырып қалды. Ракым оның жағдайын сезіп, енсесін көтермек болып:

— Мынауып бір керемет кой, шырагым... Күттү болсын! Әдеғте күй деген тегінен тегін тұмаска керек. Әлдеңендей себептен, қатты әсерден пайда болуга тиіс. «Ақ-

сак құланның» бастап, одан да арғы қүйлердің аңызы бар гой. Бұл қүйінің аты қандай?— деп сұрады.

Базарбай басын көтеріп:

— Қалай дерің бар ма! Қүйіктен тұған күй гой. Қүйкін күйі!— деді самарқау салқын үнмен.

— Оу, Базеке! Не болды соншама? Манағы бір сөзінде «жетісіп жүрген жокпын» деп қалып ең, енді мынау күйіңе жол болсын,— деп Рақым сыр тартпак болды.

Қылғындырып ұстап отырган домбырасын қасына қыйсайта салып, Базарбай шешіліп сейлем кетті:

— Көп созып қайтейін. Ток етерін айтканда, мынау аудашын Әкімі аяғымды ілгері бір бастырмай-ақ койды. Келгенің біраз уақыт болса да менің жұмыс кабілетімді көрмегенсіп, елемейді. Қызметін өсіріп, жоғарылатып жатқандары кімдер дейсің гой? Баяты сол өзінің ауылдастары, қандастары. Олары бір керемет іскер адамдар болса екен-ау! Қалғып-шүлғып отырган маубастар. Шаруаны жадағай күр сөзben тындыратын күйс кеуделер. Бірінші етегін бірі жауып жүрген кілең сыйбайластар. Осыларды көре тұра қалай қүйінбессін! Кімге барып мұныңды шағарсын? Қазір әділ сөзінді тындайтын кім бар? Бул қүйітімді тым болмаса домбыраның екі шегімен жеткізейін дегенім гой...

— Анырай, ә!— деп Рақым қабағын түйіп, қалың ойра шомып кетті.

Осы кезде буы бүркыраған ак самауыр да дөңгелек алласа стоядың қасына келіп жайғаса берген еді.

ҚАРҒЫС

Бұл күнде қаланың қай түкпіріне барсац да құжынаған жүртты көресін. Қай жерде не сатылса сол жерде шоғырланған адам. Тіпті не беріп жатқанын білмесе де, жүгіріп келіп кезекке тұра қалысады. Колдарына не түссе, соны ала беруге бел буғандай. Әсіресе жеміс сатып жатқаң жердің манайы қалың тобыр, ығы-жығы, ариалыс. Сақалды кара сүр сатушы жігіттің шанк-шанк еткен ектем дауысы жиі естіледі. Сірә, алушылар таңдайтын сиякты, анау оған бой бермей өзінікін жасап, безбенге салғанын «алсан ал, алмасан өзгеге жол бер» деп қасарысатын көрінеді. Осындаидан айтай-шу, бірін бірі балағаттау басталады.

Барінен бұрын сақалды сатушының көз таныстары көп екен. Бірсеке оң жағынан келіп, бірсеке сол жағынан жақында пүштілесіп, керектерін алып кетіп жатты. Кезектегілердің қарасы қобейе туеіп, сатушының тәртіп бұзғанына төзе алмай, баж-баж етіседі. Оны елең жаткан ол жок, кайта одан сайын дөрекіленіп, алушылармен айкаса кетеді.

Касына тағы бір танысы жақындаі беріп еді:

— Эй, кешегінді ұмыткан жокпысың. Ұәдеғой. Кешке кездесеміз бе? Ал, не керек? — деп сатушы оның тілегін орындауға кірісті.

Кезегі келіп, алда тұрған әйел ашынып:

— Шырағым, сен өзің адамбысың, хайуандысың! — деп шыр ете қалып еді, жүйке тамырлары жүқарған жүрт костай жөнелді.

— Эй, жігітім! Бұл не масқара! Тәртіп қайда?

— Эй, сақалына болайын! Сақал не теңі екен мұнын!

— Қой дейтін қожа жок, бетімен кеткен ғой бұлар!

— Жүгірмегір-ау, әке-шешендей адамдар түр ғой манадаң бері сарылып. Не деген көргенсіздік!

— Өзінде ар-ұят деген бар ма?

Ор түстан осындай ызалы үндер естіліп жатса да, сатушы жігіт құлағына да қыстырмады. Өз дегенін үстей берді. Қайта әркімге бір шапылдан, беттен алып әректи түсті.

Әлден уақыт басына ак орамал тарткан мосқалдау бір әйел:

— Эй, сақалды сайтан! Сенің тапқаның теніздің түбіне кетіп, жыйғанынды жел ұшырып, үйінен жарты жыл бойы конак арылмасын! — деп саңқ ете қалып еді.

Кезектегілер:

— Ой, ой! Ойлырмай, мынауыныз казіргі заманда жанға бататын карғыс кой!

— Батсын, батсын! — деп бәрі ду күлісті.

МЕН ҚАЛАЙ БАЛГЕР БОЛДЫМ

Жұман кенсесіне күлімдей кірді. Үнемі томсырайыл жүретін оның бұл қылығына қайран қалған әріптестері:

— Оу, не болды?

— Сен де күледі екенсің-ау! — десіп жатты.

Жұман одан сайын каркылдаپ, бетін басып, басын

шайқап бір орындыққа отыра кетті. Элден уақыт күлкісін тығын сон:

— Балгер болу деген түк емес екен фой,— деді.

— Е, немене, енді сондай кәсіппен шұғылданайын дедің бе?— деп калды біреуі.

Жұман тағы да күлімсіреп:

— Жана бір қызық болды. Ойда жокта калай балгер болғанымды айтайын ба?— деді.

Әріптестері өзара шуласып, дабырласып калды:

— Е, оның несі таңсық!

— Қазір екінің бірі балгер бол кетті фой.

— Бәрі білгіш, данишпан.

— Көзі түссе болды, ішіндегің сыртка төнкере салады.

— Көшеде отырып құмалак тартқанды кім көрген бұрып.

— Эй, тұра тұрындар, Жұманды тындағық та. Мүмкін, сығандардан үйренген бірденесі бар шығар.

— Нә, айта берсін.

Жұман сөйлем кетті.

— Жолшыбай пәтер ақыны төлейін деп жинак касасына соғып едім. Біраз адам бар екен. Қезекке тұра калдым. Менің алдындағы уш адамнан соң екі әйел әңгімені сапырып тұр екен. Бірінен соң бірі іліп әкетеңді. Сірә алды-артындағы адамдар тілді түсінбейтін болғандыктан, екеуі емін-еркін көсліп тұрғанға үксайды, бір-бірімен көптен кездеспеген сиякты. Бар сырларын актарысады-ай кел. Мен әуелде олардың сөздеріне мән бермей тұр едім. Бірақ «естіген күлакта жазық бар ма?» дегендей, так-түк етіп сұнқылдаган дауыс ерікіз тыннатты. Әсіресе, шашы қысқа қара торы әйел бір кезде бар мұнын шаға бастады. Қатты ауруға шалдығып операция жасатқанын, кішкентай ұлынан айрылып қалғанын, екі қызы барын, кейінгі кездері күйеуінің көңілі аландап, үйге кешігіп келетінін, қыскасы осындағы бір сәтсіздіктерін тізді-ай келіп. Арасында өзінің де, күйеуінің де атын біліп алдым. Мені көріп тұрған ол жок. Тағы бірденелерді бықсытты. Хош, не керек, кезегі жетіп тайқып кеткенше, оның барлық өмірбаянымен танысқандай болдым.

Шыдамы таусылған бір әріптесі:

— Эй, шырагым, әлгі балгер болғаның қайда?— деп салды.

— Тұра тұр, қызығы енді басталады,— дед Жұманжымын етті.— Содан не керек, біраздаи кейін шаруамды бітіріп келе жатыр едім, көлденен көшениң қыйылысында әлті кара торы әйел үшыраса кетті. Сіра дүкенге кіріш шыққан болу керек. Кандай күш демегенін білмеймін, әйтеуір барлық сырьы мәлім әйелмен сұхбаттасқым көтгені бар емес пе!

— Кешіріңіз!— дедім оны токтатып, көзіне тұра қаралп.— Жұзіңіз маған үнамайды, бір абыржулық бар-зу сірә!

— Үнамаса қайтейін, үнайтын адам тауын алыныз,— дед ол бұрыла беріп еді.

Мен тағы да бөгеп:

— Сал сабыр етіңізші. Менің айтарым үнамаса, кете бересіз, бірақ тындан алыныз. Сіздің басыныздан талай қайғылы да қатерлі, қолайсыз жағдайлар өткен сикты. Өніңіз соны сездіріп тұрғандай.— дед беріп едім. Ол сескенінкіреп:

— Сіз өзіңіз балгер емессіз бе?— дед тұра калды.

— Бұл күнде ештенеге таңқалуға болмайды.— дед мен сөзімді жалғастыра бердім.— Бір операцияның сәті түсіп аман-есен құтылған екенісіз. Бірақ кейін, кішкен тайыныздан айрылып, катты қайғырыпсыз. Қоң уакыл өтсе де, соның ізі өніңізден әлі кетпепті. Эйтсе де бір жарқыл бар. Өрімдей қыздарының өсіп келеді екен...

Осы тұста өткен-кеткенге алақтаап тұрған әйел таңқалған кейіппен маған қадала қарады.

— Міне, міне...— дедім мен де көзімді айырмай.— Жылт өткен қуаныштың аржағынаи бір мұнды байқағы қалдым рой. Осы сіздің атыныз сірә Қатира болу керек.

Ол үндемей басын изеді. Маған әбден сене бастанғандай. Оның абдырап қалғанын сезіп, мен іле-шала сөйлегіттім:

— Ішіңізді тұтіндептің жүрген ол мүн-шер өткінш жаңбыр секілді ғайып болады. Теріс түсшіп жур екенісіз Өзіңіз ойлағандай емес. Жолдастының бұл күнде қызмет бабымен үлкен бір мәселе шешу үстінде көрінеді. Болашакта өздеріңізге тиімді жұмыс жағдайын қарастырып жүрген секілді. Содан кейде үйіне шаршап-шалдығын кеш оралатын болу керек. Дәуде болса осы бүгін сіздің бір қуанышты, жақсы хабар күтіп тұр...

Бұл кезде әйелдің кезі жасаурай бастанған еді. Менде «ойыншан от шығарып алар ма екенмін» дед, әрі қарай созым келмей, докаруды үйгарып:

— Кешіріңіз, мен көзіңізден оқыранымды тана айттым. Артыккемі болуы мүмкін», дей беріп едім. Эйел:

— Жоқ, жоқ, бәрі дұрыс. Тауып айтып тұрсыз. Көп раңмет. Өзіңіз өулие скенең. Апымай, не істесем екен?— деп әбітерленіп кол сөмкесіне үйде бастады да, бір са-рықұлақты суырып алғып, маган үсына берді. Мен шо-шып көткендей бір адым кейіп шегінің:

— Оныңыз ие! Жарамайды. Үят болады. Мен бойым-дагы күдай берген касиетімді еатиаймын! Одан да те-зірек үйіңізге жетініз, ешалта бір жаксылыққа кене-лекіз.— деп шұтыл бұрылып жүре бердім.

Кенеседегілер ду күлісті. Біреуі:

— Касиетіне болайын!— деп, екіншісі:

— Қап, әлгі сарықұлақын ала салуың керек еді,— деп жатты.

Араларында бір келіншек бар еді. Ол:

— Енді бұдан былай қезекте турын ешкіммен сей-леспейтін шығармыз. Тағы бір өулиеге кездесіп қалып жүрсек, сымызызды жайып маскара қылар,— деп күнк-етті.

— Эй, білмеймін-ау, эйел жолдастар бәрі бір күн-кілдесін, сымырлапай жүре алмайсыздар еой.— деп Жұман өз орына карай беттеді.

КАБЫЛДАУ БӨЛМЕСІНДЕГІ СЕРГЕЛДЕҢ

Пәндей ірі де өмес, соңдайлық кішігірім де өмес, бір мекеменің бастығына жолыру үшін Шәріптің қабыл-дау бөлмеде отырганына бір сағаттай болып қаады. Есік алдындағы қытымыр қыз мана кіріп келіп амандастып және айтканда, әлде неге үніліп баеын да көтермesten:

— Жиналые болып жатыр,— дей салған.

Шәріптің бұл бастықта айттарлыктай шаруасы да жоқ, еді. Өзінен әлде кайда жасы кіші, інісі тәрізді, осы-дан аз-ақ уақыт бұрын бір шашырактың астында қыз-меттес болған. Еті тірі, пысық жігіт әлде кімнің көзінے түскен болу керек, бірден өспіп, шарыктап кеткен еді. Содан бері уақыттың ыңғайы келмей, Шәріп оны күт-тыктай алмай, өзінен өзі қысылып жүрген болатын. Бүтін әдейі сол үшін сұраныш келген. Кіреді де шыға-ды. Жұз көрсетіп дегендей, бір міндеттен күтылу. Саға-тына кайта-кайта карап тықыршып, бір отырып, бір тұрал ерсіл-қарсылы жүріп кетті.

Бір мезгілде есік ашылып, іштеп екі адам шыға жетінде, белмеде басқа ешкімнің жоғын көріп қалды да, Шәріп үмтыла беріп еді, хатшы қыз онынан ұшып тұрып:

— Токтаныз! — деп шашқ етті.

Не бол қалғанына түстібей, Шәріп қызы танырқай карал:

— Ешкім жок, Босады ғой! — деді.

— Сонда да кіруге болмайды. Сіз алдымен көмекшіге жолығыныз, — деп, қыз оның қасына жетіп барды.

— Айналайын, мен кірем де шығам. Аты женимді айтыңызы өзіне, — деп Шәріп жалынғандай тіл қатып еді.

— Болмайды. Менін какым жок жіберуге. Көмекшіге барыныз. Ол кісі кіріп рұксат сурайды. Эуелі тіркелініз, — деп хатшы қыз қасарысып тұрып алды.

Әдепсіздік жасауға батылы бармай, бұдан түк шықпасын сезген Шәріп:

— Көмекшісі кайда? — деп сұрады.

— Дәліздің сол жағына есептегендегі, бесінші болме.

Онысын манадан бері неге есептегендегі іштей күйініп, Шәріп шыға женилді. Санап келіп, сыртқында жазуы да жоқ бөлменің тұтқасын тартып қалып еді, жабық екен. Енді ол сол есікті күзетуге мәжбүр болды. Өтіп жатқандардан сұрастырып еді, ешкайесын көмекші болмай шыкты. Бұл арада канша үакыт откениң кім білсін, дел-сал бол дағдарып түрған Шәріпке жақындаған бір әйел: «Анау келе жатқан ұзын бойлы» деп қолын иүскады. Ол біреумен қызу әңгімелесіп келе жатыр еді. Шәріп оны тоқтатып, өзінің аты-жөнін айтыв, тілегін білдіраі. Ден койып, жөнді тыңдамастаң ол шұғыл бұрылып жүре берді. Шәріп оның сонынан ерді.

Көмекші жолшыбай тағы біреулермен ұзак сейлесіп, әлден үакытта бастығына қарай беттеді. Қабылдау белмесіне үш-төрт адам жыйналып қалыпты. Көмекші ешкімтегі аялдамай, бірден ішке кіріп кетті. Шәріп өзінің бәрінен бұрын келгениң еске түсіріп, алдымен шакыратын шығар деген оймен сабырлылық жасап тұр еді. Көмекші едәуір бөгелді. Бір мезгілде ол көрінді де, шашқаң басып сыртқа шыға женилді. Атып-атып орындағын тұра келген күтушілер қабылдайтынын, қабылдамайтынын біле алмай анырып қалды. Бірақ бұл жолы көмекші әйтеуір көп кешікпей оралып, жән сұрастыра бастады.

Кишишма уақытын босқа өткізіп тағаты таусылыш
турған Шаріп шыдай алмай:

— Шырагым, мен жаңа гана жөнінді айтып едім
той,— деген реншілдерін, амалсіз кайталады.

Жап-жас көмекші жігіт оған мыңк еткен де жок. Сур
жузине ештепенің ізі білінбеді. Үн-түнсіз әнке кіріп,
біраз болғаліп шыкты да:

— Күтініздер!— деген күнк етіп, сыртқа карай бет-
теді.

Күйінген Шәріптің:

— Қашық уақыт күтүте болады?— дегеніне.

— Оны мен білмеймін,— деген бурылмастан жүре
берді.

Шәріп сататына карап еді, сурал алған уақытынан
алде қайда асып кеткен екен. Бұдан әрі бір минут те
күтүте мұршағы келмей, сергелденге душар болған ба-
сын шайқап, баstryқтың есігіне көз кырын бір тастады
да сыртқа бет алды. Бір кезде қызметтес болған жас
идамның жатаң тартіп орнатып, күрт өзгеріп кеткені ме?
Жок, алде дөрекі көмекшісінің мансаптық күйкі тірлігі
ме? Соның қайсысы екенін біле алмай, мыны анып қа-
жығын Шәріп көңсесіне карай аяидады.

БАТАР КУНДІ БАЙЛАП БОЛМАС

Жекеңін окуду бітіруіне бір-ак жыл калған соң,
Маржан жалғы демалысмы қыдырумен өткізгей еді. Эуелі
алыс нұмлады ағайындарды зрадап, содан соң басқа
қалыда тұратын зейнеткер дасы Жекениң үйіне кел-
ген ді. Тұнғыш немересінің бой жетіп қалғаның қызық-
тап жүрген Жекең бір күні шай үстінде оны әңгемеге
тартты:

— Қалай, Маржантай, аумал үнады ма? Аұылдың
өмірі жақсы той, шіркін!

Маржан сол кібіртікten ойланып қалды да:

— Былай... енді... арине жаман емес,— деді.— Тамак
жалғы молшылық. Күнде конак, күнде бесбармак.. Шар-
шатын жіберді.

— О, о, солай! Біреудің туысы келсе, бәрі жабылып
конакқа шакырытын адемі дәстүр бар-дау. жарықтық,—
деген Жекен шілдіп кетті.— Аұылта не жетсін! Эркіншін
ал шаруашылығы бар. Мал үстайды. Сүт, май, айран,
күрт, еттің борш өздері өндіреді. Токайдамы карақат, жи-

дектерін айтсаңы. Бұрын жүрт қалаға келгіш еді, енді ауылға карай ойысатын шыгар. Қазір ауылдың беделі көтеріліп жатыр той. Жеке меншікке барынша жол ашилды. Қазір қалада өмір сүру қыбындап борады емес не? Маржантай осы окуды бітірген соң, ауылға карай ауыссан кайтеді?

— Ой, атасы, о не дегениңіз! — деп Маржан орнын түсті. — Мен ауылда тұра алмаймын той.

— Неге, жаңым?

— Мен комфортқа үйрепін кеткенімін. Ауылдың тұрмысына шыдай алмаспын.

— Басына түссе, адам бәріне де үйрепеді.

— Шаш, топырак кошелері лас, батпак. Резенке әтік кимесен, жүре алмайсын. Эсірсек белшениң батып, түнде журу деген киямет.

— Айналайын, бәріміз де сол шаш, топырактың арасынан шыктық кой.

— Ой, атасы-ай, ол заман мен бұл заман бірдей мә? Қазіргі қала мен ауылды салыстыруға бола ма? Электр жарығынан басқа ауылда не бар? Сол баяғы откен та-сырдан озып кеткені шамалы. Элі де сол мыж-мыж болып жаңырайған шым үйлер, кора-копсылары небір ко-кыстың көрмесіндей. Барлық кәкүр-шүкір былыктарын естік алдына төге салады. Сасық піс мұрныңды жарғандай. Доретханалары далада, көш жерде. Қыстың күні аязды боранда қайтып күн көреді екен? Жок, атасы, мен елсем де ауылда тұра алмасын.

Маржанның соңғы сөздері Жекенді сөлт еткізді. Аузына апара берген кесесі қолынан түсіп кете жаздады. Сүйікті немересінен мұндайды естімін деп ойлаган жоқ еді. «Анырай, мынаны қалай тәрбиелеген!» деп баласын іштей сөкті. Капелімде не дерін білмей іркіліп қалды.

Салден кейін:

— Жаңағыдай ойлайтын жастар ата-мекенің безсе, ауыл қайтып онады? Ауылдың мәдениетіне ат салысатын өзің сияқты болашактың өкілдері емес не? — деді Жекен көкейге тырылған күйіншің сездіргісі көлмей басен уймен. — Айналайын-ау, аксүбектердің сыркаты қайдан жүккан саған? Біздің тұқыммызыда мұндағы көкірек мінез жоқ сияқты еді.

Маржан атасының кыйнашып айтқан сөзіне ман бермедин. Айтқанынан кайтпайтын кейін білдіріп:

— Несі бар. Болмаса, енді болады. Біз жаңа ұровж

емесіз бе? Каланың көшесін сымырсаң да, ауылға барға алмаймын, ата! — деп кесіп тастағандай болды.

Жекең әңгімені одан әрі жағастырудың ретін таба алмай, орынан турып өз бөлмесіне кіріп кетті.

Бір жыл уақыт бір күндей де болған жок, зымыран ате шыккан еді. Маржан өзімен бірге оқып, бірге бітірген жігітпен көңіл кости. Жігіті өзінің тұған ауыльна мұғалім бол баруға бел буган екен. Той-домалактан кейін, атасы, екеуін үлкен жолға шығарып салып тұрып ақ батасын берді. Есіне былтырып бір жайсіз әңгімелері түсіп еді, мыре етіп күлді де койды. Махаббат не істеп-пейді! Алдыңда от бар десе де түсіп кетеді-ау. «Батар күнді байлан болмас! «деген осы шығар», — деп Жекең ішінен күбір еткен еді.

АЯЛДАМАДАҒЫ АЯНЫШТЫ ХАЛ

Каланың тірлігі кыйындан бара жатқаны әр адым аттаған сайын сезіліп калып жур-ау! Бақасын былай қойғанда барада жеріне дер кезінде жете алмай әуресаралға түсетінінді айтсаныш. Аялдамаларда айлап болмаганмен, сағаттар бойы сарылып енсен езіліп тұратыныңды кайтерсін. Жаң болса, теңізге бармай-ақ күнде күнш тұра беруіне болар еді-ау, бірақ қыста талжылмай бір орында калшилып тұру онай дүниe емес сиякты. Оның үстінде быйылғы қыс калаға қаңарын төгіп тұрган жок па! Міне, бүтін де орталық көшедегі аялдамада көлік күтіп тұрганымызға едәуір уақыт болды. Сағындырып біреуі келіп еді, ине шашар жері жок. Бір-ер адам күйнәліп түскенімен, ешкім тұмсығын сұға алмады. Элден уақыт тағы біреуінің карасы көрінгенге маз бол калып едік, ол күргір жайлап такап келіп, алде иеден үріккендей, түтінің бүрк еткізіп зыта жишелді. Іші босандау болса да, тоқтамай откенине қайран калдык. Элде кімдер лагынет сөздерді жаудырып жатты. Естір құлакка жетпеген сон, не керсек.

Осындай мусәпірлік халға душар болып, жүдеп-жадап жаурап тұрганымызда тағы бір аянышты жағайға көзіміз түсти. Эрине, бұл күнде арқім өзінің үйдегі затын сыртқа шығарып сатып тұратыны үйреншікті көрініе бол кетті кой. Біздің арт жағымызда біріне бірі сүйеніп, бірінен бірі көрі уш кемінр тұр еді. Бірінің көлінде жұмыртқа, ортадаты ең мосқалдауы арак, үшін-

шісі темекі үстен түр екен. Аның май, сұқырлаган аязды күні жылы үйінде жіп шіріп, жүп түтіп, жыртығын жамағаттырып ажайлердің миңау сүмірбейген кескіндерден көргенде, біз өзіміздің аянышты халымызын ұмытып кеткендей болдық. Элде ешкімдері жок па екен? Казағынын туыс-жарандары болмауы мүмкін емес.

Бір гажабы екі шеттегісі екі жакқа жалтақ-жалтақ қарайды. Бір мезгілде сол жактағысы темекісін жеңіне жасыра қойып, ортадагыны түртіп қалып еді, од арагын сөмкесіне сұлғітіп жіберді. Баксақ, бір қызыл қалпақты келе жатыр екен. Ол етіп кеткен соң іле-шала жасыр-ғандарын кайтадан сұырды. Өйткені мұндай заттардың жеке адамның сатуына тыбым салған кала әкімнің жарлығын естіген едік. Онысы сол кагаз жүзінде калса да, ажайлердің баяғы тәртіп сактаған сактықтары көрінеді. Элден уақыт оң жактағысы бүйірден түрткен еді, касындағылар алға қыймыздарын шашаң кайталап, түк көрмегенсіп міз бакпай тұра берді. Элден жаттығып алғандары байқалады.

Кайран тірлік-ай! Қарияларымызды осындағы күйге ұшыратамыз деп ойлан па едік. Кім білеіш, бір аштықтың бір тоқтығы болуы да мүмкін шыгар. Шыдаймыз, қайтеміз. Міне, шыдан күткен көлік те келді-ау, орен дегендеге. Бұлқынып-жұлқынып, таласа-тармаса ішке едік ақыры. Сыртта бұкшыген үш кемтірдің аянышты қөздері жаутаңдал кала берді.

ШАҚЫРЫЛМАҒАН ҚОНАҚТАР

Шарын ауылдың молдасы есігінің алдында күн козінен қыздырышып отыр еді. Отіп бара жатқан ат-арбаның тоқтай қалғанын байқап, орынан атын түрді. Молдекен онша көрі де емес, соншалық жае та емес, елтезек, ширак әдам болатын. Арбадан түсіп келе жатқан жігітке қарай аянаձады.

— Ассалаумагалайкум, молдекел— деп жігіт қол алысты.

— Қай Талассан, шырагым?— деді молда шырамыта алмай.

— Мен мына, көрші ауылданмын той. Сізді көргесін солем берейіл деп. Осында менің Қалжан деген досым түрушы еді. Сол мал сойған екен. Ай-арзан бағамен шынырдатып сатып жатыр. Сиро ақшага зору бол қал-

ған синкты. Тіпті песнеге де беріп жаткан түрі бар.—
деп жігіт төпей жөнелді.

— Ой, алла-ай! Мынауың бір жақсылық хабар бол-
ды той, карагым. Арази деймісің?

— Су тегін десе де болады. Жарайды, молдеке. Сізді
корғасын, сәлем берейін дегенім той,— деді де, жігіт ше-
гіншектеп арбасына қарай беттеді.

— Алла жарылғасын, қарагым! Ракмет. Жолың
бласың! — деп молда да шашан басып үйіне еніп кетті.

Кап бүтмелей, колына дорба ұстап, молдекен аұыл-
дан шет жағына бет алды. Үйінен сал үзай бергенде
огын бір ауылласы кездесіп, сәлем берді.

— Жол болсын, молдеке! Немене, бір жағдай бол-
калды ма?

— Жоға, тәйірі. Аны, Қалжаниң үйінде арзан ет
сатылып жатыр дейді той.

— Аразиң қалай? Үрланған мал емес не екен?

— Тек, шайтан алғыр. Аузына келгенді сокпа! Қал-
жанды білмеймісін? Одан ак, одан адад, дарқан да аб-
заң замат бар ма бұл аумлада?

— Кешіріңіз, молдеке! Жәй айта салып ем, мен де
серік болайын сізге онда.

Екеуі әрман қарай жылжи жөнелді. Жолшыбай тағы
екі-үш адам кездесіп, жағдайы білген соң олар да жа-
бысын, сріп кетті.

Қалжаниң үйі аумлдың шет жағында еді. Бұлар
вулға кіре бергенде абыр-сабыр бол жаткан ештеңені
байқамады. «Сіра, алі ешкім естімеген той» деп күнк-
етті біреуі. Төрт-бес адам сау етіп үйге кіріп келгінде,
Қалжан сыртқа шыккалы киініп жатыр еді. Ауылдаста-
рының мезгілдес уақытта топталып жүргендеріне қайран-
кался да, ол бөрімен амандастып, сыр бермеуте тырысты.
Мұлдекен босағода тұрсын ба, төрге шығып отырып
алып еді, қалғандары оның қасына барып жайғасты.
Одette молдалардың жәй журмейтінін билетін Қалжан
індей: «Бір сұық хабар әкелмесе иті еді» деп қатты се-
зітептеген еді. Қапелімде не айтарып білемей сасып
қалды.

Әлден уақыт:

— Хош келіпсадер! — деді жаутандап.

Касындағылар біріне бірі алақтай қалжанын байқап,
молдекен;

— Иә, шируамызы бітірейік,— деді.— Кора жакка
баратын шығармыз.

Калжан одан бетер сессенің:

— Онда не бар? — деді түкке түсінбей.

— Не бары несі? Ет алмаймыз ба? Сол үшін келдің кой, — дед молдекен жағдайды атып салды.

— Кайдағы ет, молдеке-ау? — дед Калжан анырып калды.

— Түсінбегенеүін. Жарайды, бізден несін жасырасың? Мал сойыпсың той. Арзан бағага сатып жатыр екенсің. Бізге мумкін кеміте түсерсің. Біразым котарып кетейік, — деді біреуі.

— Ой, алла-ай! Сенбесеніздер, жүрініздер, кора-копсымды түгел көрсетейің. Оны кімнен естілініздер? Кім айтты екен? — дед Калжан кәдімтідей күйгелектеніп қалды. Эйтеуір жамаат әнгімсің шеті шықпаганың жүргегі орнына түскендей, бір үнілеп алды.

— Карагым Калжан, естімесек кедуші ме едік, — деді байсалды үймен молдекен. — Мен өз құлғыммен естідім.

— Кімнен?

— Ой, алті, мына көрші ауылда бір досың бар екен той.

— Қайракбай ма?

— Кайдан білейін. Сол, жана өтіп бара жатып, маған сәлем беріп, осы үйде арзан ет сатылып жатыр дег кетті.

Калжан карқылдан күліп;

— Эй, оибаған, тағы бір кулығын асырган екен. Тоқтай түр, бәлем, сені ме! Ескі досым той од. Осындай калжының коймайды-ак! — дед жадыран сала берді.

Жағдайды түсінген әлгілер кетуге қозгала беріп еді, Калжан екі колын көтеріп тоқтатып:

— Отрыныздар енді. Молдекениң өзі келіп қалған екен, конак болыныздар. Казір бір кам жасап жіберім. Барбір демалыс күн той, — дед елпендер сыртқа ата жөнелді.

АТЫҢ КІМ ЕДІ

Мекеме бастығы Мыртық бет-аузын тыражитып маңғаздастып отыр еді. Есік қағылды.

— Кір! — деді ол катулаш дерекі үймен.

Галстут таққан сыпайы бір жігіт басын ніп амандастып ернін жыбырлатты.

— Иә, бері кел, жақында. Шаруанды айт,— деп Мыртық қадала карады.

— Ағай, мен бір қызмет ізден жүр едім,— деп жігіт мінгілдей бастады.— Дипломым бар. Тіпті қайдай жұмыс болса да... Баяғыда тұшын мысалшы атакты Эзоп та күш көріс ушін күлшылыкка жалданған гой. Маған борі бір...

— Түсінікті, түсінікті. Эзобынды коя тұр,— деп Мыртық ол қолын көтерді.— Осы сенің атын кім еді... жок, айтпактың әлгі... но, затын кім еді, дегенім ей.

— Зат?— деп жігіт түсінбей, ойланып мұдірін қалда.— Ол не?

— Өй, әлгі, тегін кім дегенім ей.

— Э, тегім бе? Тегім казак.

— Казак екенінді көріп отырмын. Соның карасы ма, торысы ма дегендей...

— Карапорымыш ей.

— Оныңда да көріп отырмын. Экен мен шешел қай жақтан деймін?

— Э, анау ма? Кешіріңіз, әкем Актаудан, шешем Контаудан.

— Е, солай десеңші. Апымай, а! Жап-жаксы жігіт екенсін, не істесем екен?— деп Мыртық кәдімгідей қыйналып қалды.— Сен, шырагым, кадр бөліміне барын көріш. Несі бар екен! Мен айтайын.

— Ой, ракмет, атайды!— деп жігіт жадырап шығып кетті.

Мыртық іле-шала телефон соғып:

— Эй, Тыртық!— деді.— Казір саған бір жігіт бара-да. Анау-мұнау деп шыгарып саларсың. Бізге реті келмейді.

Мыртық трубканы коя бергенде, тағы есік қарылдып еді:

— Кіре бер!— деді сүйкімсіз дөрекі үнімен.

Узын сыйракты, дұдар бас едіреп деген бір жігіт кіріп келіп:

— Ассалаумагайкүм!— деп Мыртықтың қолын алды.

Мыртық батыл жігіттің қаймылына танкалды:

— Жол болсын!— деді.

— Элей болсын, атайды! Кызметсіз қалдым. Өзіңізден пана іздел келгенім ей...

Мыртық оның сезіш беліп:

— Осы сенің атын... жок, айтпакшы эті.., затын кім еді? — деді.

Жіргіттің көзі жайнақ кетті:

— Атынды айтсам да білмеуініз мүмкін, ал, затынды әбден білсіз. Ағай, мен өзіңіздің пұылдастыңызбын, Ақбелденмін той.

Манғазданымп отырган Мыртық енгейлікірең алде неңі тәптіштер сұрап, көнілденін әңгімелесіп кетті де, әлден уақыт телефонга жарнесты:

— Эй, Тыртық! Өзіміздің бір бауырымыз табылды. Аның бос тұрган қызметке реттеу керек. Маган дайындалап жөлдерсін. Қазір жіберемін едін.— деп жіргітке бұрылды.— Атын кім еді?

КУДА ТУСУ

Бірі үлкен зауыттың жауапты қызметкері, бірі обылыс орталығына жақын орналасқан соғыздың директоры Текен мен Сартай жұма күні жұмыс аяқталған сэтте кездесе кетті. Аңда-санда бірінің жоғына бірі комектесіп жүрген таныстар елі. Бұл жолы қалға өз шаруасы мен сокқан Сартай зауыттың тұсынан етін бара жатып, қакпа алдына шыға келген Текенді көріп қалған. Екеудің жағдай сұрасын, шүйіркелесіп біраз тұрды.

Әлден уақыт Сартай:

— Төкө деймін, көріспегелі едоуір уақыт бол қалыпты. Былай, жайланип отырып дегендей.., әңгімелеснейміз бе?— деді.

— Жәні сез екен. Жүрініз, үйге барадык,— деп Текен де касы болмады.

— Жок. Қалашың жағдайы белгілі той. Аяқ астынан келінді зуре қылымп, қыйналттайык. Одан да қазінан дайын асын татайық та,— деп Сартай ырык берmedі.

Сөйтін скоуі ресторанинан бір ак шынқан еді. Ұзақ отырды. Ертең демалыс күн болған соң, тізгінді емін-еркін босатып, ашысы мен тұщы сұны араястырып, әнгіме дүкенин қыздырыды. Эр түрлі тақырыптың басы шашынған еді, бір кезде ошак басына карай аұмусты. Эр жинуяның өзіндік шешімін таптай толғантың жүрген мәселелері болатыны белгілі. Соңдай жағдай Сартайда да бар екен. Жогары дәрежелі білімімен, жасы көліп қалған үлкен қызы тенін таптай алған отырган көрінеді. Окениң ендігі бар уайымы осы тәрізді.

Шекесі кызара бастаган Төкен мұны естігенде, есіне бірден түскендей, енсесін көтеріп алды. Бұлдырап бара жатқан екі көзі жылт етіп жайнап шыға келді.

— Оу, Сәкел! Быныл менің ішім бір ұлқен окуды бітірмекші. Сарыуаңымға салынбай, кызынызды беріңіз білте.. Ал енді.. былайша айтканда, қазактың дәстүрі бойынша куда түсуге рұксат етініз! — деп Төкен әй-дүйге карамай, белгін басып жіберді.

— Ойбай-ау, сендей құдам болса, арманым бар ма? Тілегінді кабыл алдым, шыратым! — деп Сартай да сарт еткізді.

«Сол үшін» деп екеуі орындарынан тұрып, тағы бірді тәңкегеріп тастады.

Салы суга қеткендей бұйықып отырган Сартай оп-еэтте қоңылденіп, өзгеше бір күнге түсті. Тек кызы тұрмыска шыкса болды, азірлең койған «Волга» машинасын той үстінде жасау ретінде сыйламақ екен. Киім-кешек, тосек орын, үй жиһаздары из алдына...

Жалғыз інісіне ойда жоқ жерден даuletті қалыңдық танканның қуанынан Төкен де қарап қалмады. Егер інісі үйлене калса, осы орталықта көзден жүрген бір үй бар екен, сонынан ендермен көздең болды. Не керек, шарықтау шетіне жетінкіреп қалған екеуі «косылар үшін!» деп аталған үәделердің арқайсысын бір-бір әтап өткен еді.

«Енді күйеу база мен қалыңдықты қалай таңыстырамыз?» дегенде қелгенде, Төкен жұлып алғандай:

— Ол оп-онай, ішім казір үйде, демалыска келіп жатыр,— деп қалды.

— Тіпті жақсы, «болар істіп басына, сәтті кездің жаңын» демекін, гажан болды гой ойда. Кейінге қалдыратын иессі бар, ертең демалыс, танертен хабарласаңын. Баланы алым біздікіне барып кайтамыз,— деп Сартекен мәселеңі бірден шешіп, кесіп таставаудай белгі білдірді.

«Сод үшін!» деп сонғы рет нүктө койып көтеріп, қуаныштарын қойындарына сыйыза алмай тарассан еді.

Танертен телефон шылдыр еткенде, Төкен ал басын көтере алмай, дөңбекшір жатқан болатын. Трубканы көтерген інісі оны арғы оятып алды.

— Ататай, сізді сұрайды,— деп сымы үзын телефонды касына апарды.

— Алоу! — деп Төкен мәңгірғев басын бұлғактатып көтере берді.— На, бұл кім?.. Мен гой.. Хал жақсы.. Э, Сартекенсіз бе? Кезеүнізben... Тағы да кей қалдырыз

ба?.. Калай, амашылык па?.. Ден сувулук дейсіз бе?.. Дұрыс кой.. Кешегі үзде ме?.. Э, үзде?.. (Обланып, олған езі.) Қандай үзденің айтады? Элде машинаға бір тетіктер сурап па еді?.. (Есіне түсіре алмай трубкага.) Енді берілген үзде орындалуға тиіс қой.. Соны айтам.. Ка-шап барамыз дейсіз бе?.. Кайда?.. Э, сіздің үйге ме?.. Інімді алып па?

Осы сатте Төкенің есіне кешегі жағдай түссе кетеді.

— Э, нә айтпақшы, анау мәселені тиінектау керек, иә.. барамыз, барамыз.. Бірақ.. кішкене сәлден кейін, тагы хабарлассак қайтеді?.. Сөйтесін! — деп Төкен тоғегін атыл тұрды.

— Ал, іншегім! Дағындал, кетеміз! — деп од кінен бастады.

— Кайда, агатай?

— Қайдасы несі? Осылай сопыйып үйленбей жүре бересін бе? Саган қалыңдық таптым. Жур, көресің. Атакты совхозлың батпандай директорының кызы, «Волга» машинасы бар.

Бызға бұлықкан ішісі:

— Агатай, сіз өз жұмысынызды біліңіш. Мен өз шаруамды езім шешетін жаска келген сияқтымын. Экесі директор түгіл министр болсын, «Волга» машинасы туғыл, меншікті ушағы болсын, мейлі, маган зәір ешкіниң керегі жок. Алдағы өмір көрсете жатар. Асықтырманыздар! — деп есікті тыре еткізіп жауып шыға жениледі.

Әлден уақыт телефон тағы шыр ете қалды. Не істе-ріш білмей, дел-сал болған Төкен әбдіраң барып, ауыр бір жүк көтергендегі трубкани күлагына тоғта. Дауымын езгеріп кеткен:

— О, Сартеке, сіз бе едіңіз?.. Калай болғанда.., былай болды.. Мен білменпін, інім мана ертегерек кетіп калған екен.. Енді, амал жок, кейіншірек тагы бір согар.. Иә, солай, солай.. «Нұлжың» ерте-кеші жок» деген. Дұрыс айтасыз, сау болыныз!

Төкен кешегі ресторандың күди түскенін еске алып, «машинасы бар қалыңдықтан безген ынжық немесе» деп ішін іштей сөгіп, өзінен өзі ынғайсыздының мемшілік тұрын қалды.

«НЕ БОП БАРАДЫ?»

Түскі үайлітеп кейін қызметке келе жатыр едім. Артқанда Жарыса сөйлеп дабырласкан қыздардың уншылда. Олар сол шуласкан күйі менің екі жақ тұсынан баса көктеп алдыма шығып, оза берді. Бір мезгілде күненін күйілісінде көзескен бір адамға жол бергендей калбалактаң соктығысып кала жаздады. Анау сасканинан тоқтап, қыздар өтіп кеткеннен кейін гана басын шайхап, мені көріп калды да, бері қарай бұрылды. Өзімнен әрітесім Жаркын екен. Қызмет бабымен сапар шешілі көтегі онымен жолыккан жок едім.

— Миналар кайтеді, ей! Жап-жас бойжеткен қыздар. Не деген әдепсіздік! Етек-жендері салбырап аяктарын ғоралып, жали-жалып еткен кімдердің үскіншін карашы,— деп магаш колын ұсынды.

— Қазір осындай үлті тарағын кетті гой,— деп меч оның колың қыстым.

Әкімені жүре жалғастырып кеттік.

— Өй, ондай үлгісі бар болсын. Бірсек борбайларын сыйлайтып тар шалбар кіп алды, бірсек жарғанаттай етектерін жалнилдатып, кең көшеге сыймай бара жатауды. Қордің гой, алғілер тіпті мешін кагып кете жаздады. Кешірім де сұрамады-ау. Өздерімен өздері әлек. Қыздарға тән ешкандай ізеттілік жок.

— Маселе сонда,— дедім мен.— Қімді койшы. Ол деген еліктеудің асері. Бір кезде тар киім шығып еді, қазір мол кінеді, койши-қолтықтарына жед толтырып алғандай. Маселе сол әдепсіздікте!

— Аныраң десенші. Колікке мінсек болды, жарықтық жастанар мынк етпей, былк етпей бедірсе бір қарап алып, акесінің түрінде отыргандай шалқайып шімірікнейді-ау! Оның үстінде бір біріне қарап күлетіндерін қайтарсın. Манай толған адам гой, үлкендер бар-ау деген калерлеріне кірмейді. Бұл, не бол барады?..

Ол сейтін кейбір орашалақ көргенсіз жастанарды біраз түйреп алды да, сол екіншін барып келген сапары жайниа көшті.

— Конің бері поэзга мінген жок едім. Небір былыхының көкесі теміржол үстінде де болады екен-ау. Алдымен билет дегениң бір кіямет. Кайтарда әйтесуір ауданның бір әкіміне телефон соккызып, бір билетті әрен алдым гой. Вагонга мінсем бос орындар көп-ақ. Енді

жүрттың біразы көрші вагонға умтылып, кіріп желе жи-
тыр. Әп-сатте толып кетті. Менін касымы келген ек-
зәданнын бірі егделеу, бірі жастау еді. Егделеуі жастауы
нан: «Қаша алды?» деп сұрады. Ол айтты еді. Сонда
егделеуі: «Ой, сабазай! Биаеттің бағасынаң екі ес-
артық жынысын жарапы. Кай сорғыш қой бұлар
кап сорғыш! — деп басыя шайқады. Содан не керек, аз
станцияда біреулер түсіп, біреулер мініп жатты. Білгі
көрсеттің мінген ешкімді көре алмадым. Біздің 14 — вагонның иесі сумандаган жас көліншектің жақадан отыр-
ғандармен кубірлесіп жүргешін гана байқап келдім.
Баска дәрмен жок. Ақшага күнүккән ондайды қалай
түзөрсін. Сурагашына келіспеген біреулермен шебали-
пыт көрісіп жатқавын да көріп қалған едім.

— Жәке-ау! — дедім мен шыдай алмай. — Жол бо-
йында билет тексерстіцдер болмаушы ма еді?

— Оны да білдім, — деп ол одан сайын ашына түс-
ти. — Менін касымы келген тағы бір жігіт айтты. Ондай
тексергішке әр вагонның иесі аз улесін беріп, аузыны
тығындаң тастанды екен. Не деген сүмдүк десенші! Шын тексеру болса бұлар бүтіп емін-еркін көзге үрни-
батыл арекет жасар ма еді? Кой дейтін кояқ болмаган
соң, ойларына келгенін істеп тайраңдал жүр. Тексеруші-
нің сыртында тағы біреулер тұрса да кім білсін! Қандай
тімді кызмет десенші! Сонда Алматыга дейін бір сапар-
да әр қайсысының қалтасына қашама тегін тенге түс-
тінін білсе ғой. Сондай алайкітардаш көргенде жүргеші
қалай айымас! Бұл дүние не бол барады, достым!

Жарқын қабатын түйіп, тебіреніп толкып кетті. Бір
мезгілде басын көтеріп:

— Оныз да қазіргі таршылық қезеңге таң болғанды,
біреуді сұлактей сорғысы көліп тұратын сүмелектерге ка-
лай тозерсін? — деп жыналған кейіп білдірді.

— Жәке, таршылық болса да, жоқ емес, бәрі де бар
ғой. Бірақ олар алде қімнің қойныла, немесе қоймалар-
да сіресін ірін-шірін жатыр-ау! — деп ем, ол іле-шала:

— Соны айтам, бәрін жоғалтып жіберіп, таршылық-
ка душар еті ғой. Борі бір шетінен күнде ошкереленіп
жатыр емес не? Қашама жүнія болса да, не норсениң
де сырғы ашылмай қалмайды. Баріңей бұрын шынкыр-
көзің көріп жүрген үсак күлшік сүмпайы тірліктерді айт-
санышы, — деп Жарқын есіне алде не түсіп кеткендей ма-
ған жалт жарап, аңтімессін әрі жарыл жағыстырыды.

— Жолдан келе сала ауыр ойдан арылып, женілдеп алайыншы деп моншага барып едім. Құдай-ау, монша екеш моншага да бір жұмага дейін билет жок деп қарал түр. Мұнда да билетті жең ушынан сататының байқап қалдам. Бір жұмадан кейін барсам, біреулер шешінің жатса, енді біреулер жайбаракат дуласып сілтеп отыр. Жалашаштардың банкет залы ма деп қалғандайсан. Бос орындарға алде кімдер жарты сарап, бір сарап кешігін келіп жатты. Олардың қашан шығатының кім білсін. Сөздің қыскасы, нағыз берекесіздікті бұдан да көрдім. Сатушы, жиберуші, басқарушының бәрі де бірі мен бірі байланысты екені айдан анық.

— Осы моншаның былығы бір кезде әшкереленді деп еді той?

— Қазір де оның тұрганы шамалы. Ілгері жылжудың орына көрі кеттік ие? Не бол барады?

Бұырқантай Жарқын тағы да алде иеі есіне түсіре бастап елі, кенесеге келіп қалған скенбіз. Жарқының аныған ыласы маган көшкендей. «Расында да, не бол барады езі?» дептің ішінен.

«АЛДАВАЙ»

Қалекен қакпа алдында отыр елі. Өзінен элде қайда жастау көршісі өтіп бара жатып, бұрылыш солем берді. Хал жағдай сұрасты.

— Отыреаймы,— деді Қалекен. Ол отыра беріп:

— Осы біраз күн көрінбей кеттіңдер, бір жаққа барып кайттыңыздар-ау деймі!— деді...

— Но, қалага барып кайттык. Құдаларымыз көптен шакырып, бір реті көлмей жүр еді.

— Қала қалай екен? Қоңилді шыгар.

— Қиылдасі бар болсын. Еш жерге кіріп те болмайды, өштене алып та болмайды.

— Гиді... Қазір қымбатшылық заман болып тұр той.

— Соңда да айтеуір сабылтай жүрт. Қошесі толы адам. Бұлардың кай уақытта жұмыс істейтінің білмеймін. Кара коз үл-қаздарымыз өз тілдерін ұмыткан төрізді. Бірдене сұрасан орынша жауап береді.

— Но, Қалеке, тіліміз шубарданын кетті той. Өз қалынана келгенше, қайда елі біраз уақыт керек шыгар.

— Бір қызығы, бәрнің есімдері біркелкі ме дег қалдым.

— Қалайша? Оны нелден байқадыныз?

— Байқаганда, билай болды. Бір күні құдамын: «Осы үйдін тамағын ішіп, жалықкан шыгарсыздар, бүгін үкіметтің де дәмін татып көреңіш!» деп, болмай әлгі ресторанга апармасы бар ма! Дұылдастың отырган Бір топ казактарға көрші кондық. Басқа жерде бос орын болмады. Койши, не керек, алғы казактардың шу дабыры кулатымызды жаңғыртты. Біріне бірі «Алдавай» деп, бірінен соң бірі сейлейді. Баксан, барын де аты Алдавай екен.

Көршісі құлтіп:

— Кызық екен! — деп қайран қалды.

— Сонын айтам-ау! — деді Қалекен. — Сосын, тамак ішіп-жеп болған соң шығып бара жатыр едік, басқа бір столдың тұсынан еткенде, «Әй, Алдавай!» деген дауысты тагы естідім. Өзге есім табылмагандай, бір атқа соңша неге әүес болғандарына түсінбедім.

Көршісі басын шайқап, тагы да құлтіп жіберді. Осы кезде шалын іздел, байбішесі қақна алдына шыға келген еді:

— Немешеге маз болып отырсындар? — деді.

Амандақташ кейін, көршісі:

— Қалекен қаладагы қызықтарың айтып, құлдіріп отыр, — деді.

— Неві айтып, бұлдіріп отырсың, ей, щал! — деп байбішесі жақындай тұсті.

— Ой, алғы, ресторандағы аттары бір келкі Алдавай-ларды айтып ем. Есінде ме, біріне-бірі «Алдавай, Алдавай!» деп шуласып миң аштып еді ғой.

— Эй, шалым-ай, сен өзің алжыны дерепсің бе? Сол, кісінін аты ма екен? Ойбай-ау, олар бір біріне «ал, давай!» алып қойындар деп арак ішін отыргандар еді ғой. «Давайды» білетіндегі орыншаш бар емес не еді!

Қалекен екі саннын согын:

— Солай ма еді! Од есіме келменті, — деп шалқасын түсіп, шек сілесі катты. Көршісі де коса күлтеген еді.

Содан бері байбішесі шалын «Алдавай» деп атап көткен деседі.

ГҮЛ ЖАИЛЫ ОЙ-ТОЛҒАМ

Ауылдағы ак жаулыкты әжейдің қаладагы әтайндарын бір көріп қайтуға жолы түскен еді. Ешкінге салмак салмай, ешкіннің көмегінсіз-ақ өзі қыдырып жетеді,

Бүтін де каланың шет жатындағы бір туысына бармак болып, трамвай күтіп, аялдамада едоғын отырып қалды. Бұл күнде каланың көлігі бүріншідай тиянақты, тәртіп-ті емес екенін байқагандай. Ұзак ұакыт келмей іш пысатырып сарғайтады. Сейтіп, кайта-кайта қараилап елеңдеген әжелдің касындағы бос орынға екі көліншек пе, қыл ба, кім білеш, әйтесу өттегері жылтыраған екі бикештың киптікін бар емес пе. Екеуінің де колдарында екі шок гүл бар.

Күтүмен шаршан жалығын отырган әжей екеуіне бұрылған, бір ингімениң шетін қозғады:

— Карактарым-ай, осы гүл сыйлау дегенді коймайдар, а?

— Тұған күнте барамыз гой, ана! — деді ешкінің күйригіндай шолтиган шашы бар үшіліл сары бикеш.

— Соңда бұларым кашша тұрады казір?

— Әр таңы жұз тенгелен гой.

— Астағыралла! Біздің ауылдың даласында да, әр үйдің ауласында да жалт-жұлт етіп көзді тартып жайнақ-әк тұрады жарыктықтар. Соны үзіп алай жатқандарды көрген емеснін. Тіпті соган ешкім мән бермейді, қаралайда.

— Әжей-ау! — дед шашы жалбыраған екінші каратуры бикеш араласты әнгімеге — Луыл мен кала бірдей мә? Қалада тутан күні гүл сыйлау дегенін салт бар.

— Әжей оған ожырая қарап:

— Айналаймы-ау! Қаланды да, ауылда да тұратын айналдың бір қазактар емес пе? Сен өзін немене, ауылдан шықкан на едің? Өзін болмасан әжер, атап ауылдан шықкан шығар, — дед төпей женелді. — Әрі беріден соң, бұрын қазактарда кала деген болып на еді? Оны айтасын, тіпті қазактар тутаң күнді атвуды да білмейтиң. Ал өнді, гүл сыйлау деген біздің слалт-дәстүрімізде мұлдем болмаған норсе. Гүл деген не? Шөп емес пе, қаралым? Шөнті сыйга тарту тіпті ырымға жаман. Шөнті маал жейді гой.

Осы кезде әжейдің ту сиртында бұлардың әнгімесіне күләп тіріп тұрган мосқалдау бір азамат та киліге кетті.

— Ашайдың сөзінің жаңы бар-ау, қарындастар! — деді. Ашалар жағт қарасты. — Расында да атам қазак тұя үсінүү дегенді білмейтін. Нерзенттің дүниеге келтегендегі шілдекана рәсімі бар. Оған ағайын, туыс, көрши-

коландар әр түрлі тағам вісірін, әр түрлі зат, немесе мал басын сыйлайтыны болатын.

Әжей де калыстай:

— Содан баяны бесік тойы, тұсау — кесу, сундеткі отыргызу — секілді ырымдар жасайтын,— деп жатыр.— Ал енді жыл сайын тұған күнді атау дегенді, мынау баска ағайындармен араласып кеткен осы заман шығырды той.

— Апай!— деді азамат.— Әр заманның өзіне тауерекшелігі болады той. Атаса атай берсін-әк. Қазірн кезде бұдан баска бас косу куаништың өзі сиреп барады емес не? Бірақ енді жаңоғы, гүл жаймида айтканының ете орынды секілді. Одан да дастархан толтыратын, әң болмаса үй ішіне көрік беретін кішкентай да болса көзге түсестір бірдене, әйтпесе тіпті қазір конверт беру деген де дастантурға айналып барады той. Оның ішінде он тенге ме, жұз бе, мын тенге ме, кім біледі? Эйгейір иеңіл, шиет кой. Кайткенде де үй несі риза бол калады. Ал енді, туда деген немене? Бір-екі күнде қуарып саудырап, разында да шепке айналады. Дағаға кеткен тегін дүниенмен бірдей. Біздің салтымызда жок әдетке несін үйр боламыз?

— Соны айтам-ау! Mine, міне мынауыштың жөні бар, шырагым!— деп әжей көне кетті.

— Менімше, ағайдын сезі дұрыс-ау деймін!— деп шакіл сары басын шұлтыды.

— Бұдан былай сірә ойланатын шыгармыз,— деп кара торы Бикеш те келіскеңдей болды.

Осы кездес салдыр-күлдір етіп, көп күттірғен трамвай да бой көрсеткен еді.

САРАН ОҚЫТУШЫ

Кайсаң мен Кайрат оныны қласта оқиды. Был жаңадан ашылуға мектепке екеуін екі жақтан келсе де, бір-бірімен оның тіл табысын, үйлесіп кеткен еді. Окуга деген ықылас, ынталары да тым тауір. Екеуінің де озат окушы бол кететін жөндері бар сиякты. Бірақ, атас...

Иә, кейде көп жағдай оқытушыларға да байланыстыру. Баланың аты бала, ал де калыңғаснаған бала мінездің де әр түрлі болатыны белгілі. Маселен, Кайсаң алде кімге, алде цоге ерекілі, ез айтканынан кайтпай, кайсарлық жасауы мүмкін. Ал, Кайрат болса, джакын деген

жолдасына біреу ишактаң тіл түгіліп, жазғырып жатса, карат тұра алсын ба? Күш көрсетпегенмен кайрат білдіріп ара түсіні гажап емес. Не болмаса, кейде өздеріне баланысты емес бір жағдайға кездесіл, сабакта кешінікіреп қалатын күндөр де болмай тұрмайды. Не керек, шіркін кәлірменді үстаздар баланың білімімен кейде бөлліркін байқалып қалатын мінез-құлыктарын ажыратса білсе той.

Окушының жағдайын атә-диасыпай төрі бек жақсы белетін тек оқытушылары гана емес, асіресе класс жетекшілері екені белгілі. Бұл кісілер ор тоқсаның аяқ кезінде қадімгідей аландай, толку үстінде журеді. Окуның үлгіре алмай қалғандарды үнатушы ма еді? Ал енді онып шыққан озат окушыларына бәрінен бұрын куанатты да осылар.

Екінші тоқсан аяқталып қалған кез болатын. Оның шы кластиң жетекшісі адебиет сабакынан беретін жас үстаз бүтінгі соңғы пәннің қорытындысын білуге келе жатыр еді. Дағізде Кайсар мен Кайрат кездесе кетті.

— И, сарбаздарым, хал қалай? — деп сурады.

— Кандай халды сұрайсыз, ағай? — деп Кайрат тіл қалтты.

— Кандайы несі? Бүгін тарих поинен не алдындар деймін?

— Алатынымызды алдың кой. Ағай, осы тарихшы аның түсінбей-ак койлык.

— Неге олай дейсін?

— Бұл аныңда қалтасында «Бес» дегендегі баға біреу-ак, екен.

— Қалтайша?

— Бірінші тоқсанда ол «бесті» мен анып едім. Мінекінде екінші тоқсанда ол «бесті» Кайсарға бұйыртты. Яғни ар тоқсанға ариалған бір-ак бесі бар.

— Расында да, иеткен сараң апай! — деп сөзге Кайсар әроласты.— Кайраттың да «бес» алатын жөні бар еді. Тіпті менен де көп белелі бұл. Аманда бір рет сабакынан қалып койған еді. Соның бетіне басты ма, не керек. Ойттеуір қызық апай ез!

— Анырай, ә! — деп класс жетекшісі окушыларына не әйттарын білемей, іштей толкып, кейін қарай бурылыш кетті.

ҚАЗАҒЫМНЫҢ МАҚАЛЫ-ЛӘВІ

Бір калада тұрса да кейде жора-жолдас, атайдың жүрагаттардың мәре-саре бол шүйркелесулерине үнем мүмкіншілік бола бермейді. Жұмыс басты адамдардың жағдайлары белгілі той. Оның үстіне кейінгі көздер кымбаттылықтың салқын лебі әр есік, терезенің тандауынай кіріп, шашыракка жайылыш, көңілдерді де сұнта бастады ау! Колға түскен аз маз тының тебенді қошакқа жұмсақ, ертеңгі күнді ойламайтың заман жөздө бүлбүл үшты да кетті. Ай сайын оралын отыратын сапалуан мейрамдар ен жақын деген адамдармен атальы етілетін-ді. Тінші шакыруды да тіледі, бір-біріне да етіп жетіп барушы еді. Оған ешкім де күйіп-тасып қысылмайтын, ақыры аяғы көңілді бір думанга айналатын.

Әлті бір салқындықтың асерінен бе, алде жұрттың жаңір өз камын көбірек ойлаука можбур болып, өз тірлік терінің шырмауынан шыға алмай жүр ме, айтеүр бір бірімен сирек кездесстін секілді.

Бүгін де өз шаруаларымен бара жатып, Төкен мәсекен орталық көшесін қыбызысында қарама-карсы ушырасып жолыкты. Бірінің кызы, бірінің ұлы кең байтақ еліміздің екі түкпірінен екеудің жақыннатып туыстекіне біраз жыл бол қалған-ды. Бір-екі немерелер де өсіп келеді. Балалар белек тұратын, Сөйтіп, екі күдидарласып мәз-мәйрам бол қалысты. Амандақ-саулың сурасып едәүір тұрды. Оның жөні бар екен, екеудің кездеспегелі жылға жақындал қалған ба, қалай?

Олден уақыт жасы үлкендеуі Төкен:

— Эй, шырағым, бұларың пе? Кайда жоғалып иеттілдер? Бір мезгіл былай, тірліктерінді білдіріп, кашынан дегендегі, әрекет жасамайсындар ма? Балалармен бірге тұргандарында немерелерді сагыныш, анда-санда бас сұғын тұрушу ек.. Енді, әрине, жұмыстаң да боса-майтын шыгарсындар. Өлде бір кірестің сонына түспектіңдер ме?— деп әзілдей бастады.

Бекен сал-пол юсылыңыран, кипадектан әзілге әзілмен жауап беруғе тирысын, куликка басты:

— Жән сөз, Төкел! Расында да бул жүйкемізді жұмыс күртатын шыгар. Кейде тацнын қалай атын, кунин қалай батканын да білмей қалады екенсін. Зымыран уақыт заулата береді, заулата береді. Бірақ енді, оу Төкел, кайран казығымның олға бір макалы бар емес пе еді?

— Қайсың айтасын? Не жайында?

— Ойбай-ау, Төксе, данышпаз казғым мол тәжірибелен алған айтыпты гой, «Куда деген мың жылдық» деп... Алдымызда олі қашшама узқыт бар, саспанды.

Төкен қарқындан күліп жіберіп:

— Үәйт деген!. Жарайды, жарайды ку куда! Сол уақыттың ішінде тағы бір қеңессерміз. «Сөз тапканға колда жоқ», Казатымның макалы-ай! Кудагига сәлем, шырагым! — деді де қолып қысып, кайта-кайта сілкіп, жылы шыраймен ажырасты.

«КОИ БОЛДЫМ ФОЙ»

Көп кабатты үйдегі коршілес екі бәйбіше мол жағырагын жайын тұрган дұладагы теректің саясында әнгіме-дүкенін күріп, өз беттерімен ойнап журттан немередеріне көз тастап отырган еді. Көзілдірік киген биязы байбіше жакында ауыл жаққа барып қайтканын айтып, ауыл тірлігін жыр қылды. Екеуі де, «шіркін, ауылға үе жетсін!» деген тұжырымға келгендей, бір мезгілде аттіменің беті келіндерге қарай ойыскан еді.

Көзілдірікті бәйбіше ауылдағы келінің жер-көкке сыйызбай мактай жөнелді:

— Келін демеймін, тіпті өзімнің туған қызымдай бол кетті гой, күнім. Барған сайын асты-үстіме түсіп, жаңын салып күтеді-ай келіп. Тіпті ештеңеге жолатпайды. Бәрін өзі істейді. Оныз да ауылдың жұмысы қандай! Шаршап-шалдығып келсе де, үй шаруасын тап-түйнектай стіп, үйіріп үстайды-ау! Кейде балам бірденесіне көмектесейін десе, «кайелдің жұмысның араласпа» деп, оны да қарып тастайды, әйтеуір, қаргатайыма сондай ризаман. Азла тек амандақ берсін.

— Сіз бақытты екенсіз,— деп қалди манадан үйнап тыңдаған отырған ак сүр өзді көршісі.— Иә, келінің де келін болатын шығар. Ауыл болмаганмен, аудан орталығында тұратын мешіт де бір қелінім бар еді. Бірақ енді, дәл сіздей мактана алмаймын, қайтейін... Аида-санда жол түсіп бара қалсақ, өзіңін тыреңіп кабатын шытып, өциң бір бермейді-ау, жарықтық. Бәрінен бүрүң балаларының да теріс тәрбие беріп, манаймызға жолатпайды гой. Ол шіркіндерде не жазық бар? Әйтеуір жекеңін тұстағынан алшак үстайды.

— Оның жарамаган екен. Ибай-ау, екенің аты азе-

той. Экенін тұыстарынан беғен бала ошым-ма еді?
Ондайта оқесі қалай жол беріп жүр?

— Мәселе сонда той. «Алана жездем сай» дегендегі, әкелерін де аиау безбүрек көңірек келін збден илеп алған. Аузынан аштырмайды, кийт етес өлдім-талдың деп долданып кисая кететін көрінеді. Ал енді, төркіндерінсі шаш жұытпайды-ау, шаш жұытпайды. Олар бір керемет ерекше адамдар сөкілді.

— Ой, алла-ай! Ондай көлінгіс төзіп жүрген өздерінің де қызық екенсіздер.

— Енді қайтейік, бірнеше балының анасы. Өздерінен көрсін. Олар да біз спекты картайяр. Оз қылыктарын өз балалары алдарынан шыгарса, мүмкін, сонда гана сезінер.

— Дегенмен, келінің тым қатығездеу екен. Эй, қанша айтқаимен, бұрынның келіндегіне жету қайда? Өз текіне бармаса да, кай жакка үзілсе, сонда тастай сіңіп калушы еді той. Шешемнің бір әңгімесі есіме түспін отырганы.

— Иә, айтыңызмы.

— Бір байдың еркелсу өскен бір жаңа қызы алыстағы журагатка үзатылыпты. Ол кезде ел мен ел, ру мен руда жақыннату үшін, әдебі бір бірімен қудандалы болу әдетке айналған той. Әлгі байдың қызы тым ерке болып өскендігі сошалық, «Р» арпіне тілі қелмей, «й» деп шолжандап сөйлең кеткен екен. Жердің шалгайлығынан ба, кім білеңі, айтеуір үзак үақыт төркіндері қелмей кояды. Қыз збден сатынады. Іштей үзатпаса да, жат жердің суын сулап, басына түскен ауыртпалығын сөздірмей, көніп жүре береді. Содан бір күні төркіндері шығынғы деген хабар келеді. Күвде жонга шиғын сарылыш күтсө керек. Ақырында жолаушылардың карасы көрінеді. Күймеде отырған шешесі қызын алыстан танип, атын түсіп, жүгіріп келіп қауышады той. Сонда қыза солқылдан сиңемін тұрып: «Кой болдым той, шешетаймы-ау, кой болдым той!» деп енгілдей берген екен. Оның баяғы «кор болдым» дегені көрінеді,— дед көзілдірікті бойбіше түсіндіріп жатты.

— Анырай, сошалық ерке бола тұрып, баріне көніп жүргенің айтсаңызмы. Неткен төзімділік! Қазіргі көліндер кор болмак түгіл, қайта зор болып кетті той...

Осы кезде шығынған дауыс естіліп, екі көрші жалт карасты. Біреуінің немересі суршып, кұлап калса керек. Екесі де күйбендең солай карай бет алды.

«НЕ БОП КЕТКЕН?»

Алматагы аумлада тұратын Қажым қарияның бір ба-
ласы астанада жұмыс іетейтін. Осында жогарғы окуды
бітіріп, мамандығы бөшінша қызметке орнадасып калып
көйгінің біраз жыл болған еді. Бұрын Қажекен жыл
сағын келіп тұратын, Қазіргі кымбатшылық заманга
тап болғаннан бері сікі-үш жылданай боп калған екен. Са-
нының келесі көнді орнына түсіп, мауқын басып деген-
дей, бір түрлі қуанишіка белгіндең болған еді. Бұл күндері қа-
жаның тірлігіне көзі жеткен Қажекен көп жатып алуды
жою көрмей, бір жұмадан кейін кайтуға бел буды.
Аумладагы балалары мен иемерлеріне келген салын кі-
таптар апрып беруді азетке айналдырган болатын. Одан
артық базарлықты жөн көрмейтін. Осында үйрекен үр-
нектарды да: «Қандай кітап экелді?» деп жапырлаш,
шешінуге мұрша бермей коршап алушы еді. Осы зеді
есіне түсіп, Қажекен кітап дүкеніде бет алды.

Астанадагы кітап саудасымен шұғылданатын мекен-
жайларды бес саусақтай білсе де, Қажекен көбінесе
барлық шаруасын орталық көшедегі ат шаптырымдай
думақты кей дүкениң тыңдыратын. Осыдан қойның
толтырып шыққан сол, басқа ешкайда соккысы келмей-
тін. Mine енді, сол қадірмені шашырактың есігін ашып
кіре бергенде-ак, анырып тұрып қалды. «Мұныңы несі?»
дегіде «әзіне әзі». Кітап сорелерінің орнына неше түрлі
кім-кемектер ілуял тұр.

Бір сатушы айделден:

— Шырагым, кітаптар қайда? — деп сұрап еді, ол:
— Ана жакта! — деп колын бір-ак сілтеді.

Қажекен солай қарай беттең еді, алдынан орындық,
стол, керуект, шкаф секілді үй жиһаздары көрінді. Бұл
манайлан да әдел жүргенін кезлестіре алмарай сол, сұ-
рап еді:

— Аиау шетте! — деп негін қоқты сабаудай бір
жітті.

Расында да көп дүкениң қаға беріс бір түкпірі бо-
лып шықты. Айдай соренің әр жерінде бір қылтының тур-
ған жұғының жұхса кітапсымақтарға көзі түскенде Қаже-
кенің де көнілі жүдеп сала берген еді. «Анырмай,—
деді әйнеш,— бұл не бол кеткен! Бұрын ор баспаның
жіндік болімдері болушы еді. Қалған кітабынды мән-
дайынан шертіп жүріп, тандап алушы еді». Мынада

тандайтын да ештеңе жок кой. Эне біреу «Дейді екен» дейтін кішкентай кітапшасы аудылымында да келген Астанама не болған бұл!»

Қажекен жөнді ештеңе таптай, салы суга кеткендей сүмірейп сыртқа шыкты.

Дел-сал бол тұрлы да, тагы бір әрекет жасамын дегендей, жоғарғы жактағы дүкенге карай жылжыды. Бұл мұлде жабылып калған шыгар» деген оймен қобалжып келіп еді, айтеуір майдайшасында жазум бар екен. Борак саябыр тапқан көзілі дүкенін есігін ана бергендердек, су сепкендей басылған еді. Манағы маңағы ма, бұл жерден оның соракысын көрді. Кай жакқа караса да жалт-жұлт еткен шөлмектер сан түзеп самсал түр. Бірнің мойыны үзин, бірі қыска, біреуі қынша белді, біреуінің карыны кампиған ергежейлі секілді томпак, иешे турлай түсініксіз жазулары бар алуан түсті ішімдіктерге лық толы. Бейне бір көрмө тораді.

Кабаты түсіп кеткен Қажекен:

— Кітаптар кайда? — деп сұрап еді.

— Ана жерде, — деп бір столды пұскады шікірейген біреу үлкен дауазымды адамдай маңаздының арқынды бұрылып.

Стол секілді кішкентай тақтаниң үстінде жатқан санаулы кітаптардың өзі әр тілде болып шыкты. «Ой, алла-ай!» деп Қажекен тагы да бір күреңіп алды. Өзінің ауылдындағы жағыз дүкен есіне түсті. Үлкенді-жіппің кім-кешектер, ыдыс-аяктар, сауыт-саймандар, аракшаралтардың арасынан қылт еткен азынаулак кітаптардың карасы көрініп калушы еді. Оның өзі де еткен жылдардың өткегінде дауалары болатын. Кейбірінің мұқабалары да өші өзгеріп азын-тозып сарғайып жаттын.

Сонда бул астана мен ауылдың айырмашылығы болмағаны ма? Аяулы астанамыздың-өзінде аракекен рухани азығымыз кітапты сырып шеттепін өгейсіретіп жата, ауылдың күйі не болмак?

Әблей көзілі қалып калжыраган Қажекен бір кездегі кадыр тұтын келген сүйікті дүкенін шыкканша асыкты. Енді қайда баарын білмей, есептіреп тұрлы да, карсы алдындағы үкіметтің ак Орласына жалтақтай карал, мұнын шаккандай: «Не бол кеткен? Не бол кеткен!» деп күбірдей берді.

КӨШЕДЕГІ КАРИЯ

Улкен қаланың шатын ауданында тұратын Сырым салметтесі соң трамвайдан түсіп үйіне карай бет алғында. Аналай жерде тастың үстінде шокып отырган бір карияға кнаі түсे кетті. Оң сондай сұлық, үрей бар міншік. Жан-жатына қарал алақ-жұлак етеді. Карияның бірденеге үшіншігін сезгендей, Сырым оның қалының келіп:

— Ассалаумалайкүм, аксақал! Немене, алде иеге кейін отырсыз ба, қалай? — деп жатдайын сурады.

Кария оған сезіктене қараған:

— Кайтейін деп едің, қаралым. Ауылдан балама көзін едім. Элгінде екі жігіт тонаш кетті, — деп мұндық көзін қадады.

— Аныраң, а! — деп Сырым абыржып қалды. — Енді баланыздан үйін білуші ме едініз?

— Әдрісі бар еді, — деп кария койнынан бір кагазды алған үсінди. Сырым көріп:

— Массаган, мынау қаланың баска жағындағы кешеттей. Мен апарың тастанын, — деп, осы кезде тузынан етіп бара жатсан қолдікти тоқтатып, карияны отырсызып жүріп кетті.

Жол-жонекей сұрастырса, жатдай билай болған екен. Карияның жалғыз ұлы осы қалада оку бітіріп, кызметте қалмып койғанына біраз жыл өтіпті. Осы айда көліп мүшел жасқа толады деген хабар естіп, артынып келе жатқан беті көрінеді. Поездай түсіп, трамвайды күтіп отырғанында екі жігіт келіп, кайда баратынын сұрайды. Кария кагазды көрсеткенде:

— О, біз де сол жакқа барамыз. Жүгініз ауыр сәкілді. Саспаныз, біз комектесеміз той! — дейкі.

Кария желтініп:

— Ой, айналайшындар, жаксы болды той. Кандай шабатты баласындар. Қоңи жасаңдар, карактарым! — деп мәз бол қалады.

Сол екі ортала бір трамвай келе қалып еді.

— Ал, аксақал, журініз! — деп біреуі карияны қолтықтаған, екіншісі екі дорба жүкті көтеріп, трамвайға міншіп бос орнана отырғызды.

Олден уақыт кария:

— Осы көлік сонда бара ма екен? — деп сұрайды,

— Барады, барады, аксақал.

— Э, жарайды онда. Бірақ мынадай білкүйлер жоңекілді еді.

— Аксакал, калада кашан келіп едіңіз?

— Сонғы рет келгенім сікі жылдай бол қалды-аудеймін.

— Жылды айтасыз, қазір қалада ай сайны заулім үй салынула. Өзіміз де кейде танымай қаламыз.

Осы кезде арттағы жігіт тұртіп қалып еді, анау:

— Ал, аксақал, түсеміш! — деді де алға қарай үмтаялдия.

Жүк үстеган жігіт артқы есіктен зып берді. Қария қарайлап еді:

— Келе жатыр, жүтініз аушар той деймін, орең котеріп келеді, — деп қасындағысы жұбатып койды.

Ол баяу жылжып, қарияны трамвайдан түсіріп, біраз үзатып салды да:

— Апау көше рой! — дейді,

Кария артында қараса, екінші жігіт те, жүті де жоқ:

— Әлгі қайда кеткен? — деп анырып тұрып қалады. Қасындағы жігіт те;

— Қызық екен!. Э, ол ана көшеге бұрылым кеткен шығар. Мен шакырып келейді, — деп жүтіре жонеліп, үйдің сыртын айналып жок болады.

Сол кеткеннен екеуді де мол кетсе керек. Әуелде астынан түсіп жылдылдатан жігіттерге сеніп қалған қария күте-күте малтықканын сезіп күйзеліп отырганда Сырням кездескен еді.

Ауылдың ак көнілді абзал дарқан қариясы аңқаулық жасап, жылжое жігіттердің тур-түсіне де назар аударманты. Қазы-Қарта, сары май, жентекілді ауылдың дәнді тағамы мерей тойлың сезіне бүйірмай, элде неңдей жәлтей суғанақтардың тамағынан отер ме екен?

Әйтепер Сирим каналанған қарияны баласына жеткізіп, табыс еткен еді.

«КАЙ ЕРТАЙ КЕРЕК ЕДІ?..»

Тунгі сағат он екі бол калған еді. Ертайдың енді келмесін сезіп, әке-шешең жатуға ыштаялана бағтады. Ертай — уллары, ер жеткен азamat, қымет істейді. Біргана ғап, жасы келіп қалса да, үйленудің реті болмай-ақ жүр. Құрбыларының бері отау тігіп, жаңуя курып жатыр. Бұл деген оді бұлк етер емес. Өзі сондай бүйіргі,

біден үйкүшік болып алған еді. Дер кезінде қызыметіне орын, дер кезінде үйіне келеді. Қолданың бір адым да ттамайды. Жітіт болып, обын-сауыққа да сәләндемейді. Әмбектан соң бар көсібі — кітап оку. Тек анда-санда солдастарының үйіне түнеп калатыны бар еді. Олайда абар берегін.

Бір мейтінде телефон шыр етті.

— Ертай шыгар. Қедмейтін болған той,— деп шешесі рубблами құлагына тосты — Алло! Ертаймысын?.. Не?.. Іе?.. Иш.. Не дейсін? Корыкпанинз?.. Неге?.. Не бол қалы?.. Кайда?.. Қай жер дейсің?.. Вокзал?.. Тезірек?.. Ұло, ұлло!..

Үрэйлі сөздерді естіп, акесі де үрпіп тұра берені еді.

Өнді қашып кеткен шешесі:

— Маскара ай!.. Біздің Ертай милицияның қолына үсіп қалыпты. «Тезірек вокзалаға келініз!» дейді. Элті колласының дауысында ұксайды,— деп сұлж етіп отыра шті. Бұлынып орең алтып шыкты.

— Анырай, ә! Не болды екен?.. Тез киін енаі, же ейік!— деп акесі күйгелектеніп қыймылдай бастады.

Көшелен бір тақеніді үстай сала, әке мен шеве вокзалдан бір-ак шыкты. Жолнишабай не ойларын білмей, іздері мен өздері азек бол, белгісіз бір тұнғышқа тірелендей, лом деснеді.

— Вокзалдаң алдында күтем деген сиякты еді,— деп шешесі күнк етті.

Бірақ ешкім корінбейді. Аналай, шеткерірек тұрган жіңілтің қысмын жетіп барып еді, басқа біреулер жен. Бұлар жан ушырып вокзалдан іш-сыртын айшауды шарқ үршіп жүріп, танитып ешкімді кездестіре алғады. Содан вокзалдан қасындағы милиция пунктін шумын алуш, жандары кинале да, амал жок, балаларынан аты-жоннан атан сұрастырган еді. Жас лейтенант қатарорын көпариш, өндай азым колдарында түспегенің мәдіндейді.

— Енді қайттік?— деп бұлар біріне бірі алакташ, ығдарып тұрып калған еді.

Жас лейтенант:

— Милицияның басқа белімшелеріне, не болмаса, айқытырышқа барып көрінідер,— деп бірнеше адресті айтты.

«О, сүмдик-ай! Өмірі есігін ашиған мекен-жайларды көретін болдық-ау!» деп іштей күйінсе де, мойында-

ры салбырдан ата-ана амалсиз жылжады. Өсіресе, шеші «Ой, алла ай!»-та басып, арасында көз жасы сығып алса, акесі оны жубатқан болып, бекінде түскен дей. Екенің бірдей: «Ондайы жок еді гой» деп көзді.

Сонымен не керек, кездесе кеткен көлікке мінін, бір де жаяу-жалпыдан, карашы түнді жамылды, бірнеше Балімшениң есігін қатып шыкты. Үлдәр тіркелметенін үміт оты жылт етіп, көңілдері жубашын тапқандай сезі nedі. Тунгі сағат үштен земін бара жатыр еді. Ен соң тірек, сол бір шаленің карасын көргілері көлмесе де амалсиз айқынтырышка кирай бет алды. Ол күргірь қаланып бір шетінде болатын, Көшө жым-жырт. Анда саңда қарандаган біреулер көрінеді. Бала ушін неде болса да тайынбаска бел буган ата-ана түкті сезбеі аяңдай берді. Элден уақыт сол сүрепсіз үште жакында бергенде, бұындары босап тәлтіректеген бір жігітті машинадан суырып алды, екі милицеочер екі жакынша колтықтап сүйреп бара жатты. «Астафыралла!» деп шешенің жүрегі су ете түсті. Дауысының қалай шықсаны да байқамай қалды. Сосын ол:

— Сен кірші,— деп жұбайына бұрынап, иек қакты да тыста қалып койды.

Кыекасы, үлдәр мұнда да болмай шыкты. Эйтсе де еш жердің есебінде жорына сол де болса тынышталып, табандарынан таусылып, арып-шаршан үйлеріне жеткенде таң да атып қалған еді. Тагы да иеше түрлі ойлар бурап, абылаң-үйілеп қамығып отырган шешесі бір мезгілде орынан үшіп тұрды:

— Осы жакында біреу «бұл, Ертай Еламанытын үй ме?» деп сұрап еді. «Қандай номерлі атып тұрсыз?» дегенімде, біздікінен бір сан гана айрымашылығы борекен. Осы түндегі сол Ертай емес не екен?..

Жұбайына қават біткендей серпіліп, күнгірт қоқіліне бір соуде нур сепкендей, жарқылдап тұрып кетті:

— Эріне, сол. Сол гой! Эй, осьидай шалалығы-аң! Кім керек еді? Өзін кімсін? Қандаидай Ертай? Экесінің атын айтсыз деп анықтап сұрап алмай...

— Ойбай-ау, сұрауға мұрша берді ме! Оның үстінен, корыкпанаңыз, экесіне айтпай тұра тұрыныз деген сон, есім шытып кеткен жок да!

— Сонда да шалалық жасап алдың,

Осы кезде есік анылды, Ертай үйге кіріп қеле жатыр еді. Экесі мен шешесі тілдері байланғандай, азырып

турал калды. Ертай каниң киперсіз асықпай шешініп жатып:

— Ала, кемірінің, мен бір жолдастың үйінде болып едім, телефонны жок екен. Хабарласа алмай калдым — деді.

Одесі түк сезбөгендің теріс айналып кетті.

— Шай коямын,— дед шешесі ас үйге бетtedі.

Тұнғі олек естен кетпейтіндей із қалдырас да заматта умытылады. Шешесі содан былай: «Кай Ертай керек еди?» — дед тәптіштеп сұрайтын болды.

АУЫЗЫНДЫ АШ

Мамандықтың ойайы бар ма? Эр мамандықтың өзіне тиң іс-күйімділ, өзіне лайыкты дагдыланған сездері болады той. Мәселен, аскери адамдардың так-түк етіп шегедей калыптанған өктем әмірлері өзгелерге жүгіншайлы, бір түрлі жат етіледі. Әйтсе де осыған тәркіндес тагы бір мамандық бар сиякты. Сенбесеңіз, сәл зер салынуданы.

Тіс дәрігері Зияш өзінің айналмалы орындығында отырып атап, алдана келген адамға аспаптарын жалактасып, анау бірдене дегенине бірден: «Ауызынды ашының!» деген сапқ етеді. Солден кейін, ем жасап болған соң, «Түкіріп тастаңыз!» дейді. Содан «Ауызынды ашың» де «Түкіріп таста» әзде иеше рет қайталанады. Мамандық солдай болған соң, амалы бар ма, Зияш осы екі сәзді танертенини қызмет аягына дейін қайталай береді, қайталай береді. Миана сініп қалғашын өзі де сезбейді.

Бір күні қызметтеген көле сала тамак істеуте кірісіп, әзден уақытта Зияш:

— Оу, папасы! — дед айғай салады.

— О не? — дед жұбайы жетіп келеді.

Теріс карал тұрган Зияш іле-шала оған:

— Ауызынды аш! — дейді.

Өзінің не дітканын умытып кеткен болу керек, салдаң кейін бүрзалин караса, аумыны ашып тұрган күйеуін көреді:

— Өй, саган не болған?

— Өзің той, ауызынды аш деген. Мен бірдене асаттын шыгар деген дамеденсем.

— Ту, кешірші. Нан турай бер дегенім той.

Біраздан кейін тамак салынған ыдисты беріп жа-
тып:

— Түкіріп таста!— деп калды да, Зияш жұбайна
кыйыла караш тагы да кешірім сұрады.

— Бірсек аузынды аш, бірсек түкіріп таста дейсін.
Кімге, не деп түкіремін? Ал енді ерегіскең аузында
ашпаймын!— деп жұбайы томсырағын отырып қалды.—
Осы сен түсінде де соны айттын жататын шыгарсын-зу.
Бір түн ұбықтамай, мәнисам ба екен?

— Жарайды, жарайды, койдым... Ауыз... ту... нә айт-
пақшы бүтін трамвайды билет бер деудің орнына, соны
айтып қалып, катты үялғаным-ай!— деп Зияш күліп
жіберді.

Ертеңіле қызметтеп кейін үйіне келіп, торға болмеге
кіре беріп еді, жұбайы шалқайып аузын ашып отыр
есен.

Зияш мырс етіп:

— Ой, ой! Жарайлы, түсіндім. Аузынды жаба той,—
деп жайрандал отаң қарай жақындағы берлі.

ТҮКЕНІҢ ТҮГІНІ

Ғаббас пей Жаппас әдеттегідей өз жұмыстарымен
шұғылдашып отыр еді. Бір мезгілде қызметке жақында
гана орналаскан Түсілбек кіріп келді.

— Ио, калайсындар? Мен сендерге бір қызық-ай-
тайни ба?— деп екі столдың арасындағы орындықка
отыра кетіп, асықпай қалтасынақ темекісін шығарып,
асықнай тұтатып алды да тутін бүрк еткізді. Соңын
екеуіне алма-кезек көз тастап, «кеше мынадай бір жа-
дай болды» деп айта басталы. Ұзақ айтты. Арасында
өзі күліп кояды. Ғаббас пей Жаппас амалсыз күлах тұр-
ді. Ол әндімесін сағыздай созып отырип, тутін будак-
тата берді.

Темекісі таусылды-ау деген кезде, ол да әнгімесін
тәмәмдаған:

— Ал, жарайды. Мен кеттім,— деп шыға женинді.
Ертеңіде Түсілбек тагы келіп:

— Жігіттер, мен бір қызық анекdot естідім. Айтайни
ба?— деп сол орынга отырып, тагы да темекісін шыға-
рип, тагы да тарта бастады,

Кашпа айтқанмен из да болса жасының үлкендігін тұйлаған, азайдар «айта беріңіз» дегендегі, бастарын изе-ді. Раеснің да күлкілі оғтіме екен, екеуі мәз-майрам болды. Түкен де темекісін тартып, шаруасы біткен сон, жынындаң ығыса берді.

Осы жағдай алданше қайталанған еді. Түкен шығынмен Габбас пеп Жаппас әйнек, есік, терезені ашып, белмені жедетіп влатып болды. Бір күні зәде нендей жұмыспен жогарғы қабаттагы Жаппас кіріп келген еді.

— Ту, қалай отырсындар? Неткен иісі! — деп ол танаумын тыржитты — Екеуің де темекі тартпаушы едіндер гой. Дауде болса, осы Түкешіп тұтші-ау!

Габбас пеп Жаппас бір біріне жалтактан:

— Эй, қалай тантын? — деп жарыса тіл катты.

— Не қалады бар? Ол кісі біздің белмете де келіп, әнгіме айткан болып, темекі тартып кететінің сезген едім. Бірде ол кіріп келе жатқанда, мен: «Кешіріңіз. Бастық шакырып жатыр». депім де шыға жөнелдім. Содан кейін сірә сендерге қарай обыскай гой.

— Эй, біз де сыйтейікші! — деп Габбас куанып кетті.

Жаппас шаруасын бітіріп шықкан сон, сәлден кейін есік ашилдып, Тусебектін жайрандағая жүзі көрініп:

— Естіліңдер мे? — деп кіріп келе жатты.

Сол ақ екен, Габбас пеп Жаппас атып тұрып, қағаздарын жинактап біреуі:

— Кешіріңіз! — леді де, екіншісі:

— Бастық шакырып жатыр еді! — деп Түкенің отыруына мурша бермей шыстырып, шыға жөнелді.

Келесі күн Түкен әнгімесін тағы айта алмады. Осы көрініс алдынан шыға берген сон, ол да өзінің күлгін жүзеге асыра адмасын сезген болу керек.

Түкенің тұтші содан былай дәлізлің тубіндегі тере-зе маңанды будактайдын болды.

ЕСТЕН КЕТПЕЙТІН ЕГЕС

Айзу-мынду аурулы елей қоймайтын толық дәнделі Каршыға бір күн ішкестіншін өмхвияга жатуга мажбур болды. Жаңына батып тұрган аурулы сезілбесе де, «көп үстемдім», екі-үш күн тәксеріп көреміз» деп, өмшідарынан еріксіз кондірген еді. Үш кіслік пазатата кіріп келгінде, бір жігіт теріс қарап жатыр екен. Өлден уақыт

ол мойнын бурып амандасты да, кайтадан аударылған түсіп, үйдемей қалды. Қаршыға оның аты-жөнін сұрағын деп еді, енді ынғайсыз көріп, өз төсегіне барып отырды. Біраздан кейін алғанде вәштіккелгей ақ қімді апай бір қарияны ертіп кіргізді де онын көрестіп, шығып кетті. Бұл кезде жатқан жігіт те басып көтере бастаған еді.

Кария жайғасып отырып жатып:

— Ал, балалар, амансындар ма, шырактарым? Малжан есеп бе? Ауыл-аймактарың аман ба? — деп бірден іске кіреіп кетті.— Танысын кояйык. Менің атым Торғай. Сендер кімсендер?

— Мен Қаршығамын! — деді іле-шала ойында ештеңе жок Қаршыға.

Кария да оған пәлендей мән бермей, екінші жігітке бұрылды.

Ол төсегінде мойнын салбыратып отырған күйде:

— Мен Айтбаймын! — деді бәсек үнмен.

Кария секем алып шамдашып қалды:

— Біреуің Қаршығамын деп, біреуің Айтбаймын деп, көрі адамды келекелейін дедіндер ме? Эй, жастар-ай!

— Аксакал, менің Қаршыға екенім рас. Сіз торғай болсаңыз, жеп қоюм мүмкін,— деп Қаршыға айлте айналдырысы келді.

— Жесен жей берші, мен бәрі бір Айтбаймын! — деп жігіт те қостай кетті.

Кария одан сайын бұрканып, ашуға басты:

— Көргенсіздер! Адам сиякты жөндерінді білейін десем, мазактайсындар, ә!

— Енді сізге торғай бол детен кім бар? Сіз торғай болсаңыз, басымды кесіп алсаңыз да мен қаршығамын енді, негыл дейсіз!

— Мен Айтбаймын.

— Эй, шыратым, айтпасаң айтпай-ак қойыңы. Сенің атыңа зору болып отырған мен жок. О несі-ей! Айтбаймын, айтпаймын деп қақсай береді гой тіпті.

— Аксакал, өзініз хат танушы ма едіңз? — деді бір кезде Қаршыға.

— Оны кайтейін деп едің? Немене, енді өзімді тергемекпісін? Диплом болмаганмен, өзіме жететін білімім бар, шырагым.

— Тіпті жаксы. Онда тым терендемей-ак кояйык. Аниұнызының басының да, мінеки, көрініші! — деп Қаршыға паспорттын ұсынды.

Сол-ак екен, анау жігіт те атып тұрып, аты-жөнін дәлалдектің бір күздік қазасын көрсетіп жатты.
Ынғасыз жағдайға түскенін сезген кария жұмсақы:

— Эй, жұртым-ай, атты қалай болса солай қоя салып, адамды өстін шатастырасып-ау! Кайдан білейін. Мелі енді сен жосек жей бер де, сен айтпасаң айтпай-ш, кой! — деп қарқындан күліп жіберді.

БІР ЖЕР

Болім мемгеруинсі Ахметтің қарамагында істейтін ожі көдішпек — Майбасарова мен Жайбасарова бір белгіде отыратын. Түскі үзіліске бір сағаттай қалғанда Жайбасарова есікті жайлап атып:

— Ага! — делі баяу утмен. — Маган рұксат етесіл бе?

— Неменеге? — деп Ахмет қапелімде түсінбей басып көтерді.

— Бір жерге барайып деп едім.

— Е, сол ма еді? Жараймы, бара гой, бар! — деп Ахмет басын изеді.

Ертеңіде тангертен қызметке келе салысымен, сәлдев көйін Майбасарова кіріп:

— Ага! — делі.

— Ио, немене? Жайнылық па?

— Жай гой. Мен бір жерге барайп келейінші.

— Жараймы. Бар, бар.

Арада екі үш күн откөй соң, Жайбасарова бір қазағын койдырып алу үшін кірді де, жайлап шытып бара жатты:

— Ага! — делі. — Мен бір жерге барайып деп едім.

Ахмет ішінен «бұл көліншектердің бір жері бітпеуші ме еді?» деп сал обланын калды да:

— Қажет болса енді, әрине, баруын керек, — делі басын изен.

Шамалы уақыттан кейін, Ахмет басқа мекемеге барайп кайтиң болып, айттың кету үшін көрші бөлменің есісін тартып еді, ешкім жок екен. «Мессаган, біреут ғана сұрағын еді, екіншісі кайда болды?» деп ол көдімгідей облаштомын кетті.. Кешкे үйлерінен шыға алмайды гой сира, кайтсени... Сонда бұлар кайда барайп жур екен? Элде... Кім білсін...

Осындай ойлармен Ахмет барған жұмысын бітіріп, орталық көшемен кайтып келे жатыр еді. Ұзындығы сауір, бірінен соң бірі тізліп түрган калып жүрткә көзі тусти. «Бұл не болды екен?» деп кезектегі жас-көрі ала-кула адамдардың тұсынай өте беріп еді, қырындаған түрган жұздері сондай таныс екі жас әйеллі көріп қалды. Өзімен бірге істейтік Майбасарова мен Жайбасарова екен. Олардың көздеріне шалымбай кенет жалт бурылғын тайқып кетті. Бұлардың бара беретін «бір жерін» енді гана түсініп, күдіктенген көшілі жай тапқандай болды.

Келесі күні Майбасарова «бір жерге барып келейінші» деп сұраганда, Ахмет:

— Не беріп жатыр екен? — деп еді, көлішек өз оның үстінен шыкканы сезіп, сасын кап:

— Білмеймін. Эйтепеір жүрт жиналып жатқан көрінеді, — деп күмілжіді.

Бастығы іле-шала оған көз қызығын тастап:

— Май болса, маган да айта саларсындар! — деп еді, ол жұлдын алғандай:

— Жарайды, ағай, айтамын! — деп жынындаған сырты жөнелді.

ТРОЛЛЕЙБУСТЕГІ ТҮҢІЛУ

Бірі алпыс, бірі елулер шамасындағы бұрыннан таныс екі адам троллейбуске кіріп жағалау, «орын беретін шығар» деген үмітпен жап-жас екі қыздың тұсына көліп тұра калысты. Қыздар бұларды көрмегенсін, бір бірінен шын-шын сыйырласып сыйылықтайды. Орын беретін түрлері жоғын сезіп, сәлден кейін жасы үлкендеде:

— Казіргі жастарымыз қызық бол барады-ау! — деді.

Жасы кішілеуі:

— Несін айтасыз, Бәкел! — деп әдеп қыздарға естірте көтерінші дауыспен іліп экетті. — Үлкенді сыйлау деген калып барады ғой. Бұл шіркіндердің ата-аналары жоқ на екен? Кандай тәрбие алған?

— Тәрбие деген салт-дәстүрді білуден басталады емес не?

— Соны айтам, соны әке-шешелері үйретуі керек ғой.

— Шырағым, казіргі әке-шешелер де салттын борін біле береді деймісің.

— Оныңыз рас, на. Үлттық сипатымыздың сәні кете бастады той.

— Барын бүркін тілді айтсаңы, Ана тіліміден айрылым кала жаздалдык емес не?

— Айрылматанды несі қалды, Бәкен! Дәу де болса, осы мана жарықтықтар біздің аңғамемізді түсіп отыр деймісіз?

— Мүмкін.

— Сол түсіктегі болса елең етер еді-ау. Эй, кайдам! — делі жасы кішілеуі қыздарға карап. Олар мында етпелі. Сонын бер жағында отырганды тұртіп:

— Қалқам, келесі қай аялдама? — деп сурап еді.

Ол басын кетеріп таң қалған кейіппен:

— Что... о? — деп созғылады еліреңе карап.

— Айттым той. Боке, Бұлар тілден де макрум бол шақты.

— Жарайды, біздің жасымызда келгенше шаршап-шылдығын қалар. Демалып отыра берсіші! — деп жасы үлкөндеуі жылжи берді. Қыздар ныктарын қиқаң еткізіп, кайтадан сұқылықка басты.

Келесі аялдамадан екі тәнімсі түсе беріп еді, жетісегін жастагы ишмересін жетектел, алтыңын есіктен шашын шоңайтын түйгөн бір мосқалдау әйел кірді. Жас жігіт үшін тұрып орын берді. Балақай сөзуар екен. Келе сала шүалдірғен, әжесінен әлде иені сүрій бастады. Әжесі де енгіз тілді майыстырып сөйлем жауап беріп жатты. «Сиди, не болтай!» деп көнді арасында. Бірақ мазасын бала тынымыз сөйлем, әжесін сөзге тарта берді. Ол да жалықпайды-ақ, ишмересінің бір сөзіне он ауыза сабен жауап жайтарады.

Жлаңғы орын берген сұлайы жас жігіт шыдай алмай еңкейіп, кемпірдің күлағына зілді үймен:

— Аптаң-ау! Әжетай! Сіз бір үрпакты аяа тілінен айрын маклук қылыш есіріп едіңіз, енді екінші үрпакты да машүрт етейін дедіңіз бе? Бүйткен казактығыныз күрмисіш! — деп торіс айналып, түнілген күйі трохейбустен түсе бераді.

Әжесі ештепе дей алмай, қабарып отырип қалды.

«Жок, жастардың бері дүлей емес, кекіретінде үлттық наимыс ұзлаган айналайындар да баршалық!» деген изадыман шаттық үй оралды көпілте.

САКТЫҚ

Демалыс күні дүкенте барып келген әйелінің көзі терезе алдында бүкілін отырган еріне түсті. Әкелтей заттарын коя сала:

— Эй, шырағым, не істеп отырсын? Намаз оқып отырганин қауымысын? — деп касына жетіп барды.

Оның тірлігін көрген соң:

— Е, тайірі, тыриак на еді? — деп кейін бұрылып, есіне бірденс түскендей қайта оралады. — Шырағым ау, осы жақында ғана алған сиякты едің той. Немене, сенің тыриагың сағат сайни есе ме?

— Қазіргі заманда тыриак ти тез есетін болды той.

— Койшы әрі, кайдайны айтпай.

— Солай, бәйбіш! Бірінен бірі мін ізден, бірін бірі андыған жүрт. Өзі ілтері жылжу үшін, өзгесі кемітіп, жолдан тайғызу керек, өзгешің осал жерін табу керек...

— Шырағым, саған не болған? Немене, қызметінде жайсыз зігіме бар ма?

— Әзір жок.

Бұл кезде ол тыриагын алып болған еді. Салома саусактарына сүйсівіп қарап отырып, қаттырақ үймен:

— Енді тауып көрсін! — деп тіл катты.

— Непі айтасың? — деп айелі елец етті.

— Не болушы еді? Кір де баяны! Қазір қыйт стсек, тыриак астынан кір іздейтіндер көбейіп барады емес не? Ал, енді тауып көрсін! — деп ол екі колын созып орнып тұра берді.

Әйел шыдай алмай:

— Сактығын қара мұның! «Сактықта корлық жок» деген. Жарайды, жарайды. Кірінен арылсаң болды! — деп күліп жіберді.

ТАУСЫЛМАЙТИН ТОСТ

Астаңадан келген Асанға ауылдың кең дастарханы жайылған еді. Бұл өшірге бірінші рет келуі екен, оның үстінен жігіттері аяибай сый-құрметке болеуде. Әуелі шай ішіліп, одан еон ет келген. Үй толы адамдардың біразы қызып алған, шарықтау шегінде. Әсіресе, Асекен үшар құстай комданып, елеңден отыр. Ол өзінің сөзін, яғни алғашкы тосты мана шай үстінде-ак айтты, алдырып жірган.

Бірақ сонда да оның жарлыққаң дөрекі дауысы жіні-жай жілдеді.

Сөз кезегі дұмалдың бір жігітіне келіп еді, Асекең он солаң көтеріп, оны балтіп жіберді:

— Мен сейдер отырган жоксын ба, шырактарым? Іеге ката бересіндер? Кайта, миңа мен синктының аймесін тыңдаң қалуларын керек кой. Ал, миңа жігіт не айта кояр дейсін?. Ал енді, жігіттер.. Айтпакшы, из, осы ти ауылкенес не едін? Жергілікті үкімет екенің гой... Энда былай болсын! Осы бір сабынкыран маган мана-тан бері үнап отыр еді. Өзін керемет екенің, айналайын. Эсем сен сау болша! Эй, жігіттер, осы қыранның саулы-ты үшін алайыкшы...

Жүрт дұмалдастың көтеріп әкетті де, ыдыстар сыйғырынан, комекейлер қылқ-қылқ етті. Келесі сезді айту-а шеткөрірек отырган бір жігіт орнынан тұра беріп еді. Асекең оны да тоқтатты:

— Эй, осы сен тұра-тұрши, карагым. Мұнисы кім зі, тағы? Осы дұмалдың бір мықтысы шыгарсын-аул.. Мықты болсан, қайтейін.. Тұра тұр.. Мен өзім де сол мықтың бірімін. Бірақ сомы елеп отырган кім бар дегендей.. Жыныздың жүзіне караганда, өзің бір керемет, ғажансын-аул, сіра! Эй, кім болсан, ол бол, айтеуір аман болши. Сен де аман бол!

Көңіллі кауым тағы да бір бу десін, алдымен Асекеңнің өзі тастап жіберді де, көзінің астымен дастар-ханды бір сузін мықты:

— Эй, жігіттер!. Бүгін бір ғажап отырыс болсын. Іркілмен алып отырсаңдармын. Анда-санды бір серпілуғе қакымыз бар ма, жок па? Анасы несі?.. Эй, ана бір адистың түбінде қалып қойыпты той. Сонда иемене, эй, сен үндемей бұғын, ішіне үйдей наелі түбін отырсын да? Осындай пысық, белсендіден корқамын. Э, мейлі, әзің біші.. Жұз жасаймын дейсін гой, жақай бер. Мұн-дайлар көп жасайды.

Тодық денелі мұртты жігіт тыңқа шығып келу үшін орнынан тұрып жылжи беріп еді, Асекен:

— Эйт!— деп күж етті. Анау не зорі, не бері қаймылдарын білмей тұрып қалда.— Бұл аұыл мадениет деген-ді білмеуші ме еді? Мен сыйлеп отырмын гой. Не деген қорғасын-аул! Мен сыйлеп отырсаң, ол қайқабып шығып барады. Сонда не болтамы? Онда боріміз де тұра-тұра жишелейік.. Мен бір төст айтайын деп отырсаң, о несі-ең! Кел, опан да алып жіберейік.. Эй, жігіттер, бүгін бір

әлемі отырыс болсаңым. Мен деген күнде келе бермесін. Бәрің де бір ғажап керемет адамдар екеніндер...

Осы кезде бір жаңа жігіт сорпа алып кірген еді. Сіні пайдаланып, жым-жырт үнсіз отырған қауым олсаңдастік алысты. «Ал, сорпа ішейік» десіп жатыр.

— Жарайды.— дед Асекен бір комданып қойды.— Сорпаңын бола қалған екеніндер. Ал, ішнейік. Бірақ алдымен мынанды алып қоймаймыз ба? Былай болсын. Мен бір тост айтып жіберейін. Енді көріскеңше не за маң! Не деген керемет адамдарсындар, ей!..

Бұл туста, Асекенің алғінде «пысық, белсенді» дег отырған жігіті атыл тұрып, тыска шыға жонелді. Сіра одан аргысына шыдай алмаған болу керек. Асекенің ала қозімен бір атқанын көрмей, «Әй, мәдениетіз!» дегенін ғана естіп қалды ол. Таусылмайтын тостан мез болған жігіт, таза ауада кеудесін кере, үнілеп бір демін алған еді.

МИНЕЗ

Ертайдың шешесі ата-аналар жиналысынан қуаныш келді. Бірінші класта оқитын ұлы мұгалімі жүрт алдында жер көкке сыйығызбай мактапты. «Өте үқыты сезімтал бала. Тез үккыш. Әр порсеге бейімі бар. Мейліште зейінді. Ал, тәртібін айтсацызы. Ешкімге қасеккысы жок, өзімен өзі. Бып-биязы, момакан-ау, момакан. Клас толы ата-аналардың көзінше өзінің ұлы жайлы мүишадықты мактау сөз есту, қандай ракат десеңіз!»

Ио, шымшила да Ертайдың еуйінерлік жактары қоғ болатын. Сабагын жаман оқымаңтыны да рас. Тәртібінің де пәлендей көзге бірден түсестін оғаштығы жок. Момакан дегеніне де келісуге болатын еңдекті. Бәрі жаксы ауыл Бірақ...

Осы «бірақ» деген пәлендер арылудың бір жөні та былмай-жак қойды. Мұшақ, арине, мұталімі білмейді. Өйткені Ертайдың бул «бірағы» үйде ғана сезіліп қалып жүр. Мәселе неде дейсіз ғой? Ертайдың шешесі айт беретіндей, мәселе мінездे бол түр.

Кейінгі кездері Ертай жөні келсе де, келмесе де, бір түрлі өкпешіл болып алды. Шешесі бір кисық, кемшілігін айтып, сол дауысын көтере сөйлесе болды, көрінген

жерге қисай етіп аунап түсіп, бұртнятынды шыгарды. Қонға дейін сөйтіп күріскан оркасын жаза алмай өзімен озі олек бол, үй-түнсіз жүреді де койды. Эсіресе, бұл анылдау маусымы тамак ішер алдында басталатынын қайтерсін. Тәбеті шашпакан тамағы келсе, әйтеуір бір салттау таумын кыйкайып, ішпендерін амалын қарастырады. Соңдай бір саттерде оке, шешесінің қактығысын қалтандары да бар.

— Кит етсе өкпелейтін, кімге тартып кеткен өзі? — деді шешесі.

— Оның иесіне қайран қаласын. Аумаган өзіңсін, — деді әкесі.

— Менен горі, саған көбірек үксай ма деймін.

— Өйт, шіркін-ай, айналымға келмей қалатын кім емес?

— Ондай мінезіміз жок шыгар...

— Түвеуге болмайтын мінез емес. Тым еркелетіп, дандайсындау керек.

— Қішкентай бала дандайсуды біледі деген.

— Алтқаның екі етпей, ығына көнс берсөн, дандайсында қайтеді?..

Міне, осындай әңгіме жіңі-жің туын қалып отыратын. Оке-шешесін таластырып қою қандай келіспейтін жағдай. Бірақ Ертай соны бір түсінбей-ак койды. Мәселең, бүгін де сол зине басқап еді. Шешесі жиналыстан куатын келіп, «жарағыны, улым!» деп құшып сүйіп, аймақпен біраз отырган-ды. Алдан соң тамак жаадынды. Ертай жүгіріп кеп, стол үстіне көз жүгіртті де: «Фу, мен палку жемеймін!» деп қисая кетті. Әдеттегідей әке-шешесі жаудына бастады.

— Мактаулы бадамның түрін қара. Қой, мұ慨лімің естіп көсіп үтт болады. Өкпелеме!

— Иа, борі де жақсы. Тек осы бір қылмысында қойсан, қандай сүйкімді бала болар едін... Берген тамакты жемжу — жаман әдет...

Бірақ Ертай бұл сөздерге құлак асқады. Торайдай коремілдап жүріп, ақыры шешесіне жұмыртқа күштің жеді.

Осында үакиға қайталаша бергесін, бір күпі әкесі мен шешесі оңаша кенескен еді.

Түскі тамак кезінде Ертай тағы бір салттау таумып, стол маңында жоламады. Бұд жолы әке-шешесі оңша жаудына коймады. Тамак ішіліп болған соң, тез жиналып, көзге көрінбейтін жерге түсіп кетті. Біраздан кейін

кынсылап оралған Ертай таптақыр дастарханды көріп, сінреп коя берді. Бірақ оған ешкім назар аудармады. «Іш, же!» деген де ешкім болмады. Өке-шешесі де мәнжеттеді. Сыйтін, Ертай көзінен жас наратын, жантая кеткен жерінде үйкін шомды.

Каша уақыт үйкітігандың кім білсін, ол ыдис-якеттың сұлдырынан оянып кетті. Сіра кешкі тамактың кезі болу керек. Стол үстіне бұын бүркыраган палаудың келе жатканың көріп кал, ол басын жерден жұзып алды. Сосын шашан күймұлдан, стол басына қонжиды да комағайланып палауды күрей бастағы.

— Қандай тәтті налау! — деді ол алден уақыт, ішіне шамалы ел консан сон.

— Шешесің істеген тамактың бөрі де тәтті! — деп акесі жылмия карады.

Сол күннен бастан, Ертай әкпелейтін мінезімен монголік хош айтысқан еді.

УШТІКТІҢ СЫРЫ

Бірінші класта оқитын Ериар берілген тапсырмасы орындал, уақыт бол қалған сон, мектепке баруга ылғалданып жатты. Шешесің апыл-гұттал тамак әзірлен жүр. Өйткені Ериарға тамак ішкізудің езі онайта түспейтін. Кайта-кайта айтқызып, болмашы бірденені орен детендегі іштіп-жер кетуші еді. Бұл жолы да, шешесінің;

— Ал, тамагынды іш! — дегенін елсмелі;

— Уақыт бол қалды. Сабактан қалып коямын, — деп қызырлық білдіре бастағы.

Сонда шешесі:

— Жарайды ендеше, бір кесе айран іше той. Айран ішсөн мыйын жаксы істейді. Бес алласын. — деді.

Шешесің «бес алласын» дегені Ериарға катты есер етті. Үндемей келіп, бір кесе айранды төркөріп алды да, бір күш-куат шайда болғандай, шалқандай басып шығып кетті.

Ериар мектептен ете көнілді бол оралды. Екіншіндең үйге кіріп келісімен, жалма-жан портфелің ашип жіберіп, дәнгерін шешесіне үстата қойды,

— Көрініз! — деп моз болып түр.

— О, бес алыпсын той. Ерлепсің! — деп шешесі де куанымп жатыр.

— Енді ылғын айран беріп тұрсаңыз, күнде бес ала-
м,— деген мактаптаға басты Ериар.

Ертекінде ол сабактың дайындаған болғанин кейін, кіш-
шілдің ойнап келейін дең далаты зып берді. Өлден уақыт
трас-тепшіл ентігін кіріп келді де, шашаң киініп мек-
кіне жинала басталы. Уақыттың аз калғанын сезіп,
шешеңде тамақ іш деген кыстай алмады. Тек гана үры-
зан жүріп, наңға май жатып жағазға орап, портфелине
шығып жатты.

Ериар бұл күн мектептен көндісіздеу бол келді. Ке-
шегі қыбымыл, кешегі екінші жок.

— Иә, не акелдін, батыр? — деген шешесінің сұрагы-
з күмілжіп киналақтап, күлімсірей берді. Баяу қий-
ындан, шешінің жатып:

— Жәндеп байқамадым, взіңіз ашып көрініз,— деді.

Шешесі дәнгерді ашып кеп жіберген еді, үштік бата-
з көзі түсті.

— Массаган, мынауын не? Үштік алыпсың той. Үят-
ын— деген шешесі қолға ала бастап еді, Ериар екі үртүн
шұатыйтып:

— Өзіңді той, бүтін айран бермеміз, сондактан да
шашын қалдым,— деді.

— Ойбой, кара басым-ай, солай екен той! — деген ше-
шесі үлкен даймалап жатты.

СЫЛҚЫМ ЭКІМ

Бұрын жогарғы сл басынан бастап, теменгі басауыш
шыныңда деңін кілек хатшылар болушы еді. Бүгінде олар-
дан орындарын әкімдер басты. Бір гана айырмашылы-
бы — әкімдердің біннігі облыс көлемінен басталып,
кваз, аудан, аумақта гана жүреді. Сондай бір ауылдың
әкімі жалпак бет, сияир көзіні Сылқымбек дейтін жүгіт
көңесінде озінің ауылдастырылуынан айтіле дүкенін күрып,
мәмірам бол отыр еді. Телефон шылдыр етті:

— Алло! Иә, менмін той,— деді ол мангазданып.—
Не, не?.. О, Әскересіз бе?.. Амнишилых. Иә, директор
тож. Бір шаруасымен көріп ауданға кеткен.. Келе кой-
мас.. Кашан?.. Ертең бе?.. Тус көзінде?.. Кім дейсіз?.. Е,
білеміз той... Үйнімдістырымыз... Катырамыз.. Кам же-
менің, жарайды.

Ауылдасты «О, негі» дегендеги нек китмі, елең ете
қалды.

— Ой, тәбірі, аудан әкімшілігінен гой,— деді Сылкымбек пәлендей мөн бермегенсін.— Астанадан білді бір жерлес қаламгеріміз келіпте. Айтұганов деді гоі деймін. Сонымен кездесу үйімдастыру керек сиңкты.

— Айтұгановың, қай тугар екен?— деп аұылдасты да отан биша мөн бере қоймады.

— Жарайды.— деп Сылкымбек колын бір-ак сілтеді.— Ертөнгө дейін кім бар, кім жок. Қоріп алармыз Одан да жаңағызы аяқташы. Сонымен немен тынды?

Екеуі кайтадан каркылға бағып, аядай болмені ба-сына көтерді. Элден уақыт есіне бірдене түсіп кеткендей, Сылкымбек:

— Ой, олті, анау күтіп қалған шыгар. Директор жок-та бір серпіліп-желтініп алмаймыз ба? Эйде, жур!— деп көзгала бастады.

Ертеңінде түс кезінде ауыл әкімі көңсесінің алдына бір жепіл машина келіп, тоқтай қалды. Бұлар астаналық қаламгер мен аудандық газеттің қызметкері, жас жігіт елі. Сагаттарына қараса, түскі үзіліске алі отыз минуттей уақыт бар екен. Мезгілінде келгендеріне іштей разы бол, кенсеге қарай беттеді. Аудан жігіті әкім бөл-месінің есігіп тартып қалып елі, жабық болып шықты. Қалған есіктердің де жабық екенінде козі жеткен соң:

— Бұлары несі?— деп редакция қызметкері саесып қалды.— Тым болмаса біреуді отыргызып қоюлары керек еді гой.

— Мүмкін жұрт жиналыш жатқаш жерде шығар ба-ри,— деді қаламгер конак.— Элде ертерек тамактанып алғылары келді ме екен?

— Осы, сонының дұрыс шыгар. Онда әкімнің үйіне сога кетелік,— деді жігіт іле-шала.

Әркімнен бір сұрап әкімнің үйін орц тауып барған елі, ол жарықтық үйінде де болмай шықты.

Аудан жігіті алғыстан келген конак алдында ыңғай-сызданияп, не істерін білмей, сәл дағдарып түрді да:

— Мектенке тарт!— деді айдаушыға.— Жұрт жиналаса, соңда болуга тиіс.

Шатын ауылдың ортасындағы мен мұндалап көрінген екі кабатты мектентік манайы да тым-тырыс сиңкты. Қіріп-шығып жүрген ешкім көрібейді.

— Ағай, сіз отыра тұрыңыз, мен біліп шығайын,— деп жігіт ішке кіріп кетіп еді, едәуір bogelді.

Элден уақыт жігіт біреуді ертіп шыға целип еді, од-

ашында басып, жолкітің жаңында жай-жагына қарал
урған қонақтың касына барып:

— Ассалаумуғалайкүм, ағай! Келуіңізбен! — деп мәз
олып амандағын жатты.— Мен мұгалім едім. Бізге
шілдем ештеңе деген жок. Жаңа мыңа жігіттен естіп, кай-
ни қалдым. Алдын ала кеше, тіпті бугін таңертең айт-
ын гой, көзір каникул кезі болса да оқушыларды, ауыл-
ши акелқалдарын жинап алар едік. Мүмкін әлде, бір-
кі сағат бөгелсөні...

— Жок, қарлым,— деді қаламгер.— Аудан орталы-
ында тұғы бір қездесуім бар. Жүз шакырымдай жол
сүруіміз көрек еті.

— Анырмай, уят болды-ау! Шакырып келтіре алмай-
ын адам едініз. Шығармаларыңызды бала жастаң оқып
жүткіз кой. Қалай болды бұл! Масқара-ай! Әдігі, Сылкым-
шың деген ақімі күргірдым тірлігі гой. Айта салса, өз-
із-ақ, үбимдестірар едік.— деп мұгалім китты қүй-
нелді.

— Сылкымбек десе дегендей екен. Кейде адамның
ізі де атына лайыкты болатыны бар.— деп құлімсіреді
қаламгер.— Жарайды, біз жүрейік.

— Кон, енді тым болмаса, үйге журіп шай ышін-
дер, — деп мұгалім жалпаңдан екеуіне алма-кезек қа-
рады.

Осы кезде көшілің арты бетінде біріне бірі сүйеніп
бара жаткан уш адамға көзі түссе кетіп:

— Өнекей! — деп шаңқ етті мұгалім.— Айау үшеудін
артасындағы сол, Сылкым ақіміміз. Ой, шайтан алғыр,
аң бетімен сабрандаған жүргенін карашы.

Ол інгері үмтілди, шакырмак болып еді, қаламгер
тұктатты.

— Өзі сүйретіліп әреп бара жаткан адам не тынды-
рады? — деп газет тілшісі де басын шайқады.

Белгілі қаламгер хош айтысын, көлікке мінс берген-
де, оның:

— Қайран компартия-ай! Асыра сілтеген көздерін
болса да, бекем тәртібін сағындыры-ау! — деген мұншы
үшін естіп, күбағелдең мұгалім мешініп тұрып қалды.

АЙЛАКЕР БОЛГЫМ КЕЛМЕЙДІ

Бұл күнде үлкені бар, кішісі бар, атактысы бар, бел-
гісіні бар кантаган құспорындар тогайдын саимрауку-
лагындағы қалдың жайлап алды. Бірінен бүрши аттарын

айтсандашы. Құлакка жатымды, бірінен бірі үтеді. «Айгөлек» деген аталатын сондай бір шатын көсіптің иеңін карасүр күжірейген Тонмойнов Топас лейтін жігіт ағасы бол қалған адам ашууланың терісіне сыймай отыр. «Айгөлек» деген атты бүркеніш еткен бұлар өздері ештеңе өндірмейтін. Қебіне көшілес тауелсіз ендерден, ар жақтан тұрмыска қажетті деген ұсак-түйек заттар мен кім-кешектер алдырып, оларын қымбат бағамен сатқызып пайда табатын. Кейінгі кездері дүкендерге еткізген дүниелері жатын қалатын болғандыктан, адамдар жаудап, қолдан сатуга көшкен еді. Тонмойнов Топастың ашуға булығып отырган себебі, жақында осындағы көсіпнен айналысуз үшін алған жігіті ойдагыдан болмады.

— Эй, сен өзің қызық екенсің. «Адам аласы ішінде» деген рас екен-ау! Кайдан білейін,— деп кейіді.— Мен сенің Қасқырбай деген атыңа қызығып, шыныңда бір қасқыр жігітке кездестім бе, деп ойлат едім. Қасқырбайыңа болайын.

— Сіздің де аты-жөніңіз онып тұрған жок кой.— деді жігіт.— Бірак түк білмейтін топас емес екеніңізді аңгардым.

— Аңгарсан сол! Қазір айласыз, кулыксыз өмір сурем деп ойлама, шырак! Қек тыбын пайдаң болмады. Колынан түк келмейді екен. Мелінің тұрасын да қоясын. Солай сауда жасай ма екен?

— Алмаса, не істеймін?

— Эй, шыратым, алмаушы ма еді! Алдыра білу керек. Майын тамызын сөйлем, арбай білу керек. Затының күндылығын асыра малақтаң, қасына келтегеннің басын айналдырып, үйіріп алуың керек еді гой. Өзінің де, біздің де уақытымызды босқа еткізіп, түк пайда келтірмедин. Енді жөніңді таң! Бара бер! Керегің жок!— деп ол колын бірак сілтеді.

«Танымайтын адамның басын жалай айналдырам, жалай үйіріп алаң?» деп іштей күбірлем, жөнді сингене-ге түсінбеген жігіт сырт айналып, мойыны салбырашыны кетті.

Сәлден кейін Тонмойнов авуын басып қозғала беріп еді, «Сәлематсыз ба!» деп елпесідеген жадыраның бір жас жігіт кіріп келді. Топас орнына жайта отырып:

— Иә, сейле,— деді көзімен сүзе қарап.

— Жұмыс ізден жүр едім. «Айгөлек» деген атауларының көзіме жылы ұшырап кетті.

— Оның не екенін білуші ме едін?

— Білгендегі қандай! Бала кезіміздегі сұйқті ойының мәдени бірі еді гой.

— Бұл күнде оның магынасын азгерген. Алдымен, қолынан не келеді, соны айттың езін?

— Барі де келеді, Топеке! Кол-аяғым бүтін, деңім сау.

— Сауда жасаумен қалайсың деймія?

— Не қалайы бар? Оған пәлсідей білімнің керегі жок шыгар.

— Атың кім езінші?

— Айқаубаймын.

Тонмойынов қаттал мойының қиқаш еткізіп:

— Пай-пай! — деді. — Маган ылғи байлар келетін болди-ау. Элтінде гана Қасқырбай дегенинен күтылып едім. Енді, Айқаубаймын де... Үрак сезіле караганда пәлендей айқаулығын білінбейтін сникты.

— Моседе, адамның атында емес, затында шыгар, Топеке! Казакым ойланбағ қоя салады. Атым Айқаубай болса да, өнкімге алдана қоймасын.

— Міне, мұнауың жөн сез. Өзің алдаңбасан да, өзгекі әлдай білу керек. Қазір оңсан өмір сүру қыны, шырақ. Жаңа «Айғолекті» білем дедін гой. Өзің үнапқырат калдын. Сенімен ашық сөйлесейін. Оның магынасын бұл күнде былай азгерген:

«Айғолек-ау, айғолек!
Лідьиң жүйі дәңгелек.
Кім айдақер, ку болса,
Маган тұра сол керек!»

Айқаубай мырс етіп құліп жіберді. Эжентәуір үлкен адамның дүзинан мүндағы сез шығады деп күтпеген еді. Әлде «әзді мә екею» деп ойлады. Жұмыссыздық шымбайында батын сандалып жүргендікten. «неде болса көріп әлдайын» деген тұжырымга келді.

Тонмойынов оның үнәтшін, я үнәтшай құлатеңін білгісі келіп:

— Түсіндиң бе? — деді.

Айқаубай басын изеп еді. Тонмойынов атып тұрып, кириш бадменің есігін ашты да:

— Эй, Малтабар! Мына жігітті қызыметке әлайык. Барың ретте де, ануу заттарды беріп, жөнелт базарга. Бірден іске жірессін, — деді де. Айқаубайға бұрылыш: — Бар, жолын болсын! — деп арқасынан қакты.

Алғашқы күндері саті түсіп, кілсің бір қалтадыларға кездескен төрізді, ожеттоуір заттарын еткізіп келгенді. Содан кейінгі шаруасы онбады. «Алсан ал, алмасаң кой» дегендей, Аңқаубай немқурайды қарал тұра беретін болды. Заттардың бағасын білген соң, көбі бір ауыл сөзге де келмей теріс айналдып кетеді. Кейбіреудер амалсыз айналсақтап бастарын шайқайды. Бір күні таяғына сүйенген әжей әрен жылжып келіп, балалық көйдегін едауір қарал тұрды да:

— Мынауың қанша, қаратым? — деп.

Аңқаубай айтып еді, әжей бетін басып:

— Ойбой! Қап, эттеген-ай! Қайтейн.. Немеремнің тұран күніне сыйлайын деп едім. Колымдагы бар-жоғым мұның небәрі жартысына ғана жетеді-ау! Зейнет ақым-шап үзіл-жұлып бірнеше ай әдеп жинап жур едім. Мынауын катты ұнап қалып еді. Эттеген-ай, қайтейн.. — деп кипалқтау тұрып қалды.

Карияның қиналғаны жаңына батты ма, Аңқаубай:

— Әжей, сол жартысына ала қойыңызын! — деп.

Куанып кеткен әжей үйіп-төгіп шұбыртып ақ батасын беріп, шын қоңылден төгілген тілектерін айтып жатты. «Жақсы лепес, жарым ырыс» дегендей, мадактау сездер естіп, Аңқаубайдың да көнілі өсіп қалған еді. Осындаш шадымен күйге бөленіп турған ол бірнеше затын өсірмей өзінің бағасына еткізіп жібергенді. Кешке қарай оралып есеп бергенде, пайда түгіл, едауір зиян шегіп қалғанын бір-ақ сезді.

Қаһарына мінген Тоймойынов көп сөзге бармай:

— Сенің де адаа болғын келген екен. Адалдықпен күн көретін жерінді тауып ал! — деп дүник еткізді.

Аңқаубай оған мынж еткіндей, кайта жігерлене түсіп:

— Көшіріңіз! Мен адал емес, айлакер болғым келмейді! Балалардың «Айғөлек» атты касиетті ойынын касіретке айналдырып жіберген құлық-сұмдықтың ордасында өзім де қала алмаспым! — деп есікті тарс еткізіп жөнеле берді.

ТІЛДІҢ ҚОРЛЫГЫ

Асаубайдың тілі кішкентайнаң орысшата бейімделіп кеткен еді. Ол кезде ата-аңалардың өздері де ана тіліне мән бермей, орынша білмесе күн көре алмайтындаш халде болатын. Үлттық касиеттен айрылып қала

аудан, салтсын жүрт еді тана есін жия бастағандай. Шілдегі көліп қалған Асаубайды орында төрт қластиң іштеге сон казак мектебіне ауыстырганына да екі жылдан бері қалған еді. Кыйындықты белінен басып, тырышып-ак желеді.

Пәдендей көрі де емес, онша жас та емес, әке-шешесін кейінде көздөрі ана тіліне жабірек көңіл болетін болғанды. Эйтте де, үлдері жалғыз есіп келе жатқандықтан ба, бетінен какпай, тым еркелетін жіберген сиякты. Зә ойына келгендің істеп, бір беткей қикарғыкты шыраған жүр. Асаубай десе дегендей, кейде мектептен иштесім мен бірден үйге келмей, асыр салып үзак уақыт шашап жүріп алады. Бұтін де біраз ойының түбін түсініп, енгіз-аптығын үйге кіріп қеліп еді, телефон бөзек шығып түр екен. Асаубай сөмкесін лактыра салып, трубага күлдегін тосты:

— Алло! А, папа!

Ар жаңтап:

— Эй, шырагым! Қайда жүрсін? — деген әкесінің үшінестілді.

— Мектептегі келдім гой, папа!

— Қайдағы мектеп! Сабак біткелі екі сағат болда.

— Мен үйлемін.

— Отірік соқпа! Мен бірнеше рет телефон шалдым.

Тұра түр, болем! Барғасын әкенді танызамын!

— Папа, әкем сіз смес не? Сізді мен танимып гой.

— Жок, жонді танимай жүрсін.

— Жонді?.. Как? — деге Асаубай түсінбей сал іркіліп келди.

— Қалай әкенин барғасын көрсетермін. Көп сауда көй да, сабагынды қара! — деген әкесінің зілді үші күдігінін саңк еткен еді.

Аныңған Асаубай әкесінің «танымайсың» дегеніне кийран қалып, нінен «исін көрсетемін дейді» деп мінгірлек ас үйге кіріп кетті.

Арада бір-ер күн откен соң, Асаубай өз әпіне қайта да басты. Үйге кірген беті осы еді, телефон тырғытты. Асаубай оған жоламай жадтақтап біраз тұрып еді, коймаган соң амалсыз трубкания көтерді:

— Алло! Иә, бұл меннін гой, папа... Что?.. Жок, мен балғыла келгемін... Занят болдым... алғі... туалетке кіріп ем... Отірік емес, папа!.. «Не алдың» дейсіз бе?.. Білмеймін, караған жоктын... Что, что?.. Тіл алмасам

ба?.. Как?.. «Таяқ жейсің» дейсіз бе?.. Э, түсіндім. Таяқ—
палка ғой. Сонда қалай, палку буду кушать, что-ли?..

Әкесі баласының тілді түсінбегеніне одан сайын ыза
боп:

— Эй, иттің баласы-ау!— деп ашуға басты. Асаубай
оның қатаң үніне мән бермей:

— Папа, мен білемін, ит деген собака емес пе? Мен
оның баласы болсам, сонда сіз кім боласыз?— деп
қалды.

Әкесі тұтығып, қапелімде не дерін білмей:

— Тұра тұр, бәлем! Оны үйге барғасын ұқтырадын.
Тілдің қорлығын көрерсің-ау әлі!— деп бүрк етіп,
сөзін аяқтаса да, баласының соңғы сұраты өзін де ойга
қалдырған еді.

ОЧЕРКТЕР

ҮНДІСТАНГА ТӨРТІНШІ САПАР

1.

Үндістанға соңы рет барғаныма он екі жыл бол қалған еді. Міне енді төртінші рет сапар шегуге тұра келді. Бұрын арнайы топ, делегацияның құрамында көптің бірі бол, Үндістанның о шеті мен бұшетін түгелдей дерлік арарап, танысқан едім. Әр сапардан оралған сайни көрген, түйгөн әсерлерімді өлең жолдарына айналдырып, өлеңге симайтынын кара сөзбен жазып келгенмін. Бұл дүниелерім бірнеше кітабымда екі тілде жарық көргенді. Осы жолғы, төртінші сапар алғашқылардан өзгеше еді. Үндістан тақырыбына ариалған енбектерімді елең, сол Ел өзінің ең жоғарғы беделді, Джабахарлал Неру атындағы халықаралық сыйлығын берген болатын. Сол сыйлықты алып қайтуға, Үндістан үкіметінің шакыруы бойынша жалғыз аттандым.

Бұрын шет елге бару үшін, әуелі Москваға соғып, әлектенуші едік. Енді өзіміздің елден кез келген жаққа тұра тарта беретін жағдай туғандай. Үндістанмен әуе жолы арқылы қарым-қатынас жасайтын шартка қол қойылғанимен, әзірше ашыла қойған жоқ еді. Сондықтан Ташкент арқылы үшуга тұра келді. Талай елді арарап жүріп, мұндай кідіріске душар болған жоқ едім. Ташкент әуежайының басы ығы-жығы екен. Жердің түкпір-түкпіріне баратын тоғыз жолдың торабына айналып кеткен сияқты. Әр түрлі себеппен бірнеше күн аялдалап калдым. Әйтеуір не керек, қазан айының аяқ кезінде Делиге табаным тиді-ау.

Бұрын топталып жүргенде арамызда тілмәш болушы еді. Тіл білмеудің зардабын осы жолы тарттым. Абырой болғанда үшак үстінде біздің елімізде оқитын бір үнділік студентпен танысып едім. Қарындастының тұрмыска шыққалы жаткан тойына келеді екен. Орысша әжептәуір сөйлейді. Сондай бір биязы жігіт. Шекарадан өту үшін

декларация толтыруға көмектесті маган. Қайда ғарышмады білмей, жаң-жатыма алқтаумен болды. Сыртқа шыксам ешкім таба алмас деп қыпқтарап түр едім, узми бойлы бір үндістің «Қазакстан, Алматы, Алматы!» деп әркімге барып жүргенін көзім шалып қалды. «Осы менің іздеп жур-ау, сірз» деп едім, қасымдағы таныс жігіт жөн сұрасып еді, солай бол шыкты. Ол жетіп көп, көл азып амандастып, ағылшыниша олде не деп кетті. Тілмән келуте тиисті екен, кешігіп жаткан көрінеді. «Сыртқа шығайық» дегендегі ымдал, менің сөмкемді қөтеріп ала женилді. Таныс жігіттіммен коштасып, оның сонынан ере бердім. Сыртта да едауір күттік. Ол олай барып, бұлай барып, әлде кімге телефон сөгіп, күйгелектеп қалды да, әлден уақыт «кете берейік» дегендегі, маган ишарат білдірді. Бул әуежайға Индира Гандидің есімі берілген екен. Қаладан әжептоуір жер. Мені каресы алған жігіттің аты — Ашок екенін біліп алғанимын. Екеуімізде де үнжок, мылқау адам секілдіміз. Бар жағдайды біліп, сейлескім келеді, амал нешік. Элден уақыт, Делидің дәл орталығына орналаскан «Канишка» деп аталатын мейманханага қелдік. Он бірінші кабаттан орын алып хойған екен. Делидің күні ыстық еді, сирт күйміде шешіп, бір женілденіп қалдым. Ашок келе сала, әлде кімге телефон шалып сейлесіп жатты. Бір мезгілде бөлжеге шай алдырыды. «Мұнысы жақсы болды-ауды!» дедім ішімнен. Бір бірімізді түсінбесек те, үндемей отырып шойшіп, бір ракаттанып қалдым. Ашок та мейірбан жүзді бір гажап адам екен, маган қайтып жағарып білмей, жалпақтайты. Басымызды шайқаш, күліп кояммыз. Бар колдан келетіні — сол гана. Мен бір нағашымның үйнен келгендей, жайбаракат қуанышты күйге бөледім. Біраздан соң, Авок «шығайық» дегендегі белгі берді. Бул жігітке аз уақыт ішінде үйреніп қалғаным сошалық, қайда сілтесе де көнетін сияқтымын, «Офис, офис!» дегенине қарғанда, мекемесіне апаратын төрізді. Женделіп кініп, тегі да сонына ердім.

«Баяғы жартас — бір жартас» дегендегі, баяғы Дели — сол Дели. Ең алғаш бұл қалага будаң жиyrма жыл бұрын келген едім. Халық көп, коше тығыз. Кандай көлік болмаған шапшаң журу мүмкін емес. Бір байқараным, бұрын «рикша» деп аталатын екі доңгалакты жеңіл арбамен жаяу жалпы кісі тасушылар көп болатын. Ол алде ар түстен еміс-еміс көрініп қалады. Бірақ көзір үш доңгалакты моторлы, тәбесі жабық көлік пайда болған-

и. Оған косардана кисапсыз мотошика, велосипед деңгөрікін жарыска түскендей, бірінек соң бірі озып сымелеп жол бермейді. Орталық жағында болмаса, көшесарлібін сактау легенді ешкайсызы да елемейтін тәрізді. Бір гажабы, біршама бірі сүйкеніп, сал-пәл тиіп кете жазып бара жатса да, бір бірімен соктығысын калғандары төрінбейді. Мотордың көбеюіне байланысты шыгар деңгөлдым, көю газ-тұғын Делидің анық аспанын буалдыр үмрінен алғандағы жібергендей, қашқылтым піс өз ғядына. Жүргенімізден тұрганымыз көп болып, елеуір үздіттән кейін көлігіміз тұмсығын бір қакпаға карай бүруды.

Кейін білдім, бұл — Үндістан үкіметі жаңындағы Мәдени байланыс жөніндегі Орталық екен. Менің көпін, кетуіме тікелей басшылық ететін, калғалаш үймадастируыш — осы мекеме көрінді. Соның басшыларының бірі — Бахадұл мырза қабылдағы. Орта бойлы, тоңақша көлтөн жылы жұзді адам орыншаш тұрып, күлімдел касы алған, әлде не деп жатты. Тагы да ыңғайсыз жағдай болды. Ашок екесін сойлесіп кетті. Іле-нала сары киен бір зәдел шай әкеліп, өздері дүрлігіп калды. Мен әлі үнслібін. Олден уакыт аласа бойлы, толық деңелі, дәңгелек жұзда біреу кіріп келіп, орысша «ессеніз бе?» депі-ау. Күншіп кеткенім соншылық, мен орыншаш үшін тұрганымыз сезбей калдым. Тілім байдырып, арек шыдан отыр едім. Матаң бекітілген тілменш осы кісі болып, шыкты. Арадағы түсінбешіліктің шымылдығы сырғынан, смін-еркін сойлесіп кеттік. Әшімелесіп ұзак отырдық. Менің бірнеше күй кешігіп келуіме баббланисты, бұрыншын белгілеп койған жоспарлары бұзылып, кайтадан жасауга кіресті. «Қандай барғынан көледі? Қандай тілегіндегі бар?» деп сурады. Мен буд елге будан бүршүш рет көлгенімде болған қалаларды шытып шығып едім. «Хайдарабадта болмасыз» деп қалдым. Мен «барсам барадын» деп үзілсе кеттім. Сосын олар Делидегі кездесулердің кайтадан тиянактаған жоспарды кайта бастырып, бір данасын қолыма үстеттім.

— Сіз енді қадірді қонағымызсыз. Мұндай үлкен сыйлагынныңға не болғаныңызға, біз де күншитимыз. Соңдықтан жазушы, ғалым, баспағер, мемлекет кайраткерлері секілді зияни қауыммен кездестірмекіз,— деді Бахадұл мырза.

Мен барине де көдесстінімді, белгілінген жоспарды бүлжытпай орындауда эзір екенімді білдірдім.

Шай үстінде тағы да аңғам-дүкен кұрдық. Делідегі алғашқы күнім осылай ете шыкты.

2.

Бірнеше күнгі мазасыздықтан бойым сергіп қалып еді. Танғы тамактан кейін, тілмәшім кіріп келді. Аты-жөні — Бишбиятх Тхакур, қырықтар шамасындағы жігіт. Шығыс, Европа елдері бойынша орыс тілін үйрету Орталығында қызмет істейді екен. Қезінде Москвада оқыпты. Орыс тілін көремет болмажанмен, әжентеүір белетінде үксайды. Сонымен алғашқы кездесуге бет алдык.

Бұл желгениміз Үндістан әдебиетінің Академиясы екен. Өздері солай деп атайды. Біздіңде институт тарізді той деп ойладым. Сонын хатшысы Чаудхури мырзамен үзак шигімелестік. Шагын бөлмесінің қабыргалары қітаптарға лық толы. Негізгі міндеттері — Үндістандағы барлық ұлт тілінде шығатын әдеби шыгармаларды ұйымдастыру екен. Бұл елде он мыңдай ақын, жазушылар бар көрінеді. Хатшы мырзамың сөзіне Караганда, жұмыс ауқымы мол сиякты. Эріне, Үндістанда қашама штат болса, соңғама ұлттық тіл бар екені белгілі. Энгіме төркінің біздің елдегі жағдайта қарай зуысты. Білгісі кеден жайдың бәріне толық жауап беріш, риза еткендей болдым. Содан менің өз басыма байланысты, әдеби енбектерім жайында айтып беруді өтінді.

Әнгіме соңында Чаудхури мырза:

— Біздің еліміздің үлкен досы екенең. Сапарының етті болсын! — деген тілек білдірді.

Делилің көрнекті, тарихи орындарын көлген сабын аралап көрген едім. Бұл жолы Ұлттық мұражайына ғана соктым. Мұнда көне заманның арнап алынған дүниес заттары мен небір ғаламат ескерткіндер, күдайлардан мусіндері сактаулы екен. Бірнеше көп залды жағәлай сүйсіне көзбен сүзіп шыктым. Бұл күнді осылай қыдырыспен өткізіп, ташартсан Хайдарабадка аттанған едік.

Бұл кала Үндістанның он туғестігіне қарай орналасқан, Делиден екі сағат ұшып баратын, тарихы мол, көне мекенинің бірі екен. Бишбиятх екеуімізді жергілікті мәдениет Орталығының директоры Басу мырза жарыс алдя. Хайдарабад — Анира Праден штатының астанасы болып саналады. Ортасында Муси өзені ағып жаткан жасыл ағашы, сүм мол үлкен кала көрінді. Кримиң дең

аталатын адемі мейманханасына жеткенші үзак уақыт үрдік. Мұнда да коше тығыз. Осіресе велосипед міндер көп-ж. Алдына кішкентай бір баласын отыртып, артындағы әйелі бір қолымен сүнектегі бөнесін ауырына кысап алған. Сейте тұра моторлы көліктердің за-арасымен қуалай заудайтының қайтерсін. Тіпті келген көзге үреj тудыралы. Бір бурылста тайып кетуі месе біреуі кагып кетуі мүмкін той. Онда барі де затқа үшінрауы тақсан емес. Оған қараш жатқан олар оқ. Екі донгалактағылар күмырекалай қыбыр-жыбыр еді.

Басу мырза бізді мейманханага орналастырып:

— Алдымен тамактанын алынғыздар, барі даын. Бұн күн бойы қыдырасыздар, қаламен танысадыздар, шике кездесеміз. Біраздан кейін көмекшімді жібереш,— деп руқсат сұрады.

Мениң тілмәні серігімің өзіне бұл қаланды көруге бір ат түспей жүр екен. Мұндай жоспарға од да іштей уанның қалған сиякты. Кім кайда барса да қаламен, амен танысады, әдетте, мұражайдан бастайтыны белгілі. Салар Жанг деп аталатын бірнеше кабатты көп арайдай үлкен мұражайға кіре бергенде-ак каракурым алып жүрткі көзім түсті. Мұражайға аты берілген дам — осы қала мізаманың Бас министрі, сол кездегі те бір бай кісі болса керек. Сонын көне заманиң басын, ер доуірге арналған кеп залдар. Тек осы енірге ғана айланысты емес. Балың көне грек, ескі Рим, Франция, ынтай, Жапон, Россия, түркі, араб елдерінің тарихы мен салт-достурлеріне бағышталған жеке-жеке болмелер әрінен сон бірі көз тартады. Ол осыларды жинастыруға ар ғылыми арианты. Кейбірінің көтірмесі бейнеленсе, ибнін алашкы түшінекесін сактауды. Осіресе қайран алеаным үлкен полотнада кошесі бар биік үйлер соңынан суреттер мен ерекше бір тас мүсіндер болды. Егер суреттің бір жағынан карасан тұра коше мени бірнеше кабатты үй көрінеді де, екінші жағынан көз жіберене сол көнне мени алғы үйлің басқа бір кырын көрсөн. Здан кейін сауыт киген, коланды қалқаны бар батыршаң мүсін-түлғасын киріп едік. Сол мүсінді арт жағынан жарып, қайран қалыпқа. Енді од әйел кейінде айналып жүтіп. Айналасы бір мүсінде екі түрлі адам бейнеленең. Неткен шеберлік десеніз! Талай еді араласам да, осылдай көреметтері көп, мұндай мұражайды көз-

дестірмелеп едім. Астындағы түсіп, қызықташ жүріп, үт сағаттай уақыттың қалай өткенін сезбей қалыптыз.

Хайдарабадта тағы бір таңқадырылған жағдай — Гол конд деп аталатын көне корғаны еді. Зор қакпладан көтеріле бергенде әдоуір биік, әрі кең аумакты тобең коршап алған еңелі қамал көзге шалынды. Қалыңдығы әлденесше метр кесек-кесек тастандары сол заманда қалақыныстырып қалатын? Ең басына көтерілуғе дәтімі шыдамады. Корғаниң іші қантагая тас үнгірлер. Ке зінде баспаңа болғанға ұксайды. Бұл қаланың о бастағы орын тепкен жері осы корғаниң іші көрінеді. Оның іргесін қалатын Мұқаммед Кули Кутуб Шах деген би леуші ағзам екен. Дүниеге 1580 жылы қеліп, 1612 жыль өтіпти. Кіре берістегі үлкен күмбездеге сонын денесі жатқанға ұксайды. Корғаниң етегін ала, сол мацайда ортурлі қөлемде отыз шакты күмбездер бой көрсетіп тұрды. Бұлар сол әміршілік үрпактарына ариалған көрнеді.

Кешке қарай Реди атындағы клубта Басу мырзамен тары кездесстік. Бұған осы Штаттың құрылғанында отыз алты жыл толған мерекелі күн екен. Оны жана келе жатып кешелерден-жәк сезіп едік. Эдette жаңа жылда шыршаның арасына ізеттің тирлияның шамдармен бұлар бүкіл көшө бойындағы ағаштарды ораң тастанады. Ол ол ма, тіпті бірнеше кабат биік мекемелердің шатырынан етегіне дейін от моншакты айқыш-үйқым етіп іліп көйтін. Бүкіл қала қызыл шоқса белгілідей. Гажайып бір сртегі дүниесіне енгендей сезінесін. Осы мерекелі күнге ариалған концертті көрдік. Сахнаның бір шетіне малда-сын қурып отырып алған екі-үш сазгерге косылмы екі айел эп шырқата жөнелгенде, бірінен соң бірі жас қыздар көлбендек шыга келді. Ониш мазмұнын би арқылы байи сткейдей. Әр түрлі мәні бар коніл күйін антарғандай боласын. Бішілер әнді өздері айтып жүргендей, азыздарын кимылдатады. Бірімен бірі би арқылы тіл табысып ұтысқандай. Бес-алты қыздың кимыл-арекеттері біріне бірі ұксамайды. Арасы, үзілмен осы өнерді бір сағаттай тамашалады.

Хайдарабадтагы екінші күн оте тігіз болды, кездесулермен өтті. Қаланың шет жағынан орнадасқан ағылшын және шет тілдердің Орталық институтына келдік. 1973 жылдан бастап ашилған орыс тілінің кафедрасы бар екен. Бізді қарсы алған Шет тілдер факультетінің деканы профессор Жагдиш Димри мырзамен әдоуір ән-

ғімбестік. Мұнда араб, француз, неміс, орыс, испан және жапон тілі де үйрететік болыпты. Димри мұрзаның озі Москвада МГУ-де оқып, диссертация корғасын екен.

— Негізгі мақсатымыз, алғаш аталған тілдерді жетс миссерту. Сырттан оқытың болм де, уш жылдық кешкі курс те, аспирантурамыз да бар.— дейлі ол.

Институттың бітіргендер магистр деген атақка не бол, кіні диплом алған шығады екен. Жыл сайын семинар, конференциялар откізіп тұратын көрінеді.

Димри мұрза біраз жағдайларын айтады:

— Біздің кафедрада сегіз адам бармыз. Боріміз де Москвада оқыдык. Соңдаты Пушкин атындағы институтен карым-жатынас экасаймыз. Кафедра жаңынан «Орыс филологиясы» атты журнал шыгарып тұрамыз,— деген бір дағысны маган ұсмиды.

Димридің тіл жатық, орысша топ-тоуір біледі екен. Бірақ онғыместік. Содан соң өз алдына белек кітапханасын ашады. Орыс тіліндегі кітаптар мөдшілдік екен. Пушкин, Толстойлардан бастав, бұрынғы Одак жазушылардың сибектеріне дейін бар.

Будан кейінгі барғанымыз, осы штаттың тілі — Телегу академиясы еді. Директоры Нарен Реди бастаған бір том ақын, жазушылары күтіп отыр екен. Алдымен издерін таныстыруды. Директордың орынбасары Сара ханум, Синварин Реби, Нарекрау, Химона есімділер белгілі ақындары көрінеді. Набио Сагити және Сәмети мұрзадар осы күнгі адебиет ассоциациясында қызмет атқаралы екен. Казіргі Удістанның премьер-министрі Наренхан Рао осы штатта туған, жерлестері болып шыкты. Оның да каламгерлік кабілеті бар көрінеді. Раоның баласы осында Білім жайындағы министр бол істейтінін белдім.

Фадерінің баснадары бар. Телегу тіліндегі кітаптардың өздері шыгарады. Бұл мекемесінң негізгі міндеттінің өзі сол жергілікті тілді нақшаттау екен. Энгіме сарыны адебиет тәсірерінен горі салытқа кірай ауысыпқырай бераді. Өйткені магандар берілген сұраптардың басым көшіндесі сол шеңберден шыға алмады. Түсінікті жағдай, барлық дәйлілері келетінің көнсө үкіметтіңін казіргі күні. Мен үшіншідің, яғни қазақ елінің тауелсіз мемлекет атағын, өз тәсілдерімнен өзімің шешетін гасырлар бойы ақсағын күнімін тұтасын мактандышен хикая еттім. Түнгінде президенттіңіз жайындағы өздерінің де пікірлері жақсы

екенін естіп, бір серіліп калдым. Бұдан кейін әзімнің ошак басым мен шыгармаларым жайында білгілері көзеттің инет білдірді. Ол тілектерін де канагаттандырган-дай болдым.

Бұдан шыға қаланың екінші бір жағына караң, яғни Урду академиясына бет алдык. Оның директоры профессор Икбал Музаффар деген ақжарқын бір байсалды адам екен. Мұнда да урду тілінің мамандары кілец профессор, докторлар, ақындар жиналым қалмыты. Кейбірінің аты-жөнін атай кеткім келеді. Олар — профессор Могосу, сосын Расланадур, Мустафа Қомал, Рашид Мусави есімді докторлар. Прогрессивті жазушылар үйімінің қатышсыз Азад деген ақын да бар.

Урду тілін дамыту макеатымен, бұл Академия 1974 жылы құрылды. Солдан бері он бір кітап шығарған. Эр түрлі тақырыпка мәслихат құрып, жиналистар откізін тұрады екен. Урдулің тұнғыш ақыны Кутупша көрінеді. Жады мұнда ақындар екі тоңқа белгілітін снякты. Бірі — классикалық түрде жазады екен де, екіншісі осым күнгі тақырыпты жырлайды дейді. Эдебиеттің басқа жанрымен де шұғылданатын прозашылар, драматургтер, съяккындар да барышылық екен. Бұл жерде де біздің елдің жағдайы сез болды.

Кешке Тагор атындағы театрга келдік. Үндіңің атакты артисі Вуарманың жүз жылдығына ариалтан салтанатты мәжіліс откелі жатыр екен. Корермендерге жақын сақнаның алдыңғы жақ бір шетіне оның суреті қойылған. Ақ кімді зор деңелі бір мырза касына екі-үш адамды ертіп саҳнага шыкты. Бұл — осы штаттың Бас әкімі еді. Сол сotte-ак, сақнаның екі жағына автомат ұстаратан полицейлер тізіліп тұра калды. Бас әкім біреу үсынған кагазды алды, оқып шыкты да өзіне қайтып берді. Сонын мерей той иесі суретінің алдына барып, үстінде түрған пілтеперді тұтатып шырак жакты. Касындағылар қыска-қыска сез сыйлегенин кейін, бәрі де алдынғы катарға келіп жайғасты. Сірә, қауіпшілік жағына ерекше назар аударатын болулары керек, отырған Бас әкімнің ту сыртына кеп бір полицей тұрып алды.

Осынау бір салтанатты рәсімнен кейін концерт басталып кетті.

3.

Хайдарабадта откен екі күнлі артқа тастан, Делиге оралдык. Жүзі таные бол қалған ұзын бойлы Ашок жы-

міндер алдының шыға келді. Сол Канышқа дең ата-
дағы мейманханатынан кайтадан приздастырылды. Сәл дем
алу түрлі, кім нұтышыруға ғана мүршам келді. Бізді
Мадени Орталымда күтіп отырганға үксайды. Бажаж
мәрдің жолының, сапарымың жайында баян еттік. Мен
Үндістанның таты бір үлкен қаласымен таңысаныма
реконструкция институті білдірдім. Сөз арасында Алматыдан
бір делегация келгенін естіп қалып едім. «Олар кімдер
 болды екен?» дегенімде, Бажаж мырза «казір көрсіз»
 дең сағатынан караған ортадан тұра берлі. Біз төменгі
 қабытка түсіп келе жатқанда, сырттан бір топ адам кіре
 берген еді. Алдымен көзім Әнірбекке түсіп, тұра үмтүл-
 дым. Құшақтысып сүйеттік. Содан Әлібекпен қауышып,
 жүзі тиңес жерлестерімді көріп, моз-мойрам бол қал-
 дым. Бұлар — Қазақстан Мадениет министрінің орталы-
 басары Әнірбек Сығаси бастаған, курамында Баспа
 және бұқаралық акпарат министрінің орынбасары Әлі-
 бек Аскаров. Теле-радио төрагасының орынбасары
 Т. Өтебаев тағы басқа да жауапты қызметкерлер бар
 арилғы делегация екен. Түсіп елден алыста, жұмыр
 жердің бір түкпірінде жерлестерімнен кездесу деген
 қандай қуашы! Мәре-саға бол шүйіркелесіп қалдык.
 Содан кейін білді көп дастархан жаюлы бір залға ша-
 кырамы.

Осы түскі тамак үстінде Үндістани мадениет Орталы-
 гының Бас директоры Нираиджан Десай мырза маган
 Джабахирлал Неру атындағы халықаралық сыйлықты
 табыс етті. Менің жерлестерімді осмынау салтанатты рә-
 сімге күд болын дегендегі, алғы басымызды түйістірген
 сәнкесте. Адам өмірінде сирек кездесетін мұндай жағдай,
 мен оғанда қатын тоқыткан еді. Борі де үмтүлұлы мүм-
 кін, бірақ осы бір сат, жаңарес жерлес іні-карындаста-
 рымынан жиын жүздері манілік есте қалатын шысар.
 Өйткөн Үндістаниң бұл үлкен сыйлығына не болған
 тоулестің көзінің екінші адамы едім. Дастанхан ба-
 сында алғы оснектан, ана тілімде сийлей, бір жасай қал-
 тандаймын. Мен онда осы сыйлықты ең біршіні бол ал-
 ғын заңын жазушысы, ишуды Әнвар Әлімжановтан айы-
 рынын қалатыныңызды білмен едім. Бұл кайғыла
 жағдайды елең орталана естідім той. Да мен келген
 күні дүниеден өттіңі-ау. Үнділік достары дүтей сәлем
 жолдан еді. Не керек, соны жеткізе алматының өкінемін.

Жерлестерімнен айғанмен ғүлдегін ал де отыра бе-
 руимінде болатын еді. Әнірбектің әзіл езуімізді жигіз-

бай күлдіре берді. Амал нешік, өтпесуді уақыт та жылжып кеп қалған сиякты. Қоңылді отырыстан соң ажырасуға тұра келді. Белгіленген жоспар бойынша былайша жолымыз түйіспей болған жетеді екенбіз. Бауырларым туган елге менен бұрын баратын жоріведі. «Елге сәлем!» дег кала бердім.

— Енді кайда апарасыз? — деймін тілмаш серігіме Делидің шулы көшесімен кейде зулап, кейде іркіліп келе жатып.

— Радиога барамыз, — дейлі Бишванатх,

Тамы да бір кездесу цыгар деп ойлада ем, олай болмай шыкты. Бізді орысша сейлеп көрсө алған жас жігіт бір шағындау белмеге кіргізді. Стол устіндегі микрофонды көргендегі-ақ түсіндім, менін сезімді жазып алатын тәрізді. Бұл жігіт — Винай Кумар Джейн дейтін, Букілуні радиосы шетел хабарлары орыс бөлімінің менгерушісі екен. Мұндай боларын білмей дайындықсыз келеем де, бірден іске кірісіп кеттік. Винай Кумар терезе жақка «bastaimyzz» дегендегі колын сілтеді де, сұрактарын бере бастады. Эрине, алдымен осындағы сыйлықка не болуымның себебін білгісі келді.

Мен Үндістанга бұдан бұрын әр кезде үш рет келгенімді, келген сайын топтама оленидер, алған зеерлерім турады кара сезбен де сапарнамалар жазып, ол дүниелерім казақша ғана смес, орыс тілінде де бірнеше кітаптарымда жарық көргенін айттым. Сонымен бірге өз оқырмандарым алдында әңгімелеш, жиі-жиі кезлесулерге катысып, Үндістанның әр түрлі мерей тойларына байланысты баяндамалар жасап, қыскасы екі елдің достық карым-катынасын насиҳаттауға шама-шарқымша ат салысын келген едім. Бұл сыйлыққа не болуым, осы еңбектерімдің иәтижесі екенін сездірдім.

Будан соң Винай Кумар:

— Үндістанның шесіне қызықтырымыз? Не себепті құмартып, үннатьырыз? — деген еауда койды.

Мен Үлі елінің Тагор бастаған кейбір жазушыларының шығармаларын оқып, сезімте тиетін зеерлі қиноларын көріп, жалпы тарихымен де ештеп таныс екенімді тәттіштеп айтып жатпадым. 1955 — жылы бұл елге қазақ жазушыларынан ен алғаш өзіміздің ұлы Мұнтар Әуезов келіп кайтқан болатын. Кейнірек 1960 жылда Мұнтар буд елге екінші рет сокты. Қазақ оқырмандарым Үндістанның хикаяларымен толығырақ таныстырылған Мұнтар еді. «Дүниедегі жеті ғажайыптын бірі — Тож-Махал

жілді ескерткіш гимараттарды көрер ме еді, шіркін», — деп күмартуыш едім. Соның алғаш саты түсті де, келген заман қызықтыра берді. Ертегіге үксайтын, сан қырлы ыры мол тағаш елге қашша келсе де адам көзі тоймас. Қал Штаты, жай қаласына барсан да кеңе заман калыңған тәйбадор мен сиң алуан іздерді көресін. Баріңен дұран бейбіт өмірде, тыныштықты сүбетін карапайым да момын унай халқын ұнататынымды білдірген едім. Гана бір сұрактарын жаудап беріш, осы сапарым жайында да базы еттім.

Онімен сонында Винай Кумар:

— Енді бір алемнізді оқып берсеңіз екен,— деген ізек білдірді.

Онысын да екі етпей, мен орыс тілінде Үндістан туалы өлеісінді оқып беріп едім, разы бол қалды. Сыртқа үшінші сал әнгімелесін түр едік, бір мезгілде «әлгі сұхбаттың көшірмесі» деп бір кассетті акең сыйлады маган, біз күймілдайтын үкіпты іскерліктері сүйсіндірген де.

4.

Келесі күнгі кездесу Сыртқы істер министрлігінен басталды. Осы министрліктің Орта Азия бойынша белім аягеруыші Айар мырзаның қабылдауында болдым. Баласын сүйкімді бір жіргіт екен. Хал жағдайында сурал катыр, көніл күйінді білгісі қелгендей. Эр түрлі тақырыпты қосап біраз әнгімелестік. Үндістанда Қазақстандың Еділлігі анылатын болғанын, онын Тетеше жеңе Әкілетті елшісі бол Мұхамеджан Қеребұлы Исаевтың сағабындағанын естігемнін. Ол азаматтың Алматы Шет тілдер институтында көп жылдар бойы ұстаудың кызметті отқарғанын белүнпі едім. Ағылшын тіліне жетік, Қазақстан-Үндістан Достық когамының Баскарма мүшелі болатынбыз. Айар мырза сол елшіміздің Дедігеп көдін, іске кіріске лі жатқаны молімдеді.

— Дұрыс болған екен,— дедім.— Бұрыннан да иштегес екі елшіміздің арасындағы достық қарым-катынас ендіңгая түсетін шыгар.

— Сол бар ма! Енді тікелей байланыс жасаймыз той. Екі жакта да тиімді жағдай туды,— деді Айар мырза.

— Осы түсті мен Алматыда бір жылдан бері Қазақ тілінде учи елиң ишемдіктердің газет шыға бастаганин, оның аты — «Ғажайып Үндістан» деп аталатыннан об-

тып, біришке саңын ұсындым. Айяр мырза газеттің о жақ бұжына сүйсіне қарал, мәз бол калды. Осы кездे сол бойшандай, жұқа өнді бір жігіт кіріп келіп еді. Айяр мырза оған газетті көрсетіп, бірдеге деп жатты. Маған опың жүзі таные секілді бол көрінді. Ол да мені шырамытқандай. Баксам бұл — Погендра Кумар екен. Кеңес одагы кезінде Ташкентте Бас консул бол істеген. Алматыға келіп-кетіп тұратын. Достық қогамы үйінде талай кездескенбіз. Қазір Айярдың орышбасары екен. Орынша біледі. Алматының жағдайын сұрап жатыр. Біраз әңгіме айттылын, пікір аныстық.

Сөз арасында Айяр мырза қай елдерде болғанымды сұрады. Мен осы Үндістанға төртінші рет келіп отырганымды есептемегендегі, Германияда, Авганистанда, Иракта, Туркияда, Грецияда, Йеменде болған едім. Мен барғанды Йемен екі ел бол саналатын, кейін біріктірой.

— Бұрынғы СССР-ді есептесем, жиырмадан астам елде болыптын,— деп едім, Айяр мырза күліп жіберді.

Сосын ол менің жай-жапсарымды сырттай біліп қа-дагалап отырғанын сездіртіп, бұл сапарымның да сәтті аяқталуына тілек білдірді.

Біздің жақта караша күздің салқын айы болса да, бұл өңірде әлі жаз секілді. Жұрттың бәрі көйлекшен, жеңіл кінген. Салқын самал соғып тұратын үй ішінен тыска шыға келсең, жылы леп бетінді шарпиды. Қошениң ала-кула толқыны бізді ырыстырып іле жөнелді. Ебін тапқандар зып беріп алдыңа түсіп алады. Сан алуан көліктер жол бермей, әлсін-әлсін тұрып кала бердік. Сондай бір сәтте бебегіп бауырына қыскан жап-жас айел машинамыздың айнегін қағып, әлде не деп қыйылып тұрып алды, алаканын жаяды. Менде бұл елдің ақшасы әлі жок болатын, тілмоң серігім әлде иендей тыйын үстатель еді, ол жалт бұрылып келесі көлікке жабысты. Біреуі қағып кетеді-ау деген катеріне де кірмейді. Мұндай көріністі ең алғаш келгенде көп көріп едім. Элі де сол жағдай екен. Рас болса, бір Делидің бәзінде он бес миллиондай халық тұратын көрінеді. Ори-не жұрттың бәрін жұмыспен қамтамасыз ету мүмкін емес екендігі белгілі. Қебі ұсак-түйек саудамен айналысады. Ондай да колдарынан келмейтіндер молшылық. Сосын амалсыз кайырылықка душар етеді. Бұған таңқала коймадым. Өйткені осы бір келенсіз аянынты жағдай өзіміздің каладан да корініп қалып жүр той.

Жазушылар ассоциациясынын интернационалдық ұрталығындағы кездесуге едәүір адам катысты. Құні үрмін жоспарланып, билет таратылып, хабарланып койылған сиякты. Осы арада мен Девендра Каушик есімді профессормен таныстым. Бұрынғы совет елінде, Өзбекстанда көп жыл қызмет істеген екен. Татар жұбайы да ашкенттік болып шыкты. Орыс тілін емін-еркін мендерген. Кездесуді Орталықтың директоры Н. К. Каулымрая ашып, мен жайында қыскаша сөз сөйлемді. Бұдан шіккесе Бажақ мырза мән Погендра Кумар да катысады еді.

Мен казак әдебиетінің тарихы мен осы күнгі жағдайын баян еттім. Абай, Мұқтар Әуезовтың аты аталауда бастарын изегендер болды. Казак оқырмандарында әдебиетімен де біршама таные екендігіне тоқталым. Мәсслен, үнді әдебиетінің үлкен тұлғасы, әлемге әнгілі Рабинранат Тағордың, кала берді Ходжа Ахмад Әббас, Мулк Радж Ананд, Прем Чанд секілді атақты казунылардың кейбір шығармалары казак тіліне аудаудынан айттым. Тыңдаушыларым бұған риза бол қалыпташып кейіп білдірді. Менің сөзімді аударып отырган профессор Каушик те өз ықыласын сезіріп қалды. Әнгілемді аяктай бергенде сұрактар жауып кетті. Әдебиеттің жайыбының қалды, тағы да саясатқа шұғыл бетбұның жаеалды. Қазіргі күйімізді білгілері қеледі. Бұрын да байтақ жеріміздің асты-үстіндегі бар байлығы сыртса кетіп жатуны еді. Енді өз билігіміз өзіміздің колға иді. Ана тіліміз — мемлекеттік тілге айналды. Өз казына-байлығымызға өзіміз исеміз. Тұнтыш Президентіміздің әле мақару саясатын халқымыз қолдайды. Дүние жүзіндең елдердің көбімен достық карым-қатынас, екі жаққа үйрелей экономикалық тиімді байланыс басталды. Өз шекарамыз бакылауга алынып, өзіміздің үлттық эксперізінде болды.

Сұрактарының ыңғайына карай, біраз әнгімелеген инжынырмамын. Эрине, бұрын бізге таные емес тіршіліктиң абалдырығынан аттанған өту қезеңіндегі алғашкы қыйыншылдықтарды да тілге тиек еттім.

Бір сэтте әлең оқып беруімді өтінілі. Мен орыс тілінде Махатма Гандиге ариалған вленімді оқып едім, профессор Каушик жолма жол аудармасын жаеап берді. Сонын біреуі осы вленімдін калай тұғанын сурады. Мадраса қаласына ен алғаш барғанымда, течізденің жағасында гаяғын үстап кетіп бара жатқан Гандидің тас мүсінін

көрген едім. Сырттай қанық қарапайым ұлы көсемінің осы бейнесі ой салғанын айттым. Қазақ тілінің ауди ырғасын білгілері келді ме, енді бір өлеңімді ана тіліндегі оқып беруімді қалады көпшілік. Біздің даламызга ориаласқан Байқоңыр космодромынан кеңістікке көтерілгесі Үндістанның тұңғыш ғарышкері Шармага ариалған өлеңімді оқыдым. Ду қол соғуларына қарағанда, түсінбесде әуенін ұнатқап тәрізді. Сыпайылықпен өткен бүкешке катысқандар да, өзім де разы болғандаймын.

Джабахарлал Неру атындағы университет калаңшет жатында ағашы мол тыныштау одаша бір жерге орналасқан екен. Бақшаның іші тәрізді. Бұл араның ауасы да таза көрінді. Мұндағы кездесу сәл өзгешеледі болды. Себебі жиналғандар әр түрлі мамандық нелері ғалымдар мен үстаздар болып шыкты. Таныс бол қалған профессор Девендра Каушик қарсы алып құттықтап, отыргандарды жеке-жеке таныстырып өтті. Сонымен ің кім екенімді, қайдан келгенімді айтып жатқанға үксады. Сөлден кейін, «сөйлеміз» дегендей маған қаралды. Мен бұл қауымға әдебиеттен гөрі, елдің жағдайын сез еткенім дұрыс болар деп ойлав, біраз баяндадым. Біздегі болып жатқан өзгерістерге өздері де құлақ тігің отыратындарын байқап қалдым. Өйткені біреуі:

— Астаналарыңызды көшірмек екенсіздер. Оны себебі Алматыда орыстар көбейіп кетіпте дейді ғой,— деп қалды.

Мен мырс етіп күлдім де:

— Көшіру жөнінде әр түрлі әңгімелер шығып жургені рас. Бірақ ол орыстарға байланысты емес, бекер сез, жалған. Біздің мемлекеттік басылымдарда ондаі пікір айтылған жок. Бұл біреулердің арандатушылығосегі шығар. Оидай лакапқа сенбеніздер,— деп көшірү аңғімесінің шын мәнісіне тоқталдым.

Алматы төңіз бетінен мындан аса метр биіктікте таудың койнауына орналасқанын, жер сілкініс қаупі барын он тоғызының ғасырдың аяқ кезінде, осы ғасырдың жиырма бірінші жылдары қатты сілкінде болып, мекен жайлары күйрап, апатка үшыраганын айттым. Табиғаттың бұлқынысы айтып келмейтіні белгілі. Біздің Семейдегі полигонның жабылғанын біреуі біліп, біреу белмейді екен. Қазір Неваданың да үшінші түр. Енді Алматыдан уш жүз-ақ шакырым жердегі Қытай көрінілеріміз жарылысты тоқтататын емес. Борінен бұрын алматылықтарды осы жағдай қатты алғыдатып отыр

Негізгі себепті осы төңіректен іздеген жөн. Ал енді астапаны көшіру мосслесі әзірше тілек, үсінне ғана. Оны үсімшетіміз ариайы талқылап шешетін болар. Бұл, әрине, болашактың шаруасы, көре жатармыз.— деп түйген едім.

Осындай біраз сұрактарға жауап берілді. Ақырында біреуі:

— Өз ақшадарыныз бола ма?— деп сұрады.

Мен онда туған еліме оралған соң бір жұмадан кейін үлттық тәңгеміз дүниеге келетінін білмен едім. Бұрынғы республикалар біргінде өз ақшаларын енгізіп жатқашын, біздің де қараша калмайтынызды білдірдім. «Бірақ дәл кай кезде оған қолымыз жететіні жайлыш кесіп алты алмаймын»,— деп күтылғанмын.

Әкімге соңында тілектері бойынша мұнда да екі тілде олар оқып бердім. Оны профессор Каушіктің өзі түсіндіріп жатты. Жалпы, қарапайым осы бір ак көңілді дарқан адамды алғаш көргеннен-ак ұнатып қалған едім. Ел мен елдің, халық пен халықтын арасын жақында түсетін де осындай білгір жайсебіл адамдар гой. Тіл белу бар да, оны орынды пайдалана белу бар. Біздің елдегі жағдайдан хабары мол тәрізді. Кейін же жаңа әңгімелескенде де соны аңғардым. Эйтеуір өзім Үндістаннан тағы бір тілеулес жақын дос тапқаным куандын едім. Кетерімде ол: «Әзір жоштаспаймын, біздің үйге қонаққа келесіз»,— деп калды.

Үндістанда ай сайын шыгатын, «Кадамбина» деп аталатын беделлі журнал бар екен. Соның Бас редакторы Раджендра Авасти қабылдады. Бұл соңғы кездесу еді. Соңдықтан да болу керек, Мәдени Орталықтың жауаптықызметкері Бажаж мырза да катысты. Үндістанның тонарагына табаным тигенін бастан өз қамқорлығына адам, сапарымын жоспарын сыйып, бәйек болған осы кісі. Астында бекітілген көлік, қасымда ариайы тілмән болған соң, сағат-минуті көрсетілген сол жоспарды мұлтқынан орындан шыккан елім. Бажаж мырза да разы болған секілді. Міне енді, еонғы кездесу үстінде біраз аңғімелестік. Бас редактор Авастидің орынбасары журнада үшін интервью алды. Алдағы бір саинда жарияладымыз деді. Мен журнал басшыларына ракметімді айтап, Бажаж мырзамен де осы арада хоштастым.

Сонымен «бұйырса» легендей, ертең туған елге аттанбақтын. Жарты айдай уақыттың калай өте шыкканын сезбекендеймін. Жалтыз келсем де, кара басымның камы

емес, Казакстан секілді тәуелсіз жас мемлекетке дайыкты перзент болуды екі елі естен шыгармай, барлық күшжігер кабілетімді сарка жұмсаған едім. Осы күндердегі кеңдескен зиялы қауымды көз алдыма елестетіп, мейманхана да сәл демалып жатыр едім, есіктің қонырауы сұлдырып етті. «Тілмәш келіп қалды ма» десем, кәдімгі осы елдегі елшіміз Мұкамеджан Қерейұлы Исаевтың өзі екен. Шүйіркелесіп мәз болдық та қалдық. Әлі жәнді орналасып болмаса да, алғашқы күндердегі карбалас уақытына қарамастан, мен іздеп тауып келгеніне ішім жылып кетті. Мен қыскаша өз жатдайымды баяндап, өте жақсы карсы алып құрметтеп жатқандарын айтЫп бердім. Сөйткеніне болған жок тілмәшім де келген еді. Біздің елдің елшісімен ол да танысып қалды. Сейтіп, Муқанмен аман-есен туған елде көріскеңше», — деп төе тақасып қоштастық.

Каланың шет жағында тұратын профессор Каушиктің үйінے жеткеніне кас қарайып қараңғылық түсे бастаған еді. Ақ жарқын Каушиктің жұбайы Ранса ханым да қонағуар сүйкімді де сырбаз әйел екен. Ер жетіп қалған жалғыз үлдары да өздеріндей. Дәмді палауды жылжытып отырып, дастархан басында біраз әнгіме, сыр шертілді. Мен ескерткішке деп, орыс тілінде шыжқан бір-екі жыр кітабымды силап кеттім. Әдетте ел мен елдің достығы жеке адамдардан басталатыңы белгілі. Лайым, осындағы абзал ак қөнілдер дәнекер болған жарым-қатынастар молая берсе екен деп тілеймін.

Ертеңіде туған елге бет алып, аспанға көтеріле бергенде қөнілге мынадай өлең жолдары орала кеткен еді:

Кезсем де пебір қыйырды,
Өзіннен мейір бұйырды.
Мың алғыс саған, Үндістан!
Актармын қалай сыйынды?

Ойлаумен соны өтер күн,
Ауыр бір жүкті көтердім.
Біткеніше демім,
екі елдің
Достығын жырлан өтермін!

1993.

ИЕМЕН КҮНДЕЛІГІ

Аденның ашық аспаны

1.

Москваша түнгі сагат он бірден жаңа ғана асып барады. Жалғыз өзім таксимен Шереметово аэропортына карай заудап келемін. Кешеден бері шамалы кар себепті, күн буалдырылғанын түр еді, бұғін әйтеуір ашықтау тәрізді. Басқа бірдене себеп болмаса, самолет үшуға тиіс. Москва бірте-бірте артта калып барады. Қалып орман басталды. Жалғыздық дегенді енді ғана сезінгендеймін. Қоңілімде сәл кобалжу бар. Шет елге сапар шеттім бұл емес кой, бұрын топталып жургенге үйреніп қалған басым, енді жалғыз барасын дегендегі, кәдімгідей журекстің қалғаным ғас еді. Мұны кеше ССРР Жазушылар Одағының Шетелдік комиссиясында естірткен болатын. Менімен бірге үшуға тиісті азербайжаниң белгілі жазушысы Әлде үңдей себеппен бара алмайтын болыты. «Ештеге етпейді, барі келісілген, олар білін отыр, күтіш алады» деп жұбатқан еді. Әйтсе де «Өзі жердің тубі секілді, самолетіміз дер көзінде үшып, дер кезінде барса жаксы, әрі тілін де білмеймін» деген күдікті ойлар мазалай берген.

Аэропортка келіп, ашықтау бюросынан рейстің бөгелмейтінін және Москвадан Аденге дейін еш жерге токтамай тұра үшатынын естігенинен кейін қоңілім кішкене орынскаандай болды. Түні бойы көз ілмей, жеті жарым сағаттай үшып, танертен Аденге келіп койдак. Аз уақыттың ішінде қакаган қыстай, жайма-шуак жазға таң болғандаймыз. Сыртқы жылы киімді қолға алура тұра келді. Жүртқа ілесін бір есікке кіре бергенімде, екінші жақтан бір адам көлін бұлғап бізге карай жүгіріп келе жатты. Жүзі таңыс снякты. Міне, гажап! «Мынау Болатхан ғой!» деп мен де үмтүлдым. Кауышып мәз боп қалыстық. Бұдан біраз жыл бұрын Алматыда қызмет бабымен талай кездесіп журген Болатхан Тайжановтың өзі. Агадай жерде екі адам бізге караң түр еді. «Жүрініз» — деп Болатхан мениң портфелімді алды да, солай карай аялдады. Жайланның сөйлесуге уақыт тығыздығын сезіп, мен сонынан ердім. Жоға жинекей сурап ултіргенім — Болатхан осы елдегі біздің Елшілікте Бағ Консул болып жетейді екен. Аның түрған екеу — Жазушылар

одағының адамдары болып шыкты. Амандықтан кейін мені өзге бір есіктен енгізіп, жұмсақ орындықтары мол ондаша бөлмеге алып кірді. «Қалай болар екен?» дег қобалжып келген көңіл, жалғыздық сезім әпсәтте ғайып болғандай. Жайғасып отыраң сон, таныса бастадық Мені карсы алуға келген Иемен Жазушылар одағы секретариатының мүшесі, жазушы Сайд аль-Ганаки мен Одактың атқару комитетінің мүшесі Алькерши Абдрахим Сәлләм деген ақын екен. Болатхан аудара жөнелді.

— Келуінізben күттүктаймыз! Түні бойы үшін, шаршагап шығарсыз. Москва қалай? Салқын болар. Бізде бугін міне, 26 градус ыстық,— дег Ганаки әнгімені бастап кетті.

Мен дағы куанышымды жасыра алмай, іштей толқып отырып, карсы алғандары үшін ракмет айтЫп, ризалық ниетімді білдірдім.

Сәл отырыстан кейін, Ганаки:

— Енді, мүмкін болса, қандай ой-тілегініз бар, қандай мақсатпен келдініз? Соны айта отырсаңыз,— дег тікелей шаруаға көшті.

— Мақсатым біреу ғана, елмен-жермен танысу, елжүртпен жүздесу, өздерініздей қалам нелерімен сұхаттасу. Бір бірімізді сырттай естіп білгенмен, көзбен көргенеге не жетсін! — дедім.

— Эрине, әрине. Өте жаксы. Ниеттес қаламгерлері мізбен кездесуге біз де күштармыз. Эліміз келгеніше, сізге барлық жағдайды жасаймыз. Мына кісі,— дег Ганаки касында манадан үндең отырған ақ шашты, каба сақалдыны нұскады.— Алькерши, бұдан былай өзінізбен хабарласын, жасаған жоспарымыздың орындалуын бакылаң отырады. Тағы басқадай тілегініз болса, айтарсыз. Ал енді, демалуыңыз көрек кой. Қозгалайық.

Аэропорттан сыртка шыға берісте, мені бір машинаға отыргызғалы жатыр еді, Болатхан жүгіріп кеп, ана кіслерге арабша бірдене айтты да, маған:

— Жүрініз, менің көлігіме мініңіз,— деді.

Мен тағы да куаныш кеттім. Ол машинасын өзі жүргізеді екен. Орнышан жылжи бере, бірденені сырт еткізіп еді, казак күйі сүнкүлдай жөнелді. Туган елден шалтай, жер шарының басқа бір түкшірінде өзіміздің күйді естімін дег ойладап па едім. Қоңіл шіркін тағы да тебіреңіп, мен бір ертегі әлемінде келе жатқандай сезіндім. Болатхан да арасында елдің жайын сурап қояды. Бел-

тілі жағдай той. Жылдар бойы шет аймакта журген адамга өз елінің тутінде ыстық бол көрініп мүмкін. Сагыныш та көңілді жібітней коймайды. «Анау қадай, мынау қалай?» деген сұрақтарға жауап беріп, бір жағы күй тындап балқып отырып, мен жан-жакқа алақтаумен болым.

Немеси Халық Демократиялық Республикасының астанасы — Аден деген қала осы екен той. Бір жағы Қызыл төңіз, бір жағы Аравия теңізімен жалғасып жаткан Аден бұғазы, қалайы коршап алғандай, Жан-жактың бәрі су, кекке қадалған сүймендей сүйрік шың-куздар. Қала катаарласа біткен биік төбелердің ара-арасына орналасқан тәрізді. Бірін айналып өтсөн, екіншісі алдыңған шыға келеді де, тагы да суға тірелесін. Аласа үйлер мен биік үйлер көбіне бірынғай бол келеді екен. Едәуір жүріп, ағылшынша «Голд Мур», яғни «Алтын жағалау» деп аталатын мейманханага тұмсық тіредік. Бір төбенің етегі мен тещіздің дәл жағасына орналасыпты. Ағылшындар сіра мәңгілік тұрамыз деп ойлатған болу керек, қаланың орталығынан қалта беріс оңашалау тәніш жерде сырты мен іші бірдей әдемі сая-жайға бар внерлерін салғаны көрініп тұр.

«Бүгін тынығыныз!» дегенге демалып жатыр едім. Түс ауа есік қағылды. Жүзі таные бол қалған Алькерши мен жұқа өнді, сүңгак денелі, мұрты бар бір жас жігіт келді. Ол бірден орысша сөйлей жөнеліп:

— Саламатеъз ба? Келуіңізбен! Мен сіздің тілмәшіңіз болам. Аты-жөнім Абдуль Магид Абдуль Қадыр. Магид дей беріңіз,— деп хал жағдайымды, қалай орналасқанымды, көйл күйімнің бәрін тәптіштеп сұрап жатыр.

Мен оның орысша тәп-тәуір сөйлем тұрғанына талқалғанымды жасыра алмадым:

— Кайдан үйрепгенсіз?

— Қашша айтқаимен, Ленинградта бес жыл оқытагым бар той.

— Солай ма?

— Иа, Крупская атындағы Мәдениет институтын бітіргенмің. Тіпті зейелім де сіздер жактан. Аты — Марина. Украинаның Сумы қаласынан. Бірге оқығанбыз.

— Сонымен, бізге күйеу бала болып шыктыныз той.

— Дәл солай. Сондыктан да мені қалай жұмсаймын десеңіз де еркіншізде. Мен сіздің карамагыңыздамын.

— Жок, Магид. Қерінше болсын.

Екеуіміз мәз бол күлесіп алдык. Осы сэтте Алькерши бірдене деп еді.

— Ал енді киінің. Төмсі түсейік,— деді Магид.

Ол осындағы Мәдениет министрлігінде істейді екен. Бұғаннан бастап кеткенімше тілмәш ретінде менімен бірге болатын түрі бар. Мейманхананың ішкі аула жағындағы бассейнің маңына жағалай столдар, орындықтар койылыпты. Соның біріне отыра кеттік. Алькерши жоспармен таныстырыды. Таңертесен кешке дейін бос уақыт калдырмаған сиякты. Тек қана Адениң өз басы емес, біраз провинцияларда болады екенин. Эрине, бір сапарда елдің барлық жағдайымен танысып шыгу мүмкін емес.

— Жоспар тығыздау болды той деймін. Аз уақыт икемге келмей жатыр. Бәрін де көрсеткіміз келеді-ак. Бірак амал жок,— деп Алькерши кешірім сұрағандай болады.— Оның үстіне сіз әлі солтустік Іеменге де баруға тиіссіз. Қосатының болса, айтыныз. Мен жоспармен келісетінімді сездірдім. Алькерши қағазын қалтасына салып койды. Енді сусын ішіп отырып, әр түрлі тақырыпты қозғап, әнгімелесіп кеттік. Бір мезгілде әнгіменің беті творчество жайына ауысты. Қайсымыз қандай мәселені көтеріп, қандай тақырыпқа жазып жүргенімізді сөз еттік. Манадан бергі жадырап, әзілдең күліп отырган Алькершидің жүзі осы тұста тұнжырай қалды.

— Туған жерінді жырлай алмағанин киын нарсе жок екен,— деді ол іштей қынжылып.— Жырламақ түгіл, атай да алмаймын. Анам да, туған-туыстарым да сол жақта қалды...

Мен түсіне қойдым. Іемен деп аталатын арабтың Сір елі, бір жұрты екіге болғаніп кеткен той. 1963 жылдың 14 казанында Радфай тауының койнауында ағылшын басқыншыларына карсы үлттық көтеріліс бурк стиен болатын. Содан 1967 жылғы 30 қараашада көп жылдық карулы күрестін аркасында онтустік Іемен халқы басқыншылардың бұгаудың сызырып тастап, Оңтұстік Іемен Халық Республикасын күрган-ды. Бұрынғы сұлтан, әкім-ағзамдардың сарайлары, шетелдің банктері, сауда, мәдениет орындары, табигат байлығы, бәрі де мемлекеттің мешігіне көшкен-ди. Қейінрек, 1970 жылы елдің аты сөз езгеріп, Іемен Халық Демократиялық Республикасы болып атанды да, астанасы — Аден қаласы болды. Ал енді, Іемениң еолтустік жағы монар-

хиялық биліктен күтілеңғанымен, одан артыкка бара алмады, яғни буржуазиялық шеңгелден аса алмай қалды. Алькершидің күйініп отырғаны осы жағдай еді. Ол:

— Косылатын күшіміз болар ма екен? Бірігуіміз көрек. Соңда гана елім-жұртым, тұған жерім деп ауыз толтырып айта алар едім-ау! — деп ауыр күрсініп алды.

Біз бұрыннан таныс адамдай шүйіркелесіп кетіп, үзактанған імелестік.

2.

Онтүстік Пеменің де көне тарихының тамыры тереңде жатқанын билетінбіз. Жана өмірге бет бурған соңы жылдардың өзінде де небір ауыр жағдайды бастап еткізгенін естіген едік. Міне, енді сол уақиғаның іздерін көзбен көруге реті келгендей. Адениң бураңаң көшесімен киташтай зулап, машинамыз бір төбенің бағына шыға келді. Екі қабатты жалғыз үй орналасқан шағын гана төбе екен. Одан әрі будан да білкін төбелер көрінеді. Теніз табан астында жатқандай. Жағалаудан сол алысырақ тізіліп бірнеше кеме тұр. Төбенің арғы жағынан қаланың бір бұрышы көзге шалынады.

— Бұл — Абдул Фаттах Исмаилдың музейі,— деді Магид.

Осыны естігендеге мем кәдімгідей толқып кеттім. Өйткені кешеден бері қаланың кай көшесіне бұрылсақ тақарсы алғымнаң катар салыған төрт адамның суреті кездесе берген. Өзгеше күрметке бөлентген бұл адамдар 1986 жылдың кантардагы бұліктеге каза тапқан осы республиканың бұрынғы басшылары екен. Бұларды бірінен бірін белектемей, аттарымен гана «Фаттах-Антарь-Мұслах-Шайх» деп атап кеттіні. Абдул Фаттах Исмаил — Социалистік партиясы Орталық Комитетінің секретары, Али Антарь — Жоғарғы Кеңес президентінің орынбасары, Салех Мұслах — Орталық партия комитетінің мүшесі, корғаның министрі, Али Шаих-Хади — Партиялық Бакылау комитетінің бастығы болып істеген. Эрте, Абдул Фаттах Исмаилдың Республикаға сініргең сибені асз зор екепі байқалады. Эттен, буырқанған күреске толы жалынды өмірінің кырк жеті жасында үзілгені екіншінші-ак. Пеменің солтүстік жағында туса да, Адендегі ағайындарына жеті жасында келіп, окута түсіп, білім алды. Он сегіз жасында енбекпен арадасып, Британия басқыншыларына қарсы үлттық майдан-

та белсендін катысады. 1967 жылғы тәуелсіздікке кол жеткен күрт өзгерісте Фаттахтын аткараған қызметі езгеше көрінді. Сол жылы Женевадагы конференцияда делегация баскарлып барған ол Египеттің белгілі мемлекет қайраткері Гамаль Абдель Насермен кездесіпті. Революциядан кейін де еш ішіндегі оншыл топ прогресске үмтүлған жаңалыктарды қабылдай коймай, біраз берет жасағанға ұқсайды. Фаттах мұғалімдік қызметтен Мәдениет министрлігі секілді қоңтеген когамдық мекемелерді баскарлып, содан партияның бас секретарлығына дейін котерілген. 1979 жылы Солтүстік Пемблемен қактығысты тоқтатуға себеп болып, келіеімге келген. Сол кезде үкімет басына келіп калған Али Насер деген өзінің арамдық ойын 1986 жылдың 13 кантарында жүзеге асырмак болған. Жиналыс болады деп, танертең барлық басшыларды шакыртып алыш, алдын ала лайындалған қастандық әрекет жасалады. Алдымен Али Аинтерь окка үшады. Насердің жендертері калғандарды атқылай бастайды. Атыс үстінде Фатахтың жеті күзетшісі окка үшады. Өзі жанталасып жүріп, бір автомобильге отырып, Орталық Комитеттің үйіне жете бергенде көшеден атылған зеңбіректің оғынан каза табады. Дәл осы сэтте жендертер партия басшыларының үйлерінде иысанға алыш, кемедегі зеңбіректен атқылапты. Семьяларымен, үрім-бугактарымен бірге құртып жібермек болған гой.

Міне енді, сол бір каралы күннің күәсіндей, күйік шалған жарады үйдің касында тұрмын. Шүрк-шүрк тесілген кабырлары гана калыпты. Кірпіштің арасына кіріп кеткен октар да көрінеді. Ештеңені өзгертушеген. Тек кана тәбесі жабылып, бул күнде музейге айналыпты. Табалдырықтан аттап кіре берісте-ак көзіме үйліген топырак, шыны, күлі аралас қоқыстар шалынды. Барі сол күйінде, сол күнгі калып. Тек бөлмелердің арасына адам жүретіндегі төсөніш көселип, жол салынған. Ка-быреалдарда түсінік жазулар мен Фаттахтың оркезде арқыллар түскен суреттері ілулі тұр. Ойтпесе, бұл екі қабатты үйдің бүкіл дүниесі-мұлкінен ештеңе де сау калмаган. Қоңылға жұбаныш бір жағдай, әйтеуір Фаттахтың жеті баласы мен әйелі Шарипа аман калыпты. Атылар алдында біреу телефон соғып, отбасы түгел үйде екенін біліп алған екен. Сосын, тек кана кеменің зеңбірегінен емес, тәмсігі көшे жақтаи танкіден, карсы алдындағы будан да білк төбеден жан-жақтан атқылалған.

Үйдең ешкімді шыгармай, алдын түрған автоматшылар барі өртепіп бітті-ау дегенде гана тайынты. Үй ішінде тілер ортадамы болмені паналяп, кас қарайып қараңы түскенде айтеуір сыйылып шығынты. Жана есік алдындағы сыртқы кабыргадан бірнеше баланы жетектен, бұғын жалтактан зытып бара жаткан үрелі әйелдің көлемді суретін көріп ем. Сол бір касіретті түнгі Фаттахтың отбасы бейнеленген екен гой.

Далаға шығып кабыргасы тесілген жарады үйге, жап-жакты, теменге көз жіберіп түр едік.

— Алау! — деді Магид жағалауға жақын жалғыз түрған кемені нұскап.— Осы үйді атқылағав кеме сол. Содан бері сол жерде зұлымдықтың белгісіндегі мелшиніп түр.

— Кеме кіналі емес шығар. Сүмдыққа барған сұрқия, қатығез канды колдар гой. Милары уланғандар гой еіро,— деп ойладым ішімнен.

Иә, не өмір, не өлім дегендегі, күтиеген ойран булік, қашжоса қыргып болғанра үксайды. Осы бір кайрылы уақиғаның іздерін әскери музейден де көрдім. Бір залы түгелімен осы қактығыска ариалған. Бұлікшілер астырттын едауір уақыт дайындалынты. Колға түскен күпия мәліметтері мен жасырын жоспарлары, шетелдік каружарактары соны аңғартқандай. Жиналысқа деп жиігілін алданып калып, үкімет пен партияның елуден аса басшылары апатқа үшыраган екен. Сонымен бірге баска да кенсе қызметкерлері, белсенділер, коммунистер нақастан күйіп кеткен көрінеді. Аден қаласы он күп бойы қыргын сөгіс алғанда айналынты. Кала тұрғышдары сусыз калған, үйлер кираган, байланыс үзілген.. Музейдің осы залишан сол күндердегі кайрылы жағдайды көз алдым елестеткендегі болдым.

Музейдің ор түрлі залишан Аден қаласының әр кезеңде сыр шерткендегі. Жағын бұл қалага XVI-ғасырдың басынан-ақ сұык колдар сұғанақтық жасай бастапты. Әуелі түріктер, соғын арылшиңдар кіріп кеткен. Сол кездегі ылаң, басқыншылардың үсқынсыз әрекет зомбылдықтары бейнеленген. Ағылшындардың өзі жүз жиырма тоғыз жыл билепті гой. Айрықша әсер етіп көңілді үйніттегі — Революция мен Женіс заңдары.

Біз кратер деп аталатын Адениң есік жағына келген едік. Багын бір заманда осы арадан вулкан атылып, алға котан жер оймактай ойылып калған екен. Аден ең алғаш осынау зор шүңқырды паналяп, орын теуіпті.

Теніз жакка шығатын қакпа жасап алған, төңірегінің бәрі бійк күз. Сол қақпадаң қайтадаң етіп, тенізге қарай бет бұрдық. Енді Кішкентай Адев, яғни Ассогра деп аталатын ауданға келе жатқан сияктымыз. Эдемі бійк үйлері бар, әжентеуір үлкен кала деуге болады. Жолшыбай мұнай өндійтін завод, су электростанциясы, электр стансиялардың тұсынан өттік. Таңкаларлық бір жағдай, бұл арада бұрын теніздің сұы болған деседі. Сену қын. Сонау шағын аралды жермен жалғастырып, шаңы буркыраған күмді кен далаға айналтырып жіберіпти. Бәссе, жана келе жатқанда екі жақтан да теніз көрініп еді. Ешкайда сокнадық. Бұл сапар — жәй жер көрсету екен. Біздің мейманхананың кары бетінде бір арал мойнын созып тұрган болатын. Оттың шақырымдай исүріп, айналып келгеніміз — әлгі аралдың өзі болып шыкты. Былай карағанда қол созым-ак жерде тұр.

— Осы арадан көпір салынса, бес-ак минуттік жер,— дейді Магид.— Тұбінде ол да болатын шығар. Оған сенеміз. Эзір еліміздің экономикалық жағдайы оған мүмкіншілік бермей тұр ғой. Шамалы күтуге тұра келеді.

3.

1963 жылғы 14 казандығы революция осы біз келіп тұрган Лахдж провинциясының маңайында бұрк етіп, бүкіл олға канатын жайып таралып кеткен екен. Аденің шыға жазық күмді даланы кесіп өтіп, эдемі бір бақтың ішіне кіріп кеттік. Тұрлі ағашы мол саялы сол бақтың көлеңкесінде партия қызметкері Мухаммед Абдурахман эль-Агадимен әңгімелесіп отырмыз.

Мынау баққа тегін әкелмесген екен. Өзіндік сипаты бар көрінді. Бұл бұрынғы бір сұлтаның інісінің мекенжайы болып шыкты. Қазір музейге айналдырмак. Бақтың іші едәуір қөлемді. Оның өзі корғаның министрі болған екен. Аты — Ахмед Фадел бен Али. Бірак әскери атағымен, яғни командор болып аталып кетіпти. Мемлекет жұмысынан гөрі, өнермен көп шұғылдаған. Өзіңші, әрі өлең жазған. Сондай бір жаңы нәзік өзгеше адам болса керек. Сондыктан да халық өзін мейліншесінде көрілген екен. Ол, әсіресе, өткен өмір шежіресі жаһында, Аденнің тарихы туралы көбірек жазған. Мұзықадан да хабары мол болыпты. Сұлтан ағасы қайтыс болғанда да оның орнын баскысы келмей, өнер жолын қууга белірі бугац көрінеді. Мына бақшадағы тұрлар

агаштарды эр жерден, әсіресе Индиядан әкеліп етіп кеткен де өзі екен. Осынау командордың ықпалы ма, кім білсін, әйтсеір осы өлтке өнерге бейім деседі. Өзгелерге үқсамайтын өз әүен-үндері болек, өзіндік музыкалық аспаптары да бар дейді.

Революциядан бұрын мұлде артта қалған қараңы өнір екен. Ешқандай мектеп те болған емес. Дәрігер атаулының карасы көрінбекен. Аурулар Адевге жеткенше жолшыбай дүние сала берген. Саяси сауаттары алі де шамалы сиякты. Дегенмен, бұл күнде мұнда Ауылшаразулық институты мен партия мектебі бар көрінеді. Музей, кітапхана, театрдың барына қарағанда, мәдениеттің орталығына айналып бара жатқандай. Канша айтқанмен жарты миллион халқы бар өлкеден мұндайды күту — занды шығар деп ойладым. Оның үстінде үкімет барлық жағдайды жасауга барынша талпынып жатқаның аңгарсандаймын.

— Эрине,— деп Абдурахман әль-Авади әңгімесін ариан қарай жаһастырады.— Әлі де шешілмеген, шешілдетін мәселелеріміз көп. Алдымызды көп міндеттер түр. Біз әзір жана өмірдің табалдырығындаға турған секілдіміз. Төрге шығу үшін, ілгері жылжұмызың керек. Әзір пәлендей асып-тасып жатқан байлығымыз жок. Жақындаға мұнай пайда бола бастады. Әлі қашама жеріміз игерілмей жатыр. Табигатымыз да тым катал. Құргақшылықтың зардабын тартып келеміз. Жаңибыр деген айтар бойы оралмайтын сағыштың көнінің мұнда. Бізде жалпы өзен жок қой. Тубан дейтін кішігірім солтүстік жақтан келетін бір өзен бар, бірақ ол күрмеуге келмейді. Су мәселеесі бізді қатты голгайтады. Кынышылдықтар, орнаве, барышылых. Еліміздің экономикалық жағы енді-чүлдіғана көтеріліп келеді ғой.

Әңгіме арасында бір білгенім, Абдурахман 1987 жылда Кнес университетінің философия факультетін бітіріп келген екен. Осы өнірдегі идеология мәселеесімен шұғылдауды, Өзі жиырма тогыз жаста. Төрт кыз, бір уаң — бес білгесін бар. «Жақында алтуу болады», дейді. Оның жаистагы үлкен кызы екінші класта оқитын көрінеді. Жаңо-жас басымен жоғарғы білім де алғып, үлкен отбасы болып та үлгерепіне іштей риза болды.

— Біздің өлкеде жиырма мыңдай социалистік партияны мүшесі бар,— деді бір кезде Абдурахман әңгіменің бетін өзінен басқа жаққа бұрының келгендей.— Қасподак мүшелерімен бірлесе отырып, халық арасын-

да тиісті тәрбие жұмысын аткарып келеміз. Қазір бірте-
бірте ескілік салт қалып келе жатқанымен, діншілдік
деген әлі де басым. Сан гасыр бойға сінші қалған әдет-
ті бірден күрт өзгерту мүмкін емес кой. Дінге сенуші-
лердің дәстүрі сақталып келеді. Ондай жағдайда біз
әртүрлі мәдени шараларды араластырып, жүргізілік-
пен жалғастыруға талпынамыз. Қысқасы, әр жағдайда
әртүрлі жақалыктар енгізуге бейімделіп келеміз.

Әңгімеге құлак түре, жан-жағыма қарайлан отыр-
едім, бір мезгілде менің көзім жапырактары канға бо-
ялағандай қып-қызыл ағашқа түсті. Әлден уақыт соның
жайын сұрадым.

— О, бұл ағаштың аты — әльге Ханнамия, бірақ біз
«дозак» деп атайды.

— Сондай әдемі ағашты қалай дозак деуге болады,
Кайта, көздің нұрын тартып-ак түр емес пе?

— Әдемі болғанымен айлакер, ку ағаш. Ешқандай
нісі жок. Ніс болмаған сон, тіршілігінен не пайда? Со-
нау тұрган ясман, анау фоль, мынау кади деген ағаш-
тардың жөні басқа. Олардың нісі бұркыраған жапы-
рактарын әйелдер мойнына, шаштарына қыстырып ала-
ды. Әдемілікті соларға тенейді. Оны айтасыз, бізде
Бахор деп аталатын тае бар. Титімдей бір түйірін отқа-
салса, этір сиякты сүйкімді бір ніс шыгады. Мұны мей-
рам күндері, салтанатты бір шактарда пайдаланады.
Әсіресе әйелдер оның нісіне құмар келеді. Тіпті кімде-
рін де сол отқа қактац, нісін сіндіріп алады.

— Сіз кеткенше сол тастың бір түйірін тауып беруге
тырысайын. Тәтейге алып бааратыз,— деп Магид те-
сөзге араласып, күлдіріп алды.

Енді жергілікті жазушылармен қездесуге желеміз.
Бұрынны сарайлардың бірі болу керек, үлкен мекен-
жайдың екінші қабының көтерілін, кең бөлменің таба-
дырығын аттай беріп едік, менің көзім бірден жерге тө-
сөлген көрпе, жастыктарға түсті. Біреуінің үйі ме десем,
Жазушылар одагының осындағы бөлімшесінің кеңесі
болып шыкты. Бізді кирсы алған бірі жае, бірі етделеу
екі адам кайда отырғызырын білмей, зуелі сақталған
калып, бұрынша үолі тұрган орындықтарды әкен бер-
ді. Етделеуі — Одактың осы аймактағы орынбасары
Салех Насив деген белгілі ақыны екен. Жиырма жаңаш-
шын жаза бастапты, казір елу үште. «Махаббатқа не-

жетсін» деген кітабы жарық көрген. «Отан туралы жырлар» атты екінші кітабы сінді шыққалы жатқан көрінеді. Жастауының аты — Абдулла Ашшариф. Бұл да акын. Түнгыш кітабын әзірлеуге кірісінті. Эзір газет, журналдарда жарияланып тұрады. Абдулла соның бірге ептең прозамен де, журналистикамен де шүгілданып жүр екен.

Кошегідей жазық дала емес, бүтін Аравия бұғазын жағалап отырдық. Аденнен елу шакырымдай екен. Келтепіміз — Абъян деп аталатын провинция. Біз бірден Мәдениет Сарайына тұмсық тіредік. Бір гажабы, мұның директоры Мухаммед Зебиһ-Яхия есімді азамат та 1981 жылы Москвадагы Жоғарғы партия мектебін бітіріп келіпті. Үш жүз жетіс мың адамы бар бұл аймақ пегізін ауыл шаруашылығымен шүгілданады екен. Кооперативтік енбек тәсіліне көшкен. Республика бойынша жемістің алпыс проценті осында өнертін болып шыкты. Оның ішінде банан, манго, қарбыз, кауын, кияр, капуста секілді өнімдер бар көрінеді. Сонымен бірге макта да, жүгері де өсіреді. Ең басты кәсіптері, әрине, балық аулау. Консерві заводы бар. Бұл аймактың күрамында төрт аудан, он екі орталық усадьба бар екенін белдік.

— Ал енді Мәдениет Сарайымызды көрініз,— деді бір мезгілде Мұхаммед.

Мәдениет Сарайының жаңында кітапхана, суретшілердің залы, өзіндік музейі бар екен. Соның бәрін қызықташ көріп шыктық. Бұдан кейін Мұхаммед бізді паркке алып келді. Едауір жерді алып жатыр. Ішінде стадионы, азық театры бар. Театр бес мың адамға лайықталған, кейде он мың адам да сыйн кетеді дейді. Ол де қурылғас жүріп жатқанға үксайды. Мейманхана, жатакхана секілді шағын үйлер салынуда. Барнен бұрын маган катты эсер еткен жағдай — зор Ескерткіш еді. Бұл — 1986 жылғы қантар даты бүліктे каза тапқандарга ариалған екен. Бәрі біткен, тек сінді сол апат болған қырық адамның аты-жөнни жазу тапа калынты. Еді үшін жаңды піда еткен боздактардың руҳына басып, іззет досадық. Аз уақыттың ішінде осыншама ейселе Ескерткішті орынды та үлгіріпті. Осының өзі жаңа емірте бет бурған елдін, халықтың ішін тілек, шетін білдіргендей. Жарқын болашак үшін күрбаш болғандар ешукытта умытылуға тиісті емес. Мениң ойымды сезгендей, Мұхаммед!

— Халқымыз партияның саясатын күптайды — деді.— Ең алдымен. Кедей-шаруа, одан кейін кәсіп одактарының белсенді мүшелері көп көмектесуде. Бәрінен бұрын, мықты көмекті еіздің елден көріп отырмыз. Эйтепсе, бір мың бес жүз гектар жерді аршип, өндеп, өнім алу — өзіміздің колымыздан келмес еді.

Аденге қайтып келе жатып, аруаналар жайылған белес-белес күм даға жалтактай отырып, «мына өнірді итеру үшін де әлі біраз уақыт керек-ау!» деп ойладым. Аденнің ашық аспана аясына ала берді.

ХАДРАМАУТ ӨЛКЕСІНДЕ

1.

Бұғынгі үйқының мәнісі болмады. Таңғы төртте аэропортка келіп, Хадрамаут өлкесіндегі Сейун деп аталағы қалага үштық. Оның алдында, кешкі тамақтан кейін, Алькерши мен Магид: «Енді, ән тындаң қайтайды» деп мені Аденнің бір шетіне ала жөнелген еді. Ән десе кімнің құлагы елеңдемейді? Ұнтыға, құмарта келген едім. Мемлекеттік ән-би ансамблі кезекті бір концертке дайындық жүргізіп жатыр екен. Біз үшін бірнеше ән орындаған берді. Тілін түсінбесsem де, құлакқа жағымды сондай бір нәзік, сырлы, сазды әуендер. Өзіміздің кейір халық әндеріне үқсан кететін де жерлері бар шыкты. Эйтеуір бойды шымырлатып еріксіз билеп алады. Бул ансамбльдің негізін қалаган армян жігіті Альберт Турбексян деген болын шыкты. Ол алты жылдай істеп кетінген. Қазір Анвар Абухалиф басқарады екен. Ленинградтың Мәдениет институтын бітіріп келген көрінеді. Менің тілмәшім Магид те біркезде осы ансамбльдің бишилдер тобына қатысып, әлемнің біраз жерін шарлапты. Кубала, біздің елде де болған. Кейін окуга түскен соң гана, мәдениеттің басқа саласымен кеткен. Әнде құлак күршын қандырганнан кейін, екінші залдан акробаттардың өнерін көрдік. Сейтіп, мейманханага оралғаша түншіл бір уағы болған еді.

Бір жарым сағаттай үшып, Сейун қаласына қондық. Жана, қалага жакындағанда бергенде тақтайдай теп-тегіс тақыр жер көріп едім. Кей тұстары тілім-тілім болып, жарылып кеткендей. Жерге қонғанда гана байқадым,

алті такыр дегенім — тау бол шыкты. Бул да табиғаттың бір қызық жаратылышы төрізді. Бір заманда сұзың тубі болғанға үксайды. Сейнін каласын екі жактан білжарқабак коршап алғандай. Кәдімгі шың-күздан кем емес, етегі жасыл көгал.

«Әс-салам» деген мейманханаға орынадасып, сәл тұныстаганиң кейін, Магнда екеуіміз бізді қарсы аттан жергілікті жазушылардың соңына ердік. Екі кабат үйдің асты Эдеби музей де, үсті осы өлкедегі Жазушылар одагы бөлімшесінің көңесі екен. Дүшелі астынғы бөлмені көрдік. Мұнда осы музейді күрастырган Али Ахмад Ба Касирдене бастап, откен-кеткен, көзі тірі белгілі жазушылардың суреттері койылғанты. Орине, әзір жұпывылау ғана. Тұбиде толыктыра, молыктыра түсестін болу керек. Азын-аулак кітаптар тұр. Бул да болса, елке басшыларының әдебиетті қадірлейтінін танытқандай.

Екінші кабаттағы сенекте аяқ киімді қалдырып, ішке кірдік. Төсөніштен басқа түгі жок кең бөлмені жағалай малдасын күрып отыра-отыра кеттік. Элгінде музейді көріп жүріп, өзімізден бір жерлес жас жігітпен танысанған едім. Ленинградтың Шығыстану институтының гылыми қызметкері, тарих ғылымының кандидаты Александр Дмитриевич Кныш дейтін елгезек, сакалды жігіт арабша тәп-тәуір біледі екен. Магнан біраз жатдайды түсіндіріп беріп еді. Ариайы экспедициямен жыл сайын уш-ай бойы осы аймакта болып қайтатын көрінеді. Александрды қасыма алып отырды.

Бүгін өздерінің бурын жоспарланған кезекті бір жиналымы екен. Бізді осыған адепті шакырыпты. Жиынның мәнісі, яғни күн тәртібі — азаттық үшін куресте казатаңқандарды еске алу. Іргеге арка сүйен отырған отызшақты адам тына қалды. Сөз басталып кетті. Бастаған Бахишиби еді:

— Өздерінің малім бүтінгі кеш арамыздан өткен курескерлерді еске алуға ариалып отыр. Солардың екебін тұлға төвек етейік. Оларды ұмытуға тиісті емесіз. Сосын алдагы уақытта қандай шараларды жүзеге асырамыз? Осы жайында да акылдасып алғанымыз жең болар.

Сол-ақ екен, отырғандар бірінен соң бірі үлп әкетіп, сезді туындаатты. Сейлеушілердің алдына магнитофон барын қалады. Бәрі де жазылып қалып жатыр. Бір мезгілде Аль-Амерік деңгел жазушы соғ алып, соң бір кездегі уақыта жайлы сыр шергіті. Естімегендер білемін де-

төндөй осы, Хадрамаут өлкесінің сол караты күнгі күйін баян етті. Ақпанның бірі күні бүкіл халық демонстрацияға шықса керек. Ағылшындар оқтың астына алышты. Қашшама адам нақартап қаза тапқан. Мундай озбырлықты қалай ұмытуға болады? Сондыктан да осы күнді дәйім еске түсіріп отырады екен. Ол ағылшын баскыштыарының баска да жұғымсыз қылыштарын ашкерелеп, үзак сөйлемді.

— Міне, міне,— деп Бахишбаи оның ойын өрбітіп, жалғастырып кетті.— Осы бір тақырыпты әлі де терендете түсіміз керек. Азаттыққа қолымыз қалай жеткені жайлы әлі де жаңа шығармалар жазуға баріміз де міндеттіміз. Ұлы мақсат үшін бәрін де, тіпті жанды да күрбап ету — парыз. Анау шайт болған ардагерлеріміз осындағы парызды үстанған еді гой. Ондай жандар біздің Неменде көп. Ұлы мақсатқа жаңын пидә еткендерді халық ешуақытта ұмытпайды. Біз бүтін Зубейри, Абдель Фаттах, Маушики секілді керемет қалам нелерінің есімдерін сүйіспеншілік күрметпен еске аламыз.

Бұдан кейін бірнеше адам әлгі аталған ақындардың өлеңдерін оқып берді. Жаңа серпіліске ұмтылған батыл да тың ойлын үшкіндары сезіледі. Зубейридің бір өлеңінен «Мейлі біздің өлтік деңемізді тауғып үйсе де, бәрі бір максатымызға жетпей тынбаймый!» деген түйінді аңғардық. Абдель Фаттахтың жырларынан саяси тақырыптың, революцияның лебі ескендей. Эйтеуір оқылған өлеңдердің бәрі де жаңа түрмисты насиҳаттауга бағыталғанын байқадық. Осыдан кейін отыргандар орындарынан тұрып, қаза тапқандарды үнсіз естеріне алым, ізет білдірді.

Сөз арасында әркім кейбір пікірлерін де айтып қалран еді.

— Немен елшің тарихы тереңде жатыр еой. Үнемі куресіп еткен, тыным таптаған. Азаттық үшін күрбап болғандар аз ба? Бірнеше ғана адамың төңірегінен шыға алмадық. Алдағы уақытта осы жағдайда ескеруіміз керек,— деп біреуі ой тастады.

Екінші біреу оңтүстік пей солтүстік Неменің қарым-қатынас жағдайына токталды. Енді біреу Зубейри мен Маушикідің қазасы белгісіз екенин білдіріп, осы мәселені тексеріп, анығына жету керектігін ескергітті. Кейде бірімен бірі келіспейтін жайтерін де жасыра алмады. Әркім өзінше топшылайды. Эйтеуір бір ашық әңгіме болған еді.

Бәрі бітті-ау дегенде, магнитофон жылжып менің алдыма келіп қалды. Сөздің кезегі келгенің сезіп, сей-лай жөнелдім. Алдымен мынау мәжілістің маңызына тоқталып, ишілікті іс екенін айрықша атап өттім.

— Мұндағы еске алу деген бізде де бар. Бірак біз азын-аулак адам емес, бүкіл ел болып еске аламыз. Яғни, жыл сайын майдын төгізы күні белгілі бір уақытта кала мей далада, жер мениккөте, су үстінде, кім қай тұста болса сонда, үлкен-кіші, кәрі-жасымыз, бәріміз Ұлы Отан соғысында апат болған жиырма миллион бауырларымызды бір миңут тік тұрыш еске түсіреміз. Бір минуттік үнсіздік алдың ала жарияланады,— деп бастадым да, содан кейін елдің қазіргі жағдайын айтып кеттім. Қоңтеген сұрақтарға жауап беру едәуір уақыт алды.

2.

Каланың дәл ортасында ак желкендей қанатын жаңып, бәрінен бінк, көзге оқшау көрініп енселі бір үй тур еді. Бір кездегі сұлтанның сарайы болған екен. Қазір үлттық музейге айналынты. Тіпті революцияның еарайы деп те атайдын көрінеді. Республиканың барлық түкпірінен осында келіп, ел мен жердің откен тарихымен танысып жетатын тәрізді. Бес жұз мың кітап сақталған кітапханасы бар. Мәдениет үйі де осында ориялассақ! Әрі жазушы, әрі тарихшы, музейдің директоры Абдул Калир Мұхаммед Ассаббармен біраз әңгімелескеншің кейін, залдарды аралап кеттік. Тұрмыс-салт, көне куралдар, ескі квімдер мен заттар, ыдыс-аяктар, ауылшаруашылық, сибек салындары, революцияға байланысты іс-әрекеттер, сонау көне замандардың түрган мекені, тіршіліктері... Сонын бәрі елдің барлық аймагынан табылған зат, дүниелер жиналған екен.

Кешеден бері өзінің машинасымен аралатып журген мосқалдау жылы жүзді, биязы драматург Абдулла Мұхаммед Эссақтаф бізді енді Шиван деп аталатын қалаға әкеле жатты. Алпыс сөзің жасты беруге болмайды, жүріс-тұрысы соңдай ширак, шашаш. Басына орамад тартып, юбка күп алған. Бұл елдің еркектері кілен осылай кинеді. Оны фута деп атайды екен. Үйрепбеген көз обел, еркекті бірден ажыратта алмай қалады. Аяқ кімдері де біркелкі. Жалаң аяққа сайдал іліп алады. Тек қана әйелдері бетін де көрсетпей, чадра, яғни кара

кім жамылады. Қыстың өзінде күндері жылы, жазда тұншықтай қалай жүретіндерін кім білсін. Қоңе заманнай бері қалыптасып қалған салт-дәстүрдің шырмауынан әлі де шыға алмай келе жатқан сиякты. «Әр елдің салты басқа» деген осы. Әсәткафтың жырма үш кітабы нығыты. Он жеті пьеса жазған. Сонымен бірге скрипка тартатын да өнері бар екен. Бұрын мәдениет белімін басқарып келген. Казір пенсияда. Жолшыбай артүрлі тақырыпка әнгімелесіп келе жатып, Шиванга жетіп қалыпты.

Шағын дөнеске орналасқан бір корғаниның ішіне еніп кетіп едік. Бірімен бірі иін тіресіп тұтасып тұрған сегіз, тоғыз қабат биік үйлер алдымыздан шыға келді. Шиван — будан бір мын бес жұз жыл бұрын орын тепкен көне кала болып шыкты. Жаяу араладык. Қошелері сондай тар, бір машинағана сиярлыктай. Соның өзінде де машина да, мотоцикл де шанды бұркыратып адамдармен бірге саирылысын, сендей соғылысып жүре береді екен. Қош тәртібі деген, әрине, сакталмайды, Алды-артына карайлай журмесен, қағып кете жаздайды. Шаң араласқан тымық ауа тынысты тарылтқаидай. Ерсілі-карының ағылыш жатқан жергілікті тұрғындар оны елейтіп емес. Адам деген қандай болмасын тұрмыс, жағдайға бейімделгіш келеді той. Биік үйлердің терезелері әр түрлі. Бірі — үлкен, бірі — кішігірім, шағын тесік тәрізді. Соғысы — әйелдер тұратын бөлме екен. Жалпы, әйелдердің жүретін жолдары да бөлек болған. Шиванның өзгешелігі сол — бір кеңдегі бұқіл Аравия сліндегі әрі шымниан салынған, әрі өте биік үйлері бар тұңғыш кала болып шыкты. Сондыктан да, бұл кала Біріккен Ұлттар Ұйымының бақылауында екен. Қираған, шетінеген жерлері болса, унемі өндеп-жөндей отыруға міндетті көрінеді. Дөнеске орналасқанымен Шиванның аржак іргесі биік тауға тіреліп тұрғанын байқадым.

Жазушылар одағының үйіне кайта оралып, кешегі бөлмеде тағы бас түйістік. Қош көрген кейір таңыс жүздермен тагы да дидараастык. Бүгінгі мәжілісті «Әдебиет кеші» деп жарияладап, кешегідей Махфуз Салых Бахишбап ақынның өзі бастап кетті. Ол осы күнгі поэзияның жағдайына шамалы шолу жасады.

— Біздің ақындарымыз казір негізінен еңбекті дәрілтеп, еңбек адамдарын жырлайды. Еліміздегі болып жатқан жаңалық өзгерістерді жыр етеді. Сонымен бірге

мерекелік күндерді де ұмытпаймыз. Сайып келгенде жырлайтынымыз — адам тәгіры, адамның қамы, ёліміздің болашагы. Сөз жок, біздің ақындарымыз да осы жонінде қатты толғаңыс, тебіреніс үстінде. Барлық ізгілікті ойларын ортага салуда,— дей келіп, Бахишбап бір өлеңін оқып берді.

Гаффар Мұхаммед Ассақәф сез алғы, араб поэзиясының басқа үлгілерінен Хадрамаут ақындарының сәл өзгешелігін айтты. Ибн Тамам секілді көне ақындарға еліктеушілік бар екен. Мәселең, бір әріптен баставып, сол әріптен бітептің өлеңдер жазылады. Соның долелі ретінде изіпци бір өлеңін оқып берді.

Халық ақыны Насер Еслэм Бин-Насер бірден өлеңін оқы жөнелді. Кедейлердің Бірінші съезіне ариаған дүниесі екен. Еңбекті жырлайды: «...Жана гана бір істі тындырып едім, енді кайтадан бастаймын. Қүн-түні тыным таптаймын. Осылай өте бермек бар күнім. Куанышылық болса, пальма да солады гой, адам да солай Бұрын айта алмаганды, енді айтатын күн туды...»

Мен де караш калғаным жок, бейбітшілік тақырыбына әринелгай бірер өлеңімді оқып бердім. Өлсенмен гана құтылуға болмады. Тіпті еліміз жайында, өз республикам туралы, совет әдебиетіміздің қазіргі хал ахуалы жақында біраз баяндап бердім. Едауір уақыт оте де, қозгалатын түрлері білінбейді. Бір мезгіл сұракты жаудырды-ай келіп. Әлден уақыт, төр ағасы бірдене деп қозгала беріп еді, барі өре тұра кен, басқа болмеге кіріп кетті. «Мұнысы несі?» деп мен Магидке караш едім:

— Намаздың уақыты болып калды. Қазір дүгалағын оқып, бес минутте кайтып келеді.— деді ол.

— Сен бармайсың ба? — деп едім.

— Онымен шұғылданып көргемін жок,— деп Магид күлді.

Сол жағында жарай бұрылдып едім, іргеге жабысып отырған жаистар да қозғалмады. Сейткенше болған жок, тұрып кеткендер кайта оралып, орындарына отыра қалысты. Ұзілген сұрактар кайтадан жауды. Эдебиет мәселеңінің шептерінен шығып, еліміздегі жариялылық-ка байланысты болып жатқай жетдайларды баяндауға тұра келді. Сейтің әнгіме қайтадан жалғасты.

Жырма шакырымдай жүріп, Трим қаласына келдік. Біздің заманымыздан төрт гасыр бұрын іргесін қалаған бұл да бір көне кала екен. Содан бір қамал ғана сакталыты. Казір жөнге келтіріп жатқан қорінеді. Жергілікті үкімет басшылары тұратын сияқты. Республика бойынша халқының саны жағынан бұл Аден мей Муккаддан кейінгі ушінші қала екен. Бұл қала да өзгелдердей бір кездегі өзеннің арнасына орналасыпты. Сол бір дәуірде өріс ала бастаған мәдениеттің әжептеуір орталығы болғанға ұксайды. Аль-Шатри, Абу Бакр секілді белгілі ғалымдар өмір сүрген бұл арада. Небір атақты сәулетші шеберлер де болыты. Аль-Михлар дең аталатын ірі мешіттің данкы өз алдына.

Бәрінен бұрын мени елең еткізген үлкен кітапханасы еді. Соның директоры, әрі акын Али Салям Мұктардың айтуыша мұнда XI гасырдан бастап, кітаптар сактаулы екен. Демек, онтүстік Іемендең бірден бір көне кітапхана болып шыкты. Дүниe жүзіндегі кейбір кітаптың жалғыз ғана данасы осында қорінеді. Бұл, әрине, сирек кездесетіп жағдай. Осыдан-ақ мынау шанырактың маңызын түсінгендеймін. Ең соңғысы бұдан жүз елу жыл бұрын шыққан кітаптар екен. Негізінен Арабияның тарихына, физика, химия секілді ғалымына, әдебиет және енерге байланысты енбектер. Бұл баға жетпес мол қазынаның кадырын түсінген үкімет 1982 жылы соны сактау жөнінде арнағы қаулы алыты. Зерттеу маселесімен шұғылданған ғалымдар мей студенттер жаш-жактан келіп-кетіп жатады екен. Директордың өзі де осынау Хадрамаут өлкесінің, сонымен бірге дәл осы қаланың да өткен-кеткен тарихын жазуға ат салысыпты. Арасында келген студенттерге тәлім сабак беріп тұратын қорінеді. Алтынмен айшықталып, қолмен көшірілген Мухаммед пайғамбардың кітабын қорсетті.

Кітапханадан шығып, қаланы жаяу аралап келе жатыр одік, мениң құлағыма таныс тіл шалына кетті. Екінші адам орысша сөйлесіп тұр еді. Мен бұрылым:

- Қайдансыздар? — деп сұрадым.
- Кенес Одагынац. Бірақ осында турамыз,
- Қалайша?
- Осында жұмыска келген мамандармыз рой. Өзіміз бір ауылмыз. Осы маңайда, алыс емес. Келіңіз.

Тұған елден алыста сибек етіп жүрген жерлестерге соктай кету мүмкін емес еді. Түстен кейін сал бос уақытты пайдаланып, барып қайттым. Каланың шет жағын ала орналасыптың Сырты коршалған бір келкі бір кабат үйлер. Расында да шаш-шагын ауылдың өзі. Кең қакпадан кіре бергенде бүкіл маңайды жаңғыртып, радиодан тәнис әндер шырқалып жатты. Қішкентай балалар шарқурып зырылдан обынды согып жур. Мен өзіміздің бір совхоз орталығына келтіндегі сезіндім. Багаца жолық-кан енгезердей жігіт кездесе кетті. Бұл — осы Баздың бастығы Дмитрий Григорьевич Махно болатын. Киевтегі келген. Мамандығы — геофизик. Жағдайларымен тәнисстыра жеңелді:

— Біз, негізінен мұнайшылармыз. Мұнда жүз отбасы тұрады. Небәрі үш жүздей адам бармыз. Борі де балаларымен келген. Өзіміздің бастауыш мектебіміз бар. Екі оқытушы арийы жіберілген. Қалғандары өзіміздің айелдеріміз. Шарт бойынша екі жыл істептіміз керек. Кейбір семьялар келесі кезеңге де қалып кояды. Жағдайымыз жақсы. Табысымыз да жаман емес. Жергілікті ұалық бізді сондай силайды. Табигаттына, ауа райына да үйреніп алды.

Махно отыз сегіз жаста екей, Алматыда әскер катарында болынты. Елдің жаңа нақтыстарын сұрап жатыр. Қасымызға қонырқай жүзді бір жігіт тәнис еді. Мирмұхсин Қебілев екі баласы, айелімен Бухара облысынан келіпті. Тағы бір жігіт қосылды. Бұл — Зекенов Ахмет-кали деген Еурасстан келген технолог екен.

— Бес қазак отбасы бармыз,— деді ол.— Исаев жолдағас, Нұғиров Шынайбек, Кисметов Геннадий Гурьев облысынан да, Болатов Серік Ораллан. Мен өзім екі балам, айелімен келтем. Айна 230 динара аламни. Қерегінше жұмсағымыз, кваганын елге аударада. Хал-ахуд жақсы. Ал, мұнай дегениңіз барышылық, тіпті та-сып жатыр деуге болады. Сонда да іздеудеміз, көзудамыз. Жаңа гана бас көтеріп келе жатқан елге көмектесу парызымыз той.

Алыста жүрген жерлестердің ак инеттеріне сүйсіліп қалған едім. Үакияттың тығыздығынан жиоды дастархана да жарай алмай, кейін оралдық. Себебі жергілікті жазуышылармен сонғы рет сұхнатасуға тиісті едік.

Бізді мейманхана үзласындағы бассейнін касында күтіп отыр екен. Осындағы белікшешін бастығы Салим Зайн Бахмейдтің өзі бастап, әшімелесін кеттік. Соң

арасында мес жазушылардың түрмис-халіш, тіршілік жағдайларын білгім келіп еді.

— Эзірше жағдай мәз емес,— деді Бахмейд.— Біздің қандай болмасын жазушыларымыз, әйтеуір, бір жерде қызмет істейді. Әйтпесе күн көре алмайды. Тек қана жазумен шүткілданып, соны ғана кәсіп ету күни. Қаламақы дегенді біле бермейді. Кітап шыгару мәселе сін жөнді жолға жойылмай келеді. Биыл Мәдениет министрлігі бес кітап шығарып береміз деп уәде берген еді. Онын не боларын білмейміз. «Ұшқын» деп аталатын әлкелік газетте ғана біреу-сарап бірдене шытып тұрады. Ал кейбір жеке баспадан шықкан кітаптарға ештеңе алмайды. Драматург те шысасын тегін қойдырады. Пьесаны жазған адам да, оны қойған да, ойнаушылар да көбіне қаламақы, жал ақы дегенді білмейді. Сол, жүртка көрсеткендеріне риза. Қаламгерлеріміз бәрібір жазу үстінде. Жаңа шығармалар беруде. Жазушылар одагының жиырма мүшесі бар. Әр серсенбіде бас косып, қолжақба талқылап отырамыз.

Салим Зайн Бахмейд белгілі жоспар бойынша жасалып жатқан басқа да шаруаларын айтты. Студенттермен де кездесіп тұрады екен. Бөлімше 1974 жылы құрылды. Алғашкы кезде жиналатын баспана да болмай, едәуір киыншылыктарға ұшырапты. Қазір жағдай бірте-бірте жақсарып келе жатканға ұксайды. Халықтың да түрмиси түзеле бастағанын баян етті. Бұрын сұлтан-ағзамдардың тұсында кедейлер жердің иесіне өнімнің токсан процентін беріп, өздері аш-жалаңаш калеа, қазір бақаша жағдай дейді. Бұл күнде кооператив мүшелері үкіметке не бәрі он сегіз процентін ғана өтеп, қалғандарын өздері пайдаланады екен. Бұл өзгеріске жүртшылық қуапын біле алмайтын көрінеді.

Күннің батқанына біраз уақыт бол қалған еді. Танғы алтыда Адешге ұшпақпаз, Сейуидегі достарға ризалық инет білдіріп, иғі тілекнен хош айтыстық.

САНАНЫҢ САЛҚЫН САМАЛЫ

1.

Көз үйрептеген тапыс төбелер, таныс үйлер, таные көшмелер қайтадан алдынан шыкты. Адениң, әсіресе Мадрам, яғни революционер деп аталатын көннесін үнап калған еді. Екі жактағы алты-жеті кабатты тұтас са-

дынған үйлер ор түрлі түске боялғандай. Жана өмірге, бет атап ескі қалапың жаңа көркі, жаңа сипаты тәрізді. Адендегі бетке үстар бас көшесі екені атынан да, затынан да көріп түр.

Адендегі мемлекеттік кітапханасы да соңғай кетуге болмады, 1980 жылы ашылған екен. Эзірше он мындағы кітап, жынырақ сегіз мың газет, журналдар бар көрінеді. Оның ішінде революцияға дейінгі откес жылдардағы кітаптар да бар дейді. Директоры Хасен Москвадагы Ленин атындағы кітапханасы деген алтысын айтып жатты. Орыс тіліндегі кітаптар жайгаскан болімге кіріп келіп едік, алласа бойлы нәзік денелі, ақ жарқын сұйқымай бір қызы орыншаш үшін турып, кулімдел карсы алды. Баксам, бұл Магидтің келіпшегі болып шыкты.

— О, Марина, сіз бе едініз? — деп мен де өзімін жадын карындастырымды көргендей мәз боп қалдым. Сейлемсіп кеттік.

— Қалай, елді сағынған жоксыз ба?

— Жылда барып тұрамыз. Был да жазда барайық деп жағырмыз.

— Магид орыс тілін білгенде, сіз де арабша білетін шыгарсыз.

— Үйрептің келем. Білуте тиестімін ғой.

— Қарағеңін, қаряғым!

Тұған ошак басынан мындаған шақырым алыста, басқа жүрттЫн арасына туыс бол келген наң-нәзік жаңисше мен бар жақсылық пен бакытты ғұмыр тіледім. Будан соң қолжазба боліміне кіріп едік, Али Ахмед Пенсөлем деген жас жігіт орысша сөйлей жөнелді. Бұл да Москвадагы Достық университетінде оқыған болып шыкты.

Осында келгелі жазушылар одагына соға алмай жүр едім. Сонын реті енді келген сияқты. Бір тоң жазушы күтіп алды. Ішінде өзіме таныс бол қаған ақын Абдрахим Сәләм Алькерши бар. Драматург, журналист Санд Олаки — Адендегі Жазушылар одары Бедімшесі Баекармасының төрагасы. Прозашы Мейфе Абдурахман Москвадағы әдебиет институтын бітірген. Журналист Камалилдей Мұхаммед — «Ас-Саури» газетінің бөлім бастығы, сыншы Хишам Али биң Али «Аль-Хикма» журналында істейді екен, әрі Аден университетінде лекция оқыды. Ақын Ас-Номам, драматург Хусейн Асъ-Сайд, Жан Абдуль-Әзamt деген фотограф та бар. Сонымен бірге біздің әңгімемізге Навиль Сайд де-

ген әдебиетті сүйеттің бір инженер катысты. Өзі біздің Краснодар қаласында оқыған екен. Орысша тәп-тоуір сөйлейді.

Пемен Жазушылар одағы 1970 жылы қазан айында күрылды да, Пемен Халық Демократиялық Республикасы мен Иемен араб республикасы жазушыларының бірінші съезі 1974 жылы өткен екен. Арнайы жарғы қабылданған. Екіге бөлінген бұл елдің Жазушылар одағы осы уақытқа дейін ортақ көрінеді. Содан бері жазушылардың съезі төрт рет өтіпті. Одактың жұмысын тогыз адамиан құрылған Секретариат баскарады. Ал секретариатқа кұрамында жиырма бес адам бар Одактың атқару комитеті бағынады. Оның мәжілісі алты айда бір өтіп тұрады екен. Пемен жазушылар одағының теграсы Ахмед Касим Даммадж Сана қаласында, ал, одактың Бас секретары Омар Джави осы Аденде тұратын көрінеді. Бірақ казір ол жұмыс бабымен Санада жүр екен.

Әңгімелесе келе байқағаным, біз біріміздің әдебиетімізді біріміз жөнді біле бермейді екенбіз. Арабтың классикасы емес, осы күнгі әдебиеттің жағдайын айтамын. Оның басты себебі, бір бірімізді осы уақытқа дейін мейлінше аз аударып келіпшіз.

Бәрінің де сөзінен анғарғаным, бәрін де толғантып жүрген бір жағдай, қайткенде екі елді біріктірудің камы екен. Осыған жазушылар одағы дәнекер болуы керек деп ойлайтын-сиякты. Бұған не деуге болады?

— Ол, әрине, өздерініздің ішкі шаруаларының,— деп койдым. «Сіздердің ииеттерінің дұрыс-ау, мәселе ана жакта шығар» дегенді ішіме түйіп қалған едім.

Отырғандар маган өз кітаптарын сыйлады. Мен жалпы кепес әдебиеті мен казак әдебиетінің осы күнгі жағдайын баян етіп, көнтеген сұраптарына жауап бердім.

Мейманханаға оралсам, мені Тайжанов Болатхан күттіп жүр екен. Коярда коймай, үйіне алып барды. Элтінде машинаның ішінде казак әндерін естіп келіп едім, үйге келген соң одан әрі жалғасты. Шай ішіп отырып, телевизордан бір концертті түтелдей көріп, тыңдадык. Бұрын жазып алғынған видео екен. Техниканың күдіретіне қалай сүйсінбессін! Ауылдан алыс, жердің бір кырышет түкпірінде, жат өлкеде отырып, тұған еліңің ән-күйлерін тыңдау қандай ғанибет! Мен өзіміздің Алматыда отырғандай сезіндім. Түннің бір уағы болып кал-

ды. Ертең танертең Сана қаласына үшпакын. Амал жок, әдемі отырысты үзуге тура келді. Шет жерде еліміздің нағызын корғап, барынша колкабыс жасап, досытк қарым-қатынасты нығайтуға ат салысып журген осындай азаматтарды қалай қадірлемессің?

2.

Йемен Араб республикасының орталығы Сана қаласына жалғым үштүм. Оңтүстік Йемениң біраз жерін аралап етім үйреніп қалғандыктан ба қалай, солтустік жағына да алансыз көңілмен келіп түскен едім. Карсы алған екі адамның бірі — тілмәш Мұхаммед Аль-Михлафи деген жас жігіт Москва університетінің заң факультетін бітірген болып шыкты. Екіншісі — Ахмет Аль-Шарави. Жазушылар Одағы секретариатында комекші болып істейді екен. Сонымен бірге «Аль-Магались» деп аталатын кооперативтік журналдың қызметкері көрінеді.

«Дар-алхам» атты меймаханага ориаласкан едім.

— Бұл жақтың барі де енді жеке меншіктікі. Мынау конак үй де, жаңаевы мініп келген қөақ тे сондай,— дед жатыр Мұхаммед.

Солден кейін өзіміздің елшіліктің қызметкері Александр Сергеевич Кузнецов деген жас жігіт келіп, халжайдайымды біліп, осындағы өтетін күндердің жоспарымен танысып кетті. Кайда анарең да бірге еріп журетінш айтты. Мұндай қамкорлыққа іштей сүйсініп қалған едім.

— Бүгін сырттай болса да қаламен таныстыраймын.— деді Мұхаммед.

— Микул.

Сананың кай кезде іртесін көтергені бедісіз көрінеді. Әйтсе де, бесінші гасырдан бастап кала атана бастаған. Бұрын Сам деген отанты. Соған байланысты аныз да бар екен. Сам деген Нұктын әкесі, пайғамбар болған. Әлае неңдей бір күс әлде кайда таяқ сөкілді сым темірді жынысын үшап келе жатып, жодышбай түсіріп аныты. Сол жерге Сам қала салынты. Содан Саның атапын кеткен дейді. Көсіптік магынасын білдіретін арабта «Сания» деген де соң бар сиякты. Мұның канша катысы барын кім білсін. Әдемі кварталдар, әдемі үйлер кездесіп қалғанымен қаланың тазалығы онша емес көрінді. Кошे тәртібі сакталмайды. Ерсілі-каремылды сабылған сан алуди көлік, ыты-жығы ала-кула халық. Сырты кор-

шалған қамал тәрізді көне қала жағын жаяу араладық. Қай заманда салынса, әлі де сол күнінен айнымалданай. Шаш-тозаны мол сол лас калпы. Тар көшениң ауасы да тар бол келеді ғой, тұштығып қала жаздайсын. Бір ғана айырмашылық, сіра ол кезде машина, мотоцикл дегендер болмаған шығар. Тіпті адамдардан да пәлендей өзгеріс байқалмайды. Сол көең, сол тірлік, сол киім. Биік үйдің астыңы кабатында түйемен бір шығыр айналдырып, баяғы сол ескі тәсілмен май шығарып жатқанды көріп қалдым. Шамасы он жасар баладан бастап енкейген кәріге дейін бәрі де ышқырларына шошайтып қанжар қыстырып алды екен. Тіпті кейбіреулері автомат асынып алыпты. Қысқасы, ешкім де карусыз журмейтін көрінеді. Солардың арасында жүріп, әлі тарихы жөнді зерттелмеген көне қаланың біраз жерін араладық. Ал, Сананың өзі 1962 жылы монархияны құлатканнан кейін гана ұлғая бастапты.

Санадагы жазушылар одағының үйі Адендегідей емес, жұпнылау екен. Қалта беріс слеусіз бір көшеге орналасқан. Шағындау бір бөлмеге кіріп келгенімізде төрт-бес адам дабырласып сөйлесіп отырды. Толықша келген орта бойлы, дөңгелек жұзді, бір адам атып тұрды, мешімен орысша сөйлең аманасып, әңгімесін жалғастырып кетті. Сіра, бір даулы мәселені шеше алмай жатқан ейкіті. Дауыстары өктем шығады. Ашына сейлемп түрекеп турған біреу әлден уақыт қолды бірақ сермел, шыға жөнелді. Элгі қарсы алған адам менен кешірім сұрап жатыр.

— Бәріңің кеңілін табу кын. Кейде осындағы тартыстар да болып тұрады. Тентектеріміз де жок емес. Екі жактың да шаруасын тындырам деп екі жарылып жүрген жағдайым осы.

Орыс тілінде сошалық жатық сейлегеніне қайран қалып едім. Жазушылар одағының Бас секретары Омар Джавидтің өзі екен. Оның жағдайын сырттай естіп келгенін. 1936-жылы туған. 1967-жылы Москвадагы М. В. Ломоносов атындағы Университеттің журналистика факультетін бітірген. Кон жылдар бойы «Саура» («Революция») атты газеттің де Бас редакторы болып істеген. Осындағы, солтүстік Иемендеңі Ұлттық Бостандық жолындағы куреске де тікелей катысқан. Бул күнде әрі «Аль-Хикма» журналының Бас редакторы, Іемен Жазушылар одағының председателі Ахмед Касим Даммаджың негізгі қызметі премьер-министрдің мәдениест

мәселеңі жөнгіндегі көңесшісі екен. Одакқа жалпы басшылық жасауы когамдық міндет тарізді. Сондыктан барлық жұмыс Омардың мойнында көрінеді. Жаңагы екі жарытып дегенінен оның хал-ахуалын бірден түсінген едім. Жазушылар олғы ортак болғанымен екіге бөлінген ел адамдарының ой-пікірлері бір жерден шыға бермейтін белгілі той. Менің көзіл күйімді сұрап адада, Омар әнгімесін жалғастыра берді.

— Одагымыздың қазір алты жүздей мүшесі бар. Екі жақтаң да көкейкесті мәседелері толып жатыр. Екі жақтаң да саясатымен санаспаса тағы болмайды. Сондыктан да шама көлгеше ортак тіл табуга тырысамыз. Оның үнемі сәтті бола бермейді. Амал нешік, айтыстартыс, келіскеушілік деген барібір туып жатады. Екі елдің үкіметі де, әрине, барынша қымек көрсетуге ат салысады. Бірақ сонда да қындықтар көп-ак.

Омар бұдан соң елдің жағдайын айтып кетті. Әнгімеге Жазушылар олғы Секретариатының мүшеслері Абдулсамат Аль-Галици мен Зейн Аль-Саккаф және акын Ибраһим Аль-Хадрани қатысқан еді. Ара-ярасында олар да өз пікірлерін айтып қалып отырды. Ибраһим акын біздің Туркменияда болып кайтқан екен. Бұлардан басқа тағы да екі адам отыр еді. Ахмет Салем Увейд ері дыбын, ері аскери қызметкер, полковник Адендері қанитар уакиғасына қатысқан болып шыкты. Ал, Али Аддабба 1962 жылғы революцияға қатысыпты. Кезінде Москвада болған екен. Жазушыларға жақын журген, дос жаңалықтарда адам екенін белдім. Осында бастолған онғаме кешкісін кайтадан жағдасып, кайтадан кездестік. Бірақ бул жолы қаланың бір шетіндегі «Ширату» деп аталған халықаралық мейманханада бас түріскең едік.

3.

Мемлекеттік университеттің ректоры Абду-Лизз Махалик біз кіріп келгенде алде кіммен сыйлесіп отыр екен. Ол орнынан тұрып амандасты бізді отыргымыз да, ана кісінің шаруасын бітіріп, тез жөнелтті. Өте бакы сыйлейтік, сондайлық сабырлық, сырбаз адам көрінді. Өзі осы республикады атақты үәкен ақынының бірі екен. Хал-хайды сұрасқаннан кейін:

— Конактың не білтісі келеді? — деп магаш бұрылды.

Әңгімеміз әдебиетке карай ауысты.

— Алдымен университеттің жағдайымен таныстырсаңыз екен.

— Біздің университет 1971-жылы күрылған еді,— деп Махалик баяу үнмен 'асықпай төмен қарап отырғып, әңгімелей бастады.— Эрине қазіргі күнге бірден жете қойған жоктыз. Әуелі жұзғана студенті бар педагогикалық факультет ашылған болатын. Содан кейін бірте-бірте зан, шариат, сауда-экономиялық, медициналық, инженерлік факультеттер косыла берді. Кейінірек Тіл орталығын ашып, араб және ағылшын, француз, орыс секілді шет тілдерін үйрете бастады. Студенттің саны бул күнде жиырма мыңда жетті. Алдағы уақытта отыз сегіз мыңға жеткізбек ойымыз бар.

— Поэзия деген араб елдерінің бәрінде бірдей да мыш келеді ғой, айырмашылығы жоқ дер едім. Білкім біздер ғана кішкене кейінірек қалған шығармыз. Сонда да, жалпы йемен жазушылары аз уақыттың ішінде әжептәуір табысқа жетіп қалды деп ойлаймын. Қазір барлық жанрда жаза бастады. Эрине тек проза мен драматургия жанры ғана кемістеу болуы мүмкін.

Осы кезде есік ашылып, бір тоң адам кіріп келді. Махалик орнынан ұшып тұрып, әр кайсысымен амандасты жатты. Бұлар палестин ғалымдары екен. Бул күндері Сана қаласында араб елдеріндегі университет басшыларының үлкен бір жыны болып жатқанын естігемін.

Университеттің өзінің музей тәрізді көрмесі бар екен. Осы өнірден табылған заттар. Бәрінен де біздің заманымыздан төрт гасыр бұрын ғомір сүрген адамның денесі ерекше көзге түскендей. Терімен қанталып, бальзамдан тастаған болу керек. Сол күйінде сакталған. Ол заманда адам тірісінде шарқе кисе, оған өлгенде кәдімгі туфли сиякты тері аяқ киім кигізетінде үксайды. Университеттің өз күшімен үйімдастырған көрмесі көнілден шыкты.

Будан кейін Улттық музейді тамашалаган едім. Оның орын әрине өзгеше. Сонау көне дәуір, тас дәуірі дей ме, иеләм дінінен аргы заманды көз алдынан өткізгендей-сіп. Небір көне жазулар. Сава, Химер секілді мемлекеттердің іздері. Әр дәуірдің өзіне тән сайман, курал, киім-кешек, об-өрнек, сан злуан өнерлері. Сол кездегі ғомір, тірлік көрністерімен таныскандайсын.

Әлгіде осы музейге келе жатып, ғемендейк зерттеу

институттарының Орталығына соксан едік. Әзіршө осымай деп аталады. Түбінде калаатын Гылым академиясының іргесі тәрізді. Қазір оның курамында филология, тарих, философия зерттеу институттары гана бар көрінеді. 1976 жылы күрделеши. Осында мен Аль-Мантами Мұхаммед деген жігітке кездестім. Москвада оқып, экономияғының кандидаттық диссертациясын корғап келікті. Қалай ебін тауып, қызметке қалай ориналасканың сұрауды ынгайсыз көрдім. Бірақ борібір өзінің мамандығы емес сиякты.

Мылденет және Хабар тарату министрі Хасан Аль-Лязун де ақын екен. Ол мені:

— Дос елден екенсіз,— деп жылы қарсы алды.

Бұл министрлікке біраз міндет жүктелгендей. Бірнеше болімшелері бар көрінеді. Тек енер, музика, театр маселесімен гана шұғылданып коймайды. Сонымен бірге бұған хабар тарату, суретшілер, туризм шаруашылығы да қарайды екен.

— Көріп отырыз, жұмыс жетерлік,— деп Хасан күліп алды.— Араб елдерінің бәрімен де байланысымыз бар. Төрт професионалдық колектив жұмыс істейді. Жакында египеттік бір автордың пьесасы койылды. Мәдени орталықта кітап көрмесін үйімдастырылды. Тек ол емес, жалғыз біз немесе жазушыларының кітаптарын таратумен де шұғылданамыз. Жүзеге асыра алсақ міндетте, олар да коп. Тіпті мінністрлігімізді тәуелсіз етиек те ойымыз бар. Хабар таратуды өз алдына блеск дейміз. Әзір киностудиямыз жок. Бірақ телевизия жұмыс істейді. Монархия тусында еліміз кара түнек қамауда болды той. Король бүкіл ҳалыкты құл деп санап, еңсесін езіп бүкілірмен келтеп.

Хасан Аль-Лязун сол үзіліс жасап, обланып көзді де:

— Ендіңегізгі міндетіміз сауатсыздықиен күресу болып түр.— деді.— Революцияга дейін бес адамың гана жогары дарежелі белімі болған еді. Олардың әздері де кетіп қалды. Қазір үкіметіміз осы белім маселесіне барынша комектесуде. Бюджеттің үштен бірі белгілі. Басқа ораб елдерінде де оқытудамыз. Елдің, қогамның жан-жакты ламуы үшін алдымен белім керек екені дауызы. Бізге барын бүрнің қазір мамандар жетіспейді. Осыған баса назар пударғымыз келеді.

Әрине мемлекет жұмысына соңшалық улқытын бөліп жүрген ақыннан торчестволық жағдайының сұраудың

өзі ретеіздеу секілді. Соңда да білгенім, оның алты кітабы жарық көрген екен. Қазір бір шыгарма жазу үстінде көрінеді.

Ел мен етді, халық пен халықты жакындата түсстің бір мекеме жер шарының барлық тұқпірінде бар екені мәлім. Ол — достық қоғамы. Эр елде әр түрлі атанғанымен осы мекеменің игілікті қызметіне әр дайым басынды иғін кеп тұрады. Өздері де жоспарлаған екен, осы елдегі Достық қоғам Комитетінің председателі Садық Амин Абу Раастың кабылдауында болды. 1986 жылдың қарашасында осында Қазақстанның қатысуымен совет елінің күндері өткен болатын. Садық Амин әнгімесін соны еске алушан бастады. Біздің өнерпаздарынызга бек сүйсінгендегін сездіріп, ыстық ықыласын білдірді. Ұмытпайтынын айтып жатыр. Сөз арасында ол:

— Сіздің елмен достық карым-қатынасымыз будан былай да нығая бермек,— деді, бұл сезіне ерекше мән бергендей маған тұра қарап.

Сосын Садық Амин елдің жағдайын айтып кетті. Арасында халықаралық мәселе де сөз болды. Өзі бастап қозғағасын саясатка да сокпай кете алмадык. Кайтакырынты әңгіме етсек те, оның ой-пікірінен бейбіт өмір, баянды тіршілік, қазіргі мазасыз дүниеге деген түсінігі дұрыс екенін аңғардым.

— Достық қоғам Комитетіне тезірек жеке үй алыш, отау күрүларынызга тілекtesпін,— деп оның колын қысып, кош айттыым.

Бұл — Санадағы соңғы кездесуім еді. Самолеттің үшүйнен шамалы уақыт бар екен. Мұхаммед мені бір биік төбенің басына алыш барды. Жалпы Сана қаласы төзі бетінен 3100 метр биікке орналаскан деген. Ал, кала мына шықкан төбеміздің етегінде, аяқ астында жатқандай. Молархияға карсы күреске қатысып, қазатанқан египет арабтарына арналған зор ескерткіштің қасында тұрмыз. Бізден де биік тау шыны көрінеді. Қанша айтсанмен, Іеменнің солгустік жағы гой, салқын жед өнбойды қуалап мұздата бастады. Төмен қарай күлділгадык.

Сананың самалы салқын болса да, дидарласып, субхадтасып кездескен адамдардан бір жылдылықты сезініп аттанған едім.

ОНГІМДЕР	3
Тілім	5
Күйкітім тұған күй	7
Карғыс	8
Мен калай балгер болдым	11
Қабылдау балнесіндегі сергедден	13
Батар күнде байлан болмас	15
Андармадам анышты хал	16
Шықырылмаган коняктар	18
Ағаш кім еді?	20
Куда тусу	23
«Не бол барады?»	25
«Алдағай!»	26
Гүл жайлы ой-толғам	28
Саран оқытушина	30
Казагымның майды-ой!	31
«Кой болдым той!»	33
«Не бол кеткен?»	35
Конедегі карни	36
«Кай Ергай керек еді?»	39
Лұзымды ш	40
Түкешін түлін	41
Естен кетпейтін етес	43
Бір жер	44
Троллейбустегі түнделу	46
Сактық	—
Таусымдайтын тост	48
Мінез	50
Үттіктің сырь	51
Сылким акім	53
Аллакер болғым келменді	56
Тілдің корлемем	59
ОЧЕРКТЕР	—
Үйдістарға төртінің сипар	75
Пемек күнделігі	—